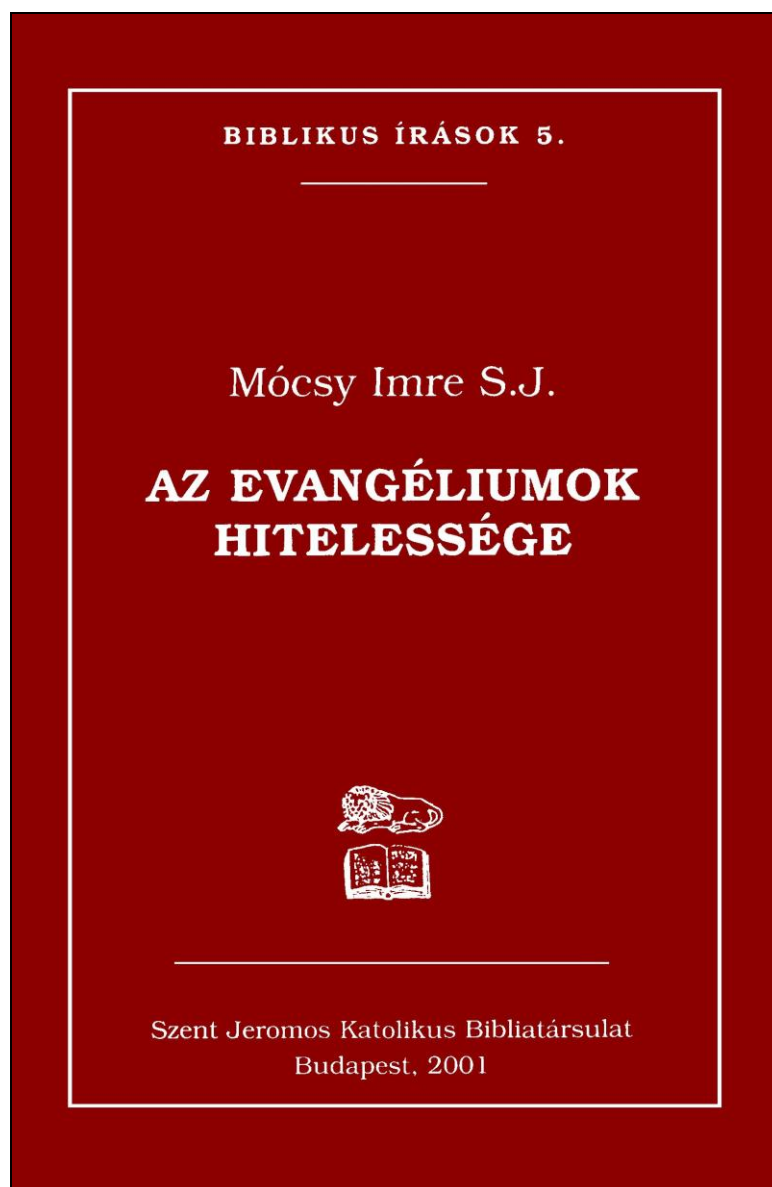

Mócsy Imre S.J. Az evangéliumok hitelessége

Mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Mócsy Imre S.J.
Az evangéliumok hitelessége

A mű eredeti címe:
Az evangélium kritikája
Bibliakritikai kérdések különös tekintettel az evangéliumok hitelességére

A szöveget ellenőrizte:
Tarjányi Béla

Rendi jóváhagyással

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 2001-ben jelent meg a Szent Jeromos Bibliatársulat kiadásában, a *Bibliai írások* sorozat ötödik köteteként, az ISBN 963 85980 5 0 azonosítóval. Az elektronikus változat Tarjányi Béla professzor, a Társulat igazgatója engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a szerző tulajdonában marad.

A könyv szövegbe ágyazott, más betűtípussal szedett jegyzeteit a program bekeretezve hozza. Az indexszámokat (pl. papiruszok esetén) a program kisebb betűnagysággal jelzi.

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó	5
Bevezetés – A bibliai kritika szükségességéről és feladatairól	7
Miért szükséges a bibliai kritika?.....	7
Egy tetszetős ellenvetés	7
Felelet az ellenvetésre.....	8
A kritika három fő feladata.....	8
1. Szövegkritika.....	8
2. Irodalmi kritika.....	9
3. Történeti kritika.....	9
A cél és a módszer.....	9
Jogos-e a módszer?.....	9
I. rész: Szövegkritika.....	11
A) Az Újszövetségi szentírás szövegének régisége	11
A művelt útítárs.....	11
Kautzky, mint teológus és történész.....	11
Az Iliászt a magyarok bejövetelekor írták?	12
Az Újszövetség szövege a 4. század előtt.....	12
Az ókeresztény irodalomtörténet tanúságtétele	12
Az ólatin fordítások tanúságtétele	12
A szírek tanúságtétele	13
A vértanúk aktáinak tanúságtétele.....	13
Egy másik adat	13
A remeteség történetének tanúságtétele	13
A liturgiátörténet tanúságtétele	13
Az eretnkségek tanúságtétele	14
A latin nyelvtörténet tanúságtétele	14
A görög nyelvészek tanúságtétele	14
A papirologia tanúságtétele	14
A kánontörténet tanúságtétele	15
B) Az Újszövetségi szentírás szövegének tanúi.....	16
Egy vegyész-mérnök ajánlata.....	16
Néhány paleográfiai megjegyzés	16
Az Újszövetség eredeti kézíratai és az első másolatgyűjtemények.....	17
C) A szövegkritika	21
A szöveg tanúinak ellentmondása	21
A szövegkritikusok munkája.....	22
A szövegtörténet vázlata és a főbb szövegtípusok	23
A szövegkritika néhány szabálya	25
A szövegkritika eredménye	25
II. rész: Az evangéliumok irodalmi kritikája.....	27
Az evangéliumok szerzői, keletkezési idejük és irodalmi műfajuk	27
Az újszövetségi könyvek irodalmi kritikája	27
Az újszövetségi iratok »műfaj« szerint való felosztása.....	27
Az evangéliumok hitelességének kérdése	28

A) Külső érvek az evangéliumok hitelességére	28
Az evangéliumok feliratai.....	28
A szentatyák katalógusai	29
Az evangéliumokhoz írt régi előszók (Prológusok)	30
Az egyházi írók kifejezett tanúságtétele	31
Az apostoli Atyák kora	31
A hitvitázók kora (150-300).....	34
Az ókeresztény irodalom virágkora.....	38
B) Belső érvek az evangéliumok hitelességére.....	40
I. Máté evangéliuma	40
II. Márk evangéliuma.....	44
III. Lukács evangéliuma	48
IV. János evangéliuma.....	54
II. Az evangéliumok szerzési idejének kérdése	59
Az evangéliumok irodalmi műfaja	63
III. rész: Az evangéliumok történeti kritikája	69
Az Újszövetség történeti kritikájának problémája	69
Az evangéliumok történeti szavahihetősége.....	71
1./ A szerzők személye	71
2./ Az evangélium elbeszélései önmagukban tekintve	73
3./ Az evangéliumok adatainak ellenőrzése és összehasonlítása a profán tudományok adataival.....	74
4./ Az evangéliumok adatai megegyeznek a Szt. Pál leveleiben levő adatokkal	76
5./ Általános kifogások és ellenvetések az evangéliumok történeti szavahihetőségével szemben.....	77
A csodákról szóló elbeszélések szavahihetősége	86
1./ Csodák az evangéliumokban.....	86
2./ A csodák a történeti kritika előtt	87
3./ A helyes magatartás a csodák történeti kritikájánál	91
4./ Az evangéliumi csodák hitelességének érvei.....	92
5./ A negatív kritika ellentmondásai és tanúságtétele.....	93
Függelék	97
A legfontosabb újszövetségi bibliai kéziratok	97
Szakkifejezések jegyzéke	99
Rövidítések	102
Mócsy Imre	103

Előszó

Amikor arra kértek fel, hogy az Újszövetségi szentírás hitelességéről írjak – bevallom –, először nagy ellenkezést éreztem.

Hogy miért?

Aki a dió magvát élvezi, annak nem ízlik, ha a dióhéjat kell rágnia.

A Szentírást Isten szavának ismerjük el és abból erőt, eligazítást, lelkesítést, vigasztalást merítünk – s most? Visszatérünk a kritikához és annak – nem mondom, hogy nem érdekes, de a hívő szempontjából fölöslegesnek tetsző munkájához?

Olyan ez, mint amikor valaki terített asztalnál ül, és ahelyett, hogy a szépen feltálalt ételeket fogyasztaná, a konyhaművészet titkait gyakoroltatják vele: a krumplipucolástól a rántáskeverésig...

Inkább az evangélium tartalmát szeretnénk élvezni, mint a héját rágni.

De aztán elgondolkodtam azon, hogy egész hitemnek és főleg a Szentírással szemben tanúsított nagy tiszteletemnek egyik leglényegesebb alapja az a komoly stúdium, amelyet az újszövetségi szent könyvek kritikai tanulmányozásának szenteltem. Így aztán belátom azt, hogy másoknak is szükséges és hasznos lehet a bibliai kritika ismerete.

Most már csak az a kérdés, hogy hogyan oldjam meg a reám bízott feladatot? Hogyan lehet pár oldalon »tudományosan« bebizonyítani a kereszténység szent könyveinek, főleg az evangéliumoknak a hitelességét úgy, hogy az »érdekes is és alapos is legyen«? És hogyan lehet elkerülni a felületesség vádját, ha azt kívánják, hogy a »tudományos apparátusnak és az adatok dokumentálásának mellőzésével« meggyőzően és »nem iskolaszerűen« írjak egy olyan témáról, amelynek kidolgozásában oly sok biblikus tudományágot s még több segédtudományt kell segítségül hívnunk?

Amivel tehát itt próbálkozom, nem rendszeres tudományos értekezés, inkább csak egy kis ízelítőt ad a bibliai kritika tudományának néhány ágáról, és a segédtudományok néhány adatának összeállításával azt a biztos tudatot szeretné ébreszteni az olvasóban, hogy az Újszövetség könyvei nemcsak hitünk tanítását tartalmazzák, hanem ugyanakkor a legreálisabb, legszavahihetőbb történelmi dokumentumok is. Ha valakit ez a kérdés komolyan érdekel (és nem kell-e, hogy mindnyájunkat érdekeljen?) akkor ez az írás is érdekes lesz, nem az előadás módja, hanem annak adatai miatt.

Ha egyvalaki is elmondhatja az írás elolvasása után: »Scio, cui credidi«, akkor munkám nem volt hiábavaló.

1959-ben, Szent Polikárp napján.

Mócsy Imre S. J.

Ezt a művet még a Zsinat előtt írtam, és a Commissio Biblica 1964-es instructiója előtt. Ezért az evangéliumok keletkezésénél (91-95. o.) bátorítanul használtam fel a formatörténeti és szerkesztés-történeti módszerek pozitív eredményeit.

Amikor a II. Vatikáni Zsinat dekrétumait elolvastam, akkor azt mondtam, hogy nem is sokat változott a régi teológia. (Ha a régi szempont az újbán ismét szerepel, az a régi tekintélyét emeli.)

Erről van egy börtönélményem. A tárgyaláson az ügyész leszól hozzám a tízórai szünetben: »Most olvasom a maga művét. Tudja, hogy VI. Pál pápa is úgy beszél, mint amit maga írt?« –

Erre azt válaszoltam neki: »A pápák is a teológusoktól tanulnak, minthogy én is azoktól tanultam.«

Bevezetés – A bibliai kritika szükségességéről és feladatairól

Miért szükséges a bibliai kritika?

A kritika szó a görög krinein igéből származik és azt jelenti: ítélni. A bibliai kritikában nem a Szentírást, nem Isten szavát kritizáljuk, hanem megítéljük, mit és hogyan kell Isten szavának tartanunk. Ebből a szempontból maga az isteni sugalmazás kérdése és főleg az a kérdés, hogy ez vagy az a könyv Istentől sugalmazott-e, szintén a bibliai kritikához tartoznék. Ezt lehetne teológiai kritikának nevezni. A tulajdonképpeni bibliai kritika a szent könyvek emberi oldalával foglalkozik. Ennek a kritikának három ágával: a szövegkritikával, az irodalom- és a történeti kritikával akarunk itt foglalkozni.

De mi szükség van erre? Igaz ugyan, hogy a Szentírás Isten szava, amelyet a legnagyobb tisztelettel nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is el kell fogadnunk, és egy egész életre vállalnunk kell azt, amit az Írás tanít. De Isten emberek által, emberi módon szól az Írásban, és az a hit, amelyet én az evangélium tanításával szemben tanúsítok, nem vak hit, hanem értelmes szolgálat. Tehát előbb emberi módon kell ítéletet alkotnunk arról, hogy azok az evangéliumok történelmileg hitelesek és szavahihetőek-e?

Vannak emberek, akik hisznek Jézus Krisztusban, de ugyanakkor egy kicsit szégyellik is ezt a hitüket. Mások apológiai tájékozatlanságuk miatt még féltik is ezt a hitüket minden tudományos megállapítástól. Többször találkoztam már művelt, hívő emberekkel, akikben valami érdekes kettősség alakult ki: tudományos szakmai felkészültségük mellett megmaradt lelkükben bizonyos gyermekded hit, amely öbennük nincs tudományosan megalapozva. Ilyenek sokszor kisebbségi érzéssel gondolnak hitükre, amikor a keresztény tanítással a »tudományos kutatást« vagy a »haladó tudomány« eredményeit állítják szembe, mert azt hiszik, hogy Jézus Krisztusban való hitünk nincs úgy megalapozva, mint akármilyen más történelmi tény.

Az ilyen emberek csak akkor gyógyulnak ki, ha hitük alapjait a tudományos kritika módszereivel is megvizsgálják, és így hitüket tudományosan is igazolják.

Egy tetszetős ellenvetés

Lássunk például egy közismert ellenvetést, melyet hetedikes gimnazista koromban hallottam.

»Az egész kereszténység egy circulus vitiosus-ra épül fel, mert: Jézus, az apostolok és az Egyház tanításából tudom, hogy van Szentírás, amelyet Isten szavának kell elfogadnom. Ámde Jézus és az apostolok tanítását és az Egyház alapítását megint csak a Szentírásból bizonyítom. Más szóval a Szentírásból bizonyítom az Egyházat, az Egyházból a Szentírást. Az egyik feltételezi a másikat, mielőtt még bebizonyítottam volna; tehát az egész hitem a levegőben lóg...«

Az egyszerű és őszinte hívő embert ez az ellenvetés nem tántorítja el, mert ha nem is tud rá felelni, érzi, hogy hite igaz, és hitének belső átélése, a keresztény tanítás felemelő volta, és az a tudat, hogy ez a vallás jobbá és boldogabbá tudja tenni az embert, nagyobb bizonyosságot ad neki, mint a kritikai érvek.

És valóban, ezek az úgynevezett szubjektív és belső kritériumok, amelyeket a hívő csak »érez«, de nem tudja azokat érvként megfogalmazni, apológiailag is helytállóak. De minden

művelt embernek el kell jutnia odáig, hogy hitét »külső érvekkel«, az irodalom- és a történeti kritika módszereivel is igazolni tudja.

Felelet az ellenvetésre

Az ellenvetésre tehát így kell felelni:

Az újszövetségi szent könyvekben nemcsak Szentírást, nemcsak Isten szavát kell látnunk, mert az történelmi szempontból is a legkiválóbb dokumentumok közé tartozik.

Ebből a hiteles dokumentumból, anélkül, hogy a sugalmazásra egyáltalán gondolnék is, pusztán a történeti kritika módszereivel bebizonyíthatom a következőket:

1900 és még néhány évvel ezelőtt élt Palesztinában egy ember, aki jól igazolt csodáira és a benne teljesült vagy általa előre mondott jövendölésekre hivatkozva azt állította, hogy ő Isten küldötte, és ezért Isten országát, Isten tanítását, Isten akaratát hirdeti. Művének folytatására Egyházat alapít, amelyet a hit és erkölcs dolgában csálhatatlansággal ruház fel. Tanítását nemcsak csodákkal és jövendölésekkel, hanem feltámadásával is igazolja.

Mindezeket nem a »Szentírásból«, hanem a történelmileg hiteles dokumentumokból bizonyítottam.

Az Egyház azután visszatekintve ezekre a dokumentumokra, tanítói hivatalánál fogva, csálhatatlanul magyarázva Jézus és az apostolok tanítását, megállapítja, hogy azok nemcsak történelmi dokumentumok, hanem Isten belső ösztönzésére, isteni sugalmazásra keletkezett írások.

Tehát nincs circulus, mert történeti könyvekből bizonyítom az Egyházat, az Egyház tanításából (már nem történeti, hanem dogmatikai alapon) tudom meg, hogy ezek a dokumentumok inspiráltak.

Ebből az ellenvetésből tehát csak azt látjuk, mennyire fontos a bibliai kritika, amely az újszövetségi könyvekben egyszerűen az ókori irodalmi terméket látja, és azt az irodalom- és történeti kritika szigorú mércéjével felméri, és csak akkor fogadja el a bennük foglalt állításokat, ha azok történelmileg is hitelesek és igazoltak.

Az én hitem és egyházhűségem csak akkor »értelmes szolgálat«; csak akkor mondhatom, hogy az nem csak valami belém nevelt magatartás, nem valami vak hit, ha pusztán a történelmi kutatás módszereivel minden kétségen felül megbizonyosodtam afelől, hogy a kereszténység szent könyvei hiteles történeti dokumentumok.

A kritika három fő feladata

Hogy értelmes, művelt ember módjára tegyem rá életemet Jézus tanítására és bízzam magamat az Egyházra, háromféle szempontból kell az Újszövetségi szentírást kritika alá vetnem:

1. Szövegcritika

Mindenekelőtt meg kell győződnöm arról, hogy ez a könyv, amely most magyar fordításban, ilyen vagy olyan kiadásban előttem fekszik, szövegét tekintve valóban azonos-e azzal, amit a kereszténység kezdetén írtak? Nem későbbi alkotás, nincs benne lényeges változtatás, kihagyás vagy hozzáadás. Más szóval bizonyítanom kell, hogy a szöveg épen és sértetlenül került a hosszú századokon át hozzám. Erre szolgáltatt bizonyítékokat a szövegcritika, amelynek feladata az eredeti szöveg rekonstrukciója.

2. Irodalmi kritika

Ha már a szöveg épsége biztosítva van, meg kell állapítani, hogy a könyveket azok írták-e, akiknek tulajdonítjuk azokat (autenticitás, igazcíműség). Ha pedig névtelen vagy álnév alatt megjelent műről van szó, akkor legalább meg kell állapítani az időt és a kulturális miliőt, amelyben a mű keletkezett. Mert csak így tudjuk megérteni annak kifejezéseit és beszédmódját, és így tudjuk megállapítani a mű keletkezési körülményeit, hogy egy szerző költői elbeszélést akart-e írni vagy valóságos történetet. Ezekre a kérdésekre ad feleletet az irodalmi kritika.

3. Történeti kritika

Ha egy szerző költött elbeszéléseket közöl (pl. parabolákat), akkor az elbeszélés eseményeit nem tekinthetjük történeti tényeknek, az elbeszélésből legfeljebb kultúrtörténeti következtetéseket vonhatunk le. (Mi volt a kor felfogása, mi volt a költemény szerzőjének elgondolása, erkölcsi tanítása stb.?) De ha a szerző történeti művet ír, akkor alaposan meg kell vizsgálnunk, hogy állításai hitelt érdemelnek-e? És minél csodálatosabb, minél hihetlenebb dolgokat állít valaki, annál szigorúbb kritikát kell vele szemben gyakorolnunk. Innét magyarázható, hogy nincs még egy olyan mű, amelyet annyi oldalról, annyi szempontból és olyan szigorú kritika alá vetettek volna, mint a Szentírást. Meg kell vizsgálni a szerző személyét, szavahihetőségét, jellemét, tudását, értesültségét, szándékait, szóval egész belső életét. Azután minden állítását egybe kell vetnünk kultúrtörténeti és régiségtani adatokkal.

Ezt a munkát, hála a múlt század úgynevezett negatív kritikusaiknak, nagyon megkönnyíti azoknak a racionalista és szabadelvű tudósoknak szinte hihetetlen erőfeszítése és munkája, akik azt hitték, hogy a történelmi, földrajzi és főleg archeológiai adatokkal való egybevetés megdönti a Szentírás történeti hitelét.

Az ő munkájuk gyümölcse most a legjobb szolgálatot teszi a pozitív történeti kritikának. Itt is bevált az a mondás, hogy az Egyháznak nem kell félnie az igazságtól, mert aki az igazságot keresi, kutatja, az akarva, nem akarva, az Egyháznak dolgozik.

A cél és a módszer

A bibliai kritika e három hatalmas területéből itt csak egy szempontot akarunk kiemelni: azt akarjuk bizonyítani, hogy az újszövetségi szent könyvek, főleg az evangéliumok legalább olyan történelmi hitelt érdemelnek, mint bármely más ókori történelmi könyv.

Egyáltalán nem akarunk itt a Szentírás sugalmazottságáról beszélni, nem akarunk itt a szent könyveknek isteni bizonyosságot tulajdonítani, csak történeti hitelt.

Tehát módszertanilag teljesen eltekintünk a Szentírás isteni oldalától és annak csak emberi oldalát nézzük.

Jogos-e a módszer?

Fel kell tennünk a kérdést, hogy jogos-e ez a módszer?

Őszintén bevallva, az emberek többsége nem a tudományos kritika alapján tér meg a hitre. A hit ugyanis végeredményben Isten kegyelme; a megtérésnél egy összelményben jelentkezik, amely szubjektíve (alanyilag) sokkal nagyobb bizonyosságot nyújt a hívőnek mint az akármilyen alapos, de mégis szétágazó kritikai fejtegetésből származó meggyőződés.

De a már meglévő hitünk tudományos megalapozására és esetleg ingadozó hitünk megerősítésére alig találunk jobb eszközt.

Azonkívül azt is mondhatjuk, hogy művelt, hívő embernek akkor is illik valamit tudni a kereszténység szent könyveinek irodalmi kérdéseiről, ha arra neki egyénileg nincs is szüksége.

Mert pusztán kulturális szempontból is fontosabbak ezek a kérdések annál, hogy ki írta a Hamlet-et, ki volt az a bizonyos Tacitusz, vagy pláne, melyik filmben szerepel a Lolobrigida?

I. rész: Szövegkritika

A) Az Újszövetségi szentírás szövegének régisége

A művelt útitárs

Első éves teológiai stúdiumom után vígan megyek haza egy végzett teológustársammal vakációra. A bécsi Westbahnhofon franciául szólít meg bennünket egy 50 év körüli úriember. Paptársam, aki a kínai misszióba készült, azért többek között a francia nyelvet is »törte«, valamit válaszolt neki. Mire én magyarul odasúgom neki: nem ezt kérdezte az úr. Erre az »úr« egészen felvidult: hát Önök tudnak magyarul...

Rögtön hozzánk csatlakozott és egész Budapestig szórakoztatott minket. Igen olvasott embernek látszott. Nagyon dicsérte Szt. János evangéliumát, amelyet feltűnően jól ismert. De aztán kifejtette nézetét, amely szerint az az egész szellem, amely a János-evangéliumban tükröződik, csak középkori eredetre vall és biztosan Kempis Tamás »Krisztus követésé«-nek olvasása inspirálta íróját.

Eddig hallgattam, de itt már nem állhattam meg, hogy egy kérdést fel ne tegyek művelt útitársamnak:

Nem lehetne-e a dolgot úgy felfogni, hogy Kempis Tamás könyve keletkezett az evangéliumok olvasásának hatására?

Igen, lehet – felelte, de azt bizonyítani is kellene.

Mi sem könnyebb ennél – feleltem. János evangéliumát olvashatjuk a 4. században írt Vatikáni Kódexben, a majdnem hasonló korú Sínai Kódexben, amelyet nemrég vett meg a British Múzeum a Leningrádi Múzeumtól. A negyedik század előtt idézik a szentatyák és egyházi írók, a második században pedig legalább két nyelvre lefordították (latin, szír) és akarom tovább mondani azokat az érveket, amelyekből nem sokkal előbb vizsgáztam, de alig kezdtem el, útitársam már közbevágott:

Köszönöm. Elég. Ez már engem teljesen meggyőzött.

Paptársam – mint utóbb mondta – nagyon csodálkozott sikeremen, de őszintén megvallva, én nem tudtam élvezni a meggyőzés örömét, mert igen elszomorított az a tapasztalat, hogy magukat műveltnek képzelő emberek oly könnyen gyártják az elméleteket és aztán néhány szóra megváltoztatják véleményüket. Elfogadják az igazságot, de ez az elfogadás éppoly felületes, mint saját elméletük. Holnap meg, már nem tudom, milyen teóriának ülnek majd fel.

Kautzky, mint teológus és történész

Sok-sok év múlva azután egy főhadnagy úr szegezte nekem a kérdést diadalmasan:

– Olvasta Kautzkyt? Ő bebizonyította, hogy az evangéliumok a 4. században keletkeztek.

– Kautzkyról csak azt tudom – feleltem –, hogy szakmája a marxizmus és szocializmus, de úgy tudom, hogy valami revizionista vagy milyen nézete miatt e téren sem örvend valami nagy sikernek. De ehhez én nem értek, mivel azonban a teológiával egy kicsit foglalkoztam, mondhatom, hogy ebben a szakmában sokkal rosszabb, mint a szocializmusban. Ha pedig azt állítja, hogy az evangéliumok a 4. században keletkeztek, akkor sajnos azt kell mondanom, hogy a történeti és irodalomtörténeti kutatáshoz sem ért semmit.

Szerencsére éppen kéznél volt az Újszövetségnek egy Merk-féle kritikai kiadása. Azon mutattam be, milyen fáradtsággal gyűjtötte össze száz és száz tudós évtizedes munkával az Újszövetség kéziratait, hogy állították össze mások a szentatyák és egyházi írók idézeteiből és

magyarázataiból az általuk használt szentírás szövegét, hogyan lehet a kritikai apparátusból pontosan megállapítani, hogy milyen szót használ a vatikáni vagy a moszkvai vagy a leningrádi kódex, hogyan fordítja a 2. század latin vagy szír fordítója stb... Végül megállapítottam, hogy ennyi tudós munkáját semmibe se venni: igen tudománytalan eljárás.

Aztán, amikor néhány szöveget is felolvastam az Írásból, finoman csak ennyit mondott:

– Látom, hogy most ideges, majd máskor beszélünk erről...

Az Iliászt a magyarok bejövetelekor írták?

Nem nagy dicsősége a magyar újságírásnak, egy magyar újságban is olvasható volt az a kijelentés, hogy az evangéliumokat a 4. században írták. Száz évvel ezelőtt ilyen kijelentést még meg lehetett bocsátani, mert még nem tárták fel az egyiptomi homokban pihenő papiruszokat, amely a 2. és 3. század keresztényeinek Szentírás-másolatait tartalmazzák. De a 20. század közepén, amikor a szövegkritika és szövegtörténet nemcsak következtetésekkel, hanem kézzelfogható adatokkal is bizonyítja az evangéliumok régiségét, ez igazán felelőtlen állítás.

Lehet, hogy az író az evangéliumok keletkezésének idejét összetévesztette a Vatikáni kódex másolásának idejével, amelyet valószínűleg a 4. században írtak. De hát akkor miért nem írta azt, hogy Homérosz Iliászt és az Odüsszeiát a magyarok bejövetele után írták? Homérosz legrégebbi, reánk maradt kódexét ugyanis csak a 10. században írták. (Veretus 454.) Ezt természetesen senki sem merné állítani...

Az Újszövetség szövege a 4. század előtt

De nézzük meg már egy kicsit részletesen, hogyan is állunk az Újszövetséggel a 4. század előtt?

Az ókeresztény irodalomtörténet tanúságtétele

A tudósok az egész ókeresztény irodalmat áttanulmányozták és rengeteg idézettel bizonyítják, hogy az Újszövetség könyvei már a 2. század elejétől általában ismertek voltak és nagy tiszteletben tartották azokat.

Már az apostoli Atyák műveiben is találunk számos utalást és burkolt idézetet az evangéliumokból (Kr. u. 90-150)

A hitvitázók korától kezdve a következő táblázatot állította össze Rosadini (Introductio, I. kötet) a kifejezett idézetekről:

író	halála éve	idézet száma
Jusztínosz	165	330
Szt. Iréneusz püspök	202	1819
Alexandriai Szt. Kelemen	220	2406
Tertullianusz	220 után	7258
Origenész	248-253k.	17922
Római Hippolitusz	235	1378

Az ólatin fordítások tanúságtétele

A most használt latin nyelvű evangélium fordítás, az úgynevezett Vulgáta szövege Szt. Jeromosra (340-420) vezethető vissza. De már előtte több latin fordítás forgott közkézen a 2. és 3. században. Szt. Ágoston a keresztény tanításról szóló művében (De doct. chr. 2, 15, 22.)

beszél a »latin fordítások végtelen változatairól« és ezek közt az »itáliai« fordítást tartja a legjobbnak. Ezt dolgozta át egy görög szöveg egybevetésével Szt. Jeromos.

Szt. Jeromos fordítása annyira elterjedt, hogy teljesen háttérbe szorította a régebbi fordításokat. Ezért ezt a fordítást vulgata (közönséges, mindennapi, általános) fordításnak nevezeték. Ennek a Vulgátának újszövetségi szövegéről 8000 kódex tanúskodik. Az ólatin (prae-vulgata) fordításokról 38 kódex maradt ránk.

A szírek tanúságtétele

A szíreknél nemcsak a négy evangélium egyszerű fordításával találkozunk, hanem egy evangélium-harmóniával is, amelyet a szír Taciánusz (meghalt 180-ban) készített 170 körül. Ez a harmónia a négy evangéliumot úgy fűzi össze, mintha egységes, folytatolagos előadás lenne. Ez a harmónia nagyon elterjedt volt. Szt. Efrém is ehhez a harmóniához írt magyarázatokat, amelyeket örmény nyelvre is lefordítottak. (Ezt ki is adták 1836-ban Velencében egy 5. századból reánk maradt kódex alapján.)

A vértanúk aktáinak tanúságtétele

Ha valaki a kereszténység szent könyveinek keletkezési idejéből ír, akkor elsősorban a biblikus tudományágakban kellene egy kicsit utánanéznie; de ha ezt restelli, a kereszténység történetével foglalkozó más tudományágakban, sőt mint látni fogjuk, néhány profán tudományban is találhat adatokat. Így pl. hagiobiográfiában (a szentek életével foglalkozó történeti tudományág) találkozni fog az Acta Martyrum Scilitanorummal és abból megtudja, hogy Afrikában 165-180 közt meghalt numídiai vértanúk tarsolyukban tartották Szent Pál leveleinek latin fordítását.

Egy másik adat

A lioni és viennei egyház 177-ben levelet küldött az ázsiai és frígiai egyházaknak. Ebben a levélben nemcsak az ő vértanúikról számolnak be testvéreiknek, hanem az evangéliumot is idézik. Szt. Lukács evangéliumán kívül János evangéliumát is ismerték akkor Galliában, mert ebből idézik e sorokat: »Eljön az óra, hogy mindaz aki megöl titeket, szolgálatot vél tenni Istennek«. (Jn 16,2) E levélről beszámol Euszebiosz történetíró. (PG. 20, 408-437.)

A remeteség történetének tanúságtétele

Szent Atanáz leírja, hogy Szent Antal 20 éves korában (tehát 270 körül) betévedt egy templomba, ahol épp az evangéliumot olvasták. Oly hatással volt rá az evangélium, hogy remete életre adta magát. Tehát 270-ben nemcsak ismert volt az evangélium Egyiptomban, hanem annak már kopt nyelvű fordítása is megvolt. (Szt. Antal ugyanis nem tudott görögül. – PG. 26, 841-944.)

A liturgiátörténet tanúságtétele

Ha már az evangéliumok templomi felolvasásáról van szó, megkérdezhetjük a liturgiátörténészeket is, hogy mikor kezdték a keresztény liturgiában az evangéliumok olvasását. Ezek többek között Szt. Jusztin vértanúra fognak hivatkozni, aki kifejezetten említi, hogy az istentiszteleteken a próféták mellett az »apostolok megemlékezéseit... azaz az evangéliumokat« is olvasták. (Apol. 1. 67. és 66. PG. 6, 428-429.)

Mivel Szt. Jusztínusz 160-ban vértanúhalált halt, megállapíthatjuk, hogy az evangéliumokat a 2. század első felében már liturgikus olvasmányként használták.

Az eretnekségek tanúságtétele

Az eretnekségek történetében sokszor találkozunk az Újszövetségi szentírással, hiszen a 2. és 3. század eretnekei is az újszövetségi könyvekre hivatkozva adták elő nézeteiket. Ugyanabból cáfolták őket az apológéták.

Legújabbán Nag Hammadiban találtak egy, a 2. században írt gnosztikus evangéliumot, amely nemcsak a három első evangéliumot, hanem Szt. János evangéliumát is felhasználta.

A latin nyelvtörténet tanúságtétele

De ha valaki a profán tudományokban is bizonyítékot keres az újszövetségi könyvek régiségére vonatkozóan, akkor kérdezze meg pl. a latin nyelv történetével és az újkori román nyelvek keletkezésének történetével foglalkozó tudósokat, hogy a Kr. utáni 2. és 3. század latin köznyelvének milyen fontos dokumentumai azok az ólatin fordítások, amelyek Szt. Ágoston korában »végtelen változatban« burjánzottak.

A görög nyelvészek tanúságtétele

A görög nyelvtörténészek már nem fognak oly egyöntetűen nyilatkozni. De mindnyájan emlékezni fognak az úgynevezett »bibliai görög«-vitára. A puristák azt akarták bizonyítani, hogy a Biblia görög nyelve klasszikus nyelv, a hebraisták meg azt hajtogatták, hogy a Biblia nyelve szemitizmusokkal elrontott görög nyelv. Ez a vita a 18. században természetesen a hebraisták győzelmével végződött. Hiszen már a szentatyák is felfigyeltek arra, hogy a bibliai görög a klasszikus írók nyelvéhez viszonyítva mennyivel »romlottabb« és azzal érveltek, hogy a legszebb stílusban írt görög könyvek se tudtak olyan odaadó híveket, sőt vértanúkat szerezni az ő tanaik számára; míg ez a barbarizmustól, szemitizmustól, stilisztikai, grammatikai hibáktól hemzsegő evangélium Krisztusnak oly sok-sok lelkes hitvallót és vértanút szerzett.

A 18. században azonban még sokan azt vallották, hogy a Biblia nyelve egy egészen különálló »szent nyelv« és iparkodtak annak »különleges szépségét« kimutatni. Ezek nem tudták elképzelni, hogy Isten szava egy egészen közönséges nyelv köntösében is megjelenhet.

A 19. században felfedezett papiruszok megdöntötték ezt a véleményt. Ki lehetett mutatni, hogy a bibliai görög nyelv hozzátartozik a hellén korszak világnyelvéhez, az ún. kojnéhez, de magán a nyelven kétféle hatás érezhető: egyrészt az Ószövetség ún. hetvenes fordításának nyelve, másrészt a palesztinai zsidóság akkori anyanyelvének, az arám nyelvnek hatása. Így nyelvészeti szempontból se helyezhető az újszövetségi könyvek keletkezésének ideje a Jeruzsálem pusztulásának és a zsidóság szétszórásának időpontját követő generációk idejére.

Ezért például egyik nyelvtörténész se merné állítani, hogy a rómaiak számára írt II. evangélium (Márk) ilyen görög nyelven a 4. században keletkezett volna.

A papirológia tanúságtétele

Megkérdezhetjük az újabban, de főleg Egyiptomban felfedezett papiruszokkal foglalkozó tudósokat is, hogy mit tud az ő tudományuk, pl. az evangéliumok keletkezésére vonatkozólag mondani. Azt fogják felelni, hogy a szentírási papirusztöredékekből megállapították: a keresztényeknél már a 2. és a 3. században áttértek a tekercsformáról a könyvalakra, holott a profán műveknél ez csak a 4. században vált általánossá.

Ha pedig részletesebb adatokat kérünk, akkor pl. a Chester Beatty-féle papiruszokról fognak beszélni, amelyeket 1931-ben találtak és a 9 kódexben többek közt az Újszövetség 15 könyve van képviselve, nagyobbbrészt a 2-3. századból származók. (A Sínai kódex megtalálása

(1859) óta ez volt a legjelentősegteljesebb felfedezés az újszövetségi szövegkritika szempontjából.)

1935-ben aztán még két feltűnést keltő papiruszt tettek közzé. Egyik az Oxyrinchus papiruszok közt talált apokrif evangélium kódexnek három töredéke, amelyről két dolog minden kétséget kizáróan megállapítható: a 2. század első felében írták és mind a négy evangéliumot felhasználta. (Papyrus Egerton 2.)

A másik papirusz a John Rylands Library tulajdonában levő töredék a Szt. János evangéliumából (Jn 18,31-33.37.38.), amelyet 125 körül írtak.

A kánontörténet tanúságtétele

Végül térjünk vissza egy biblikus tudományágra és kérdezzük meg a kánontörténetet is: mit mond az evangéliumok régiségéről.

A kánon szó eredetileg nádat, mércét, szabályt jelent. Egyházi értelemben a kánon a hit mércéje szabálya. Mivel azok a könyvek, amelyeket Isten sugalmazott, hitünk mércéjét, szabályát, kánonját tartalmazzák, ezért azt a katalógust is kánonnak nevezték, amely a sugalmazott könyveket felsorolja. A sugalmazott könyvet pedig kanonikus könyvnek nevezzük, amennyiben az Egyház annak sugalmazottságát kijelenti és a hit mércéjeként a híveknek Isten szavaként átadja.

A kánontörténet azt mutatja, hogy mikor vált az egész Egyházban közzismertté az egyes újszövetségi könyvek inspirációja, isteni sugalmazottsága. Ebből a tudományágból megtudjuk, hogy az evangéliumokat, az Apostolok cselekedeteit és Szent Pál főbb leveleit a második századtól kezdve már egységesen sugalmazott írásnak tartották (protokanonikus könyvek). Azokat a könyveket, amelyeknek sugalmazottságáról a 2. és 3. században ingadozás vagy vita folyt, deuterokanonikus könyveknek nevezzük.

De kérem – mondja valaki – azt mondtuk, hogy a Szentírás sugalmazottságától eltekintünk és azokat pusztán emberi, történeti dokumentumként kezeljük. Miért beszélünk itt sugalmazásról és kánontörténetről?

A felelet nagyon egyszerű: nem is akarom itt a sugalmazást bizonyítani, csak azt a tényt leszögezni, hogy ilyen nézetek voltak. De feltételezem, hogy egy szigorú kritikájú történész annyit csak ki tud következtetni, hogy azok a könyvek, amelyeket már a 2. században sugalmazott írásként az egész Egyházban nagy tiszteletben tartottak nem keletkezhetek a 4. században.

De még az ún. deuterokanonikus könyvekre is alkalmazhatjuk ezt az érvet, mert azok se keletkezhetek a 4. században, ha már a 2. századtól kezdve vita volt azok sugalmazottságáról.

Különben ezek a deuterokanonikus könyvek apológiai szempontból egész nyugodtan mellőzhetők. Hisz semmi lényeges adat nincs bennük, amit a protokanonikus könyvekből (Evangélium, Csel. Szt. Pál levelei) nem olvashatunk ki.

A hét deuterokanonikus könyv ugyanis a következő:

- 1./ a Zsidókhoz írt levél.
- 2./ Jakab-levél.
- 3./ Péter második levele.
- 4./ János második levele.
- 5./ János harmadik levele.
- 6./ Júdás levele.
- 7./ Titkos jelenések könyve.

B) Az Újszövetségi szentírás szövegének tanúi

Egy vegyész-mérnök ajánlata

Egy szűk körű társaságban az evangéliumok hitelességéről beszélgettünk, amikor egy igen tehetséges vegyész-mérnök a következő megjegyzést tette:

– Nem tudom, miért használtok ilyen komplikált bizonyítási módot? Miért nem fényképezik le a vatikáni múzeumban, vagy nem tudom, milyen múzeumban akármelyik evangélistának az eredeti kéziratát? A mai emberek már csak a konkrét, fogható tényeknek hisznek.

– Látszik, természettudós vagy – feleltem – mert ha a történelemhez és a klasszikus irodalom történetéhez is értenél, akkor tudnád, hogy az egész antik irodalom és történelem csak másolatokban maradt ránk.

– Akkor bizony nagyon gyöngén állhatunk azok hitelességével – mondta fejét csóválva.

– A te hitetlenséged és kételkedésed éppen olyannak tűnik fel a történészek szemében, mint a természettudósok, vagy akármilyen képzetebb ember szemében annak a katonának hitetlensége, aki semmiképp sem akarta elhinni, hogy a puskagolyó sebességét ki lehet számítani. »Higgye, aki akarja: ki is tudna a puskagolyó után szaladni mérőszalaggal?« Az ő számára csak ez lett volna konkrét és kézzelfogható bizonyíték.

– Igen ám, de a fizikának, akárcsak a kémiának, megvannak a maga tudományos módszerei, amelyekkel ilyesmit meg lehet állapítani.

– Hát a történelemtudományoknak is megvannak a tudományos módszerei, sőt egy külön tudomány is van erre, amelyet úgy hívnak, hogy szövegkritika. Ez a tudomány a reánk maradt másolatokból, esetleg más tanúkból is (fordítások, idézetek, stb.) igyekszik rekonstruálni az eredeti szöveget.

– Különböző, a te fényképezési módszered se lenne ennél jobb és meggyőzőbb, mert aki a történelmi tényeket letagadja, az a fényképre is csak a vállát rángatja: »Ugyan, higgye aki akarja. Ki tudja, mi van ide írva?«. Vagy ha a görög szöveget megértene, nem hinné, hogy azt pl. Szent Márk saját kezével írta...

Néhány paleográfiai megjegyzés

A szövegkritika problémáinak, módszerének, megoldásainak megértéséhez szükséges, hogy néhány szót szóljunk a régiek írásairól is. Ezzel a paleográfia, az ősi írások tana foglalkozik.

A papirusz

Az Újszövetség könyveit majdnem kivétel nélkül az 1. század második felében írták. Ez időben a nagyon törekeny, de olcsó papiruszra írtak. (Nem tévesztendő össze a mi papírunkkal.) Ez az egyiptomi nád vagy sásfajta (*Cyperus papyrus* L.) néha 3 méter magasra is megnő. Ennek a háromszög-keresztmetszetű szárát feltörik és a benne lévő finom belet (hasonlítsd össze a bodzabéllel) vékony szalagokra vágják és megfelelő nagyságban pontosan egymás mellé illesztik, egy másik szalagot keresztbe rátesznek, ragasztó nélkül összepréselik, simítják és egy kicsit preparálják, hogy a tinta szét ne folyjék és máris rá lehet írni a jól meghegyezett nádtollal vagy lúdtollal.

A könyvtekercs

A lapok nagysága a szükséglet szerint különböző lehetett, de mivel általában csak a lap egyik oldalára írtak, legfeljebb egy rövid értesítés, meghívás, vagy számla fért el rajta. (Talán Szt. Pál levele Filemonhoz egy ilyen lapból állt.) Hosszabb levél vagy más írás esetén a lapokat sorjában egymás mellé ragasztották s így néhány méter hosszú papirusz szalag keletkezett, amelyen latin vagy görög szöveg esetén a lapok jobbról balra következtek. A szalag végére nyéllel ellátott pálcikát ragasztottak, amelyre jobbról is, balról is fel lehetett tekerni (ezért »tekercs«) a papirusz szalagot, – úgy, hogy csak az az oszlop legyen látható, amelyet – a két nyelet kézbefogva – éppen olvastak. A »lapozás« pedig abból állt, hogy a jobb nyelet jobbra fordítva a következő oszlopot »kinyitották«, a bal nyelet pedig, szintén jobbra fordítva, felsodorták a már elolvasott oszlopot.

Az írás

A köznapi írásban a betűket összeírták de a kalligrafusok (szépírók) különálló nagybetűket (majuszkula, litterae maiusculae) írtak; a szavakat összeírták és írásjeleket se használtak (scriptio continua).

A negyedik században kezdik a szavakat egymástól elválasztani, sőt a szöveget értelem szerint mintegy verssorokra osztják (colometria). A 6. században az ún. stichometria jött szokásba, amely szerint minden sor egy hexameternyi hosszú volt, azaz az értelemről függetlenül 16 szótagból vagy 36 betűből kellett állnia; a kódex végén jelezték, hogy hány sorból áll (így aztán könnyű volt a szépírók munkadíjának kiszámítása).

Pergamen kódexek

Pergamonban már Kr. e. a 2. században kecske-, szamár- és báránybőrből készült lapokra is írtak, az innen származó 5»pergamen«-lapokat azonban csak a 4. században kezdik általánosan használni a gyöngye papirusz helyett.

A pergamennek mindkét oldalára írtak és négy-négy összehajtott lapot egymásba téve »quaternio«-kat kaptak (vö. olasz quaderno: füzet). Ezeket a füzeteket könyvvé kötötték (codex).

Ezekre a kódexekre Kr. u. a 11. századig a szépírók által használt különálló nagybetűkkel írtak (nagy betűs kódexek, majuszkulák). De már a 9. században kezdenek áttérni a kisbetűs írásra, ahol a betűt döntik és összeírják (kurzív írás). Ez az írás a 12. században általánossá vált (kisbetűs kódexek, minuszkulák).

Az erős pergamennek megvolt az az előnye is, hogy ha az írás már nem volt aktuális, egyszerűen levakarták és új szöveget írtak a lapokra. Ezeket palimpszeszteknak, »újraírt« kódexeknek nevezzük (görög. palin psze: ismét levakarok).

A Párizsi Nemzeti Múzeumban őriznek egy kódexet; amelyre a 13. században Szt. Efrém műveinek görög fordítását írta egy szépíró, kisbetűs írással. Ügyes kémiai és fényképészeti eljárással azonban sikerült napfényre hozni azt a nagybetűs írást is, amelyet Szt. Efrém műveinek másolója levakart.

Tischendorf faksimile kiadásában már világosan olvasható a régi írás, amely az 5. században Egyiptomban készült Bibliát tartalmazza (»Efrém újraírt kódexe«).

Az Újszövetség eredeti kéziratai és az első másolatgyűjtemények

Így már konkrét képet alkothatunk arról, hogy milyen formájú lehetett az a levél, amelyet Szt. Pál pl. a kolosszeiekhez írt. Törékeny papiruszlapokból ragasztott tekercs.

Ezek a hívek a 4. fejezet 16. versében azt olvasták: »Ha ezt a levelet nálatok már elolvasták, gondoskodjatok róla, hogy a laodíceiaiak is elolvassák, viszont a laodíceiaiakét ti olvassátok el.« Az apostol parancsára tehát rögtön gondoskodtak arról, hogy szép másolatot készítsenek a levélről s várták a laodíceiaiak levelét. Ugyanez az eset áll fenn azoknál a leveleknél, amelyeket az apostolok több egyházhoz intéztek (pl. Gal 1,2; Kor 1,1; 1 Pét 1,1; Jel 1,4). Így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy már az apostolok idejében az egyházközségekben megvolt Szt. Pál leveleinek gyűjteménye. Erről tanúskodik Szt. Péter második levele (3,16-16). Később Római Szt. Kelemen és Szt. Polikárp is feltételezi, hogy leveleinek olvasói ismerik Szt. Pál leveleit.

Különben ismeretes, hogy nemcsak az evangéliumokat (amelyeket, mint láttuk, Szt. Jusztinosz idejében már az istentiszteletnél is felolvastak) és az apostolok leveleit gyűjtötték a hívek, hanem egyéb épületes olvasmányokat is. Erről Szt. Polikárp levele tanúskodik (élt 69-155), aki a filippiek kérésére Szt. Ignác vértanú (24-107) hét levelének másolatát küldi meg nekik buzdító levél kíséretében.

Sajnos azonban ezek az értékes írások, amelyekre minden múzeum büszke lenne, a papirusz törékenysége és a sok használat miatt elpusztultak. Ugyanerre a sorsra jutottak a fordítások első kéziratai is. De minden egyház gondoskodott arról, hogy mindig legyenek gondosan írt, jó másolataik.

A reánk maradt kéziratok

Így aztán nem marad más hátra, mint összegyűjteni lehetőleg az összes, fennmaradt kéziratokat s azokból rekonstruálni az eredeti szöveget.

A kéziratok összegyűjtésénél minden kéziratnak nevet vagy jelet adtak, hogy az azokra való utalást megkönnyítsék. Wetstein 1751-ben a nagybetűs kéziratokat (majuszkula) a latin ábécé nagybetűivel jelezte, gondolván, hogy elég betű van a nagybetűs kódexek jelzésére, hisz az antik irodalom kézratainál is ritkán jutottak az abc feléig.

De aztán Tischendorf, aki a múlt században annyi érdemet szerzett a kéziratok felkutatásában, azt tapasztalta, hogy elfogytak a latin ábécé betűi és még mindig új kódexeket talált. Ezeket azokkal a görög nagybetűkkel jelezte, amelyek nincsenek a latin ábécében, sőt a héber ábécét is segítségül kellett hívni és el is jutottak a dálet-ig. Amikor Gregory (1908) azt a javaslatot tette, hogy nevezzük vagy jelezzük a nagybetűs kódexeket arabs számokkal és – megkülönböztetésül a kisbetűsöktől, amelyeket már Wetstein is arab számokkal jelzett, – tegyünk eléjük egy 0 jelet. A papiruszokat nagy P és indexszám, a lektionálékat pedig az I betű jelzi. Ezt a jelölési módot meg is tartották, de mellette egyesek még megtartják a régi nagybetűs kódex betűjelzéseit is.

Von Soden, aki évtizedes munkával, sok munkatárs segítségével minden fellelhető kéziratot összegyűjtött és monumentális kritikai kiadásban közrebocsátott (1913), új, szellemes jelzési módot használ, de ezt komplikáltsága miatt nem igen vették át.

Ahelyett, hogy folytatnánk a Von Soden utáni kritikai munkák megemléztését, röviden beszámolunk az eredményről.

A tanúk száma:

Az Újszövetségi szentírás szövegéről a következő dokumentumok tanúskodnak:

Hány?	Megnevezés	Jelzés »neve«:
266	Majuszkula (nagybetűs)	A, B és 01-0212
2754	Minuszkula (kisbetűs)	1,2...– 2401
2135	Lekcionále (liturgikus)	11, 12 – 1 1609
81	Papirusz	P ¹ , P ² , – P ⁵²

összesen: 5736

Ha pusztán a szöveg közvetlen tanúinak számát tekintjük, tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy az Újszövetség könyvei százszorta jobban vannak dokumentálva, mint bármelyik más ókori irodalmi termék.

A tanúk régisége

Ha még számításba vesszük azt is, hogy a ránk maradt másolat keletkezési ideje milyen távol esik az eredetiek szerzési idejétől, akkor is az újszövetségi könyvek kerülnek ki győztesen. Mert ezek mellett nemcsak a 4.-10. században írt majuszkulák tanúskodnak, hanem a papiruszok is. A 3. századtól papiruszokból az evangéliumokat és Szt. Pál leveleit összeállíthatjuk. A 2. századbeli papirusz töredékek pedig elég anyagot adnak ahhoz, hogy későbbi teljes kéziratokkal azok típusát pontosan meghatározassuk. Nem is számítjuk itt a Rylands-papiruszt (P52), amely alig 25 évnnyire van a János-evangélium szerzési idejétől.

A klasszikus íróknál viszont nem évekkel vagy évtizedekkel számolják a kézirat és az eredeti közti különbséget, hanem évszázadokkal. Hérodotosz és Platón műveiből 2-3 kódexünk van a 10. századból. Akárcsak Homérosznál, akinél még a legrégebb töredék is évszázadokra múló távolságra van a keletkezési időtől. Meg kell azonban vallanunk, hogy Vergíliusz kivételesen jól van dokumentálva: van ugyanis egy kódexünk tőle az 5. századból. (A legfontosabb újszövetségi kéziratok leírását lásd a »Függelék«-ben!)

Kisebb jelentőségű közvetlen tanúk

Megemlítjük még, hogy az Újszövetség egyes szövegeire vannak még egyéb kisebb jelentőségű tanúink is: az esztrakonok és a talizmánok.

Az esztrakonok cserépedényekre, vázákra írt szentírási idézetek. Jelzésük nagy O betű és fölötté az indexszám:

O¹, O² O²⁵

A talizmánok bőrdarabkákra írt szövegek. Jelzésük nagy T és fölötté indexszám:

T¹, T² T⁹

Ezek a kisebb tanúk az egyszerű jámborságról, sokszor együgyűségről és babonáról tanúskodnak ugyan, de egyszersmind bizonyítják az evangéliumok elterjedtségét.

Közvetett tanúk

Az Újszövetségi szentírás szövegkritikai szempontból messze felülmúlja a klasszikus írókat azért is, mert szövegéről rengeteg közvetett tanúnk van.

Fordítások

Minden fordítás az eredeti görög szövegről tanúskodik. Az értelemről közvetlenül, a szövegről közvetve.

Meg kell azonban említenünk, hogy a fordítás az eredeti szövegnek nem akkori állapotáról tanúskodik, amelyben a fordítás másolata készült, hanem arról az időről, amikor maga a fordítás készült.

Így az ólatin fordítások 38 kódexe közvetve tanúskodik a 2. és 3. században nyugaton használt görög szövegről.

A többi régi fordítás kódexeit csak megemlítjük. (Csak az újszövetségi kódexeket számítjuk.)

Vulgáta latin fordítás	8000 kódex
Szír fordítások	293 kódex
Egyiptomi (kopt) fordítások:	
szahidi nyelvjárás	103 kódex
bohairi nyelvjárás	150 kódex
memphisi nyelvjárás	17 kódex
fajjumi nyelvjárás	5 kódex
achmimi nyelvjárás	2 kódex
georgiai fordítás	17 kódex
örmény fordítás	2 kódex
etióp fordítás	103 kódex
ószír fordítás	2 kódex

A régi fordítások összegyűjtése és feldolgozása még nincs lezárva, de az eddigi adatok is igen értékes anyagot szolgáltatnak a szövegkritika és a szövegtörténet számára. Még csak a gót fordítást említjük meg, amelyet Philostergius történetíró szerint (PG 65,470) az ariánussá vált vizigótok püspöke, Wulfila (vagy Ulfilas) készített a 4. század második felében. Philostergius azt is megjegyzi, hogy Wulfila az Ószövetséget is lefordította a Királyok könyvének kivételével, mert ebben igen sok háborús történet, elbeszélés van, márpedig a vizigótok harci kedvét inkább fékezni, mint sarkantyúzni kellett.

A gót fordítás legkiválóbb tanúja az upsalai »ezüst-kódex« (az iniciálékat ezüsttel írták), amely a 6. században készült.

A szentatyák művei

A szöveg mellett tanúskodnak nemcsak a szentatyák műveiben talált idézetek, hanem a homíliák, szentírásmagyarázatok is, mert amikor a szöveget magyarázzák, elárulják milyen szöveg van előttük. Ma már alig van olyan szentatya vagy egyházi író, akinek művét valamelyik tudós magának ki ne szemelte volna, hogy az ő műveiből az általa használt Szentírás szövegét összeállítsa. Felesleges volna itt felsorolni a tudósokat, akik evvel foglalkoznak. Elég néhányat megemlíteni.

Az egész ólatin fordítás újszövetségi szövegét az atyák műveiből már 1740-ben összeállította J. Bianchini (szövege Mgn-nél PL. 12,9-948. p.). Utána részletes kutatás indult meg. F.J.D. Aalders 1932-ben kiadta Tertulliánusz (160-220) Evangéliumáról szóló könyvét. Corsea az Apostolok cselekedeteinek szövegét vizsgálta Cipriánusznál; d'Alos és Baumstark Novatianus-szal foglalkozott és így tovább, Hiláriusz, Optátusz, Ticheniusz, Szt. Ambrus, Szt. Ágoston és Pelágiusz műveit is áttanulmányozta néhány patológus és biblikus. De nem folytatjuk már a sort.

Végző következtetés

Fejtegetéseinket nyugodtan összefoglalhatjuk. Az Újszövetségi szentírás szövege mind a kódexek számát, mind azok régiségét tekintve, sokkal jobban van dokumentálva, mint bármely más ókori görög-latin történeti vagy irodalmi mű. A közvetett tanúk sokaságát tekintve pedig teljesen egyedül áll a világirodalomban.

C) A szövegkritika

A szöveg tanúinak ellentmondása

Különböző olvasatok

A szentírási szövegek csak másolatban maradtak ránk.

A másolatokat nem fényképezőgéppel készítették. Nem is modern nyomdában, ezres példányokban jelentek meg azok, hanem kézzel másolták. Ezért minden példány külön kiadásnak számít, külön »sajtóhibákkal«, elnézésekkel és elírásokkal, ami hosszabb szöveg másolásánál lélektanilag elkerülhetetlen. Így nincs is két kódex, amely minden betűjében, minden szavában egyforma volna. Ezeket az eltéréseket, »sajtóhibákat« különböző olvasatoknak (lectio varians) vagy variánsnak nevezik.

A variánsok okai

A különböző olvasatok legnagyobb része szándéktalan elírás. A másoló vagy nem jól olvasta a kódexet vagy nem jól hallotta – ha diktálás után írt – vagy egy sort kihagyott; különösen a hasonló kezdetű vagy hasonló végű soroknál észlelhető ez. Akár egy szót, akár egy betűt kétszer írt le (dittográfia), vagy ha két szó volt az eredetiben, tévedésből csak egyet írt le (haplográfia).

De vannak szándékos eltérések is. Ide tartoznak a helyesírási és stilisztikai »javítások«. Előfordul az is, hogy a másoló egy értelmetlen (vagy csak annak látszó) elírást ki akar javítani és az elírt betűkből a szövegnek megfelelő szót konstruál, de nem talál rá az eredetire. Így ő is csak gyarapította a hibás olvasatok számát.

Részen szándékos, részben szándéktalan az a törekvés, hogy az evangéliumok szövegét harmonizálják. Aki gyakran olvasta vagy hallotta a Máté-evangéliumot, amikor ugyanazt a szakaszt Márk vagy Lukács evangéliumában másolja, akkor tudatosan vagy akár önkéntelenül is azokat a szavakat, kifejezéseket használja, amelyeket Máté evangéliumából már jól ismer.

Néha a másoló az eredeti szöveg szélére írt magánjegyzetet is folyamatosan beleírja az új másolatba, s így az írás külső formájáról senki se tudja megállapítani, hogy ez a beírt rész nem az eredeti szöveghez tartozik, hanem csak »glossza«, azaz jegyzet.

A különböző olvasatok okai közt kell megemlítenünk a recenziókat is. A variánsok sokasága ugyanis szükségessé tette, hogy ismételten összehasonlítsák a kódexeket, a hibás olvasatokat kijavítsák és az így »kijavított« szöveget akár hivatalosan is közrebocsássák. A szövegnek ilyen kritikai ellenőrzését és »javítását« nevezzük recenzióknak. De a legjobb recenzióból is egészen új olvasatok keletkezhetnek. Ha pl. különböző olvasatokat lát maga előtt a recenzor, akkor annak kritikai beállítottságától függ, hogy melyiket veszi be a javított kiadásba: egyik a könnyebben érthető vagy jobb stílusú olvasatot részesíti előnyben – függetlenül a kritikai érvektől –, a másik, biztonság kedvéért mindkét olvasatot leírja. Ebből aztán új olvasat lesz, az ún. »összeolvasott olvasat« (lectio conflata). A harmadik meg talán túl kritikus beállítottságú és azért ő is »biztonság kedvéért« mindkét olvasatot kihagyja, mivel csak olyan szöveget akar kiadni, amely biztosan benne van az eredetiben. Így keletkezett az úgynevezett »rövidített olvasat«.

Recenziók készítése során azután néha más igények is felléphetnek, pl. a nyelvezet korszerűsítése, stilizáló hajlam, a szöveg világossá tétele.

Ezek a jószándékú javítások tehát csak gyarapították a variánsokat és megnehezítik a szövegkritika munkáját.

De komoly kutatómunkával már pontosan megállapították az egyes recenziók sajátosságait. Ezekről alább lesz szó.

A variánsok sokasága

Ha most az olvasatokat összeszámlálnánk, megdöbbenve vennénk észre, hogy sokkal több eltérő olvasat van, mint ahány szó az egész Újszövetségben. A variánsok számát 250.000-re teszik.

Hozzá nem értő ember erre megdöbben, különösen ha összehasonlítja a profán antik írók olvasatainak számával: ott átlag egy-egy lapon alig találunk 10-20 variánst. Sőt vannak olyan művek is amelyekben variáns nincs!

De miért? Mert csak egy kódex van. Ahol kevesebb a kódex, ott természetesen kevesebb a variáns is. Ha az újszövetségi könyvekből is csak egy-két kódex maradt volna ránk, akkor természetesen kevesebb volna az olvasat, de ugyan akkor sokkal kevesebb volna az Újszövetségről tanúskodó dokumentumok száma is.

Tehát a sok olvasat is csak azt bizonyítja, hogy az Újszövetség minden antik írásnál jobban van dokumentálva.

A lényegtelen variánsok

Ha mármost az olvasatokat minőségileg osztályozzuk, akkor észrevesszük, hogy legnagyobb részük egyszerű helyesírási, grammatikai, stilisztikai eltérés, vagy első pillanatra felismerhető elírás. (Ebben az írásban is bizonyára vannak ilyen elírások, amelyeket az olvasó nyomban helyre tud igazítani.)

Azok az olvasatok, amelyekben értelmi eltérés is van, kb. 200-ra tehetők. Ezek legnagyobb része azonban lényegtelen értelmi különbség.

Olyan olvasat, amely dogmatikai kérdést is érint, van 15. Itt már nagyon fontos, hogy megállapítsuk, melyik volt az eredetiben. Ha egyik szöveget elfogadom, akkor abban egy dogmatikai igazság egész világosan ki van fejezve. Ha a másikat, ott csak homályosan vagy egyáltalán nem találom azt az igazságot. Pl. Márk evangéliuma magyar fordításban így kezdődik: Jézus Krisztus, Isten Fia evangéliumának kezdete. Igen ám, de néhány kódex kihagyja az »Isten Fia« megjelölést. Ebből a versből nem lehet érvelni, míg meg nem győződünk, hogy mi volt az eredetiben. Igaz, hogy más helyen egész világosan áll az Írásban, hogy Jézus Isten Fia. És így vagyunk a többi 15 lényeges variánssal is. Mindegyikben olyan állítás válik a variánsok folytán kérdésessé, amely a Szentírás más helyén világosan ki van fejezve.

Különben is ez a kérdés a szöveg dogmatikus épségének kérdéséhez tartozik. Történeti (és apologetikai) szempontból tehát biztosan állíthatjuk, hogy a kereszténység szent könyvei épen kerültek hozzánk.

A szövegkritikusok munkája

A tudósok nem elégszenek meg ilyen általános megállapítással. A szövegkritika feladatának tekintik, hogy a Szentírás eredeti szövegét még a lényegtelen eltérésektől is megtisztítva, olyan pontosan, ahogy csak lehet, helyreállítsák.

Ezért nem ijedtek meg a kéziratok és olvasatok nagy számától, hanem több mint egy évszázados közösségi, nemzetközi és felekezetközi munkával a kéziratok összegyűjtése mellett hozzáálltak az olvasatok osztályozásához. Először az olvasatok hasonlósága szerint családokra, osztályokra, csoportokra osztották a kódexeket, aztán fárasztó munkával megvizsgálták, hogy a régi fordítások eredetije a görög kéziratcsoportok melyik típusához tartozott. Végül

összehasonlították a szentatyák és az egyházi írók műveiből, hogy milyen vidéken, milyen időben, milyen típusú Szentírás volt használatban.

Ennek a hatalmas munkának eredményeként összeállíthatjuk a szöveg történetét.

A szövegtörténet vázlata és a főbb szövegtípusok

A nyugati típus (2. század)

A szent könyvek másolatai elég gyorsan terjedtek. Szírián, Kis-Ázsián át nyugatra került egy szövegtípus, amely már a 2. században egész nyugaton elterjedt, főleg Rómában és Afrikában.

Ez a szöveg olvasható főleg a D kódexben és néhány papiruszon. Ezt használták az ószír fordítók és a szahidi, meg az arám fordítók és főleg az ólatin fordítók.

Ezt a szöveget találjuk Szt. Jusztínosz, Markion, Taciánusz, Szt. Iréneusz, Alexandriai Kelemen, Tertullianusz és Szt. Cipriánusz írásaiban.

A szöveg jellegzetességei: stílusra nem ad, harmonizál, hozzáad, elvesz, a nehéz szöveget könnyebb kifejezésekkel adja vissza.

Őskeresztény népi szövegnek nevezhető.

Egyiptomi típus (3. század)

A harmadik században valószínűleg Hészükhiosz kritikai munkájával recenzálja a szöveget, néha talán túl szigorúan. (Azt mondják, ha egy mondat valamelyik kódexben hiányzott, akkor azt kihagyta.)

Ennek a szövegnek fő képviselői a vatikáni (B) és a Sínai kódex igen sok papirusz szövege, az egyiptomi bohairi fordítás. Ezt olvassuk Origenész, az alexandriai atyák, Szt. Jeromos és Szt. Agoston műveiben.

A szöveg jellegzetességei: rövid s ebben néha túlzásba is megy, nem harmonizál, helyesírással nem törődik, nem is stilizál.

Az egyiptomi szöveget egyesek semlegesnek tartják és ebben látják az eredetihez legközelebb álló szöveget.

Mérsékelt kritikai szövegnek mondható.

Antióchiai szöveg (3. század vége)

A 3. század végén Antióchiában is recenzálták a szent szövegeket, de más szempontok szerint, mint Egyiptomban. Itt főleg a grammatikai hibákat javították ki és néhány helyen stilizáltak. Lukiánosz presbiternek tulajdonítják ezt a típust, aki a nyugati és egyiptomi típust szem előtt tartva, sokszor a két típus különböző olvasatait összeolvasztotta. Ez a szöveg olvasható az A K V kódexekben és átlag a legtöbb kódexben; ezt használta a sziropesitta [szír-`Vulgáta'] fordítója és az antióchiai atyák is. (Aranyszájú Szt. János, Theodórosz, Szt. Vazul.)

Jellegzetes tulajdonságai: nyelvészeti, stilisztikai simítások, harmonizálás, olvasatok összeolvasása.

Hamarosan a keleti egyház hivatalos szövege lett. És ez a »textus receptus« prototípusa is.

Textus receptus-nak azaz elfogadott szövegnek nevezik azt a szöveget, amely a könyvnyomtatás feltalálása után általánosan elterjedt. A kifejezést először az Elzevir testvérek (Leiden) 1633-as kiadásának előszavában találjuk. Ebből a görög szövegből az angol Biblia Társaság 100 év alatt közel fél millió példányt adott ki. Azóta természetesen sokkal jobb kritikai kiadások vannak.

Cézárei szöveg

Az evangélium-szövegekben még egy negyedik típust is találunk a W és görög Théta kódexekben és a minuszculák 1. és 13. csoportjában. (Ezeket tanulmányozta Lake és Ferrar.)

Ez a szöveg még nincs teljesen feldolgozva. Annyit azonban máris megállapítottak, hogy az egyiptomi és a nyugati szövegek felhasználásából (egyesítéséből) keletkezhetett ez a szövegtípus.

* * * * *

Hogy ezeket a recenziókat megértsük, hasonlítsuk össze a Káldi-féle Szentírás-fordítás különböző kiadásait a római magyar fordítással és a »Magyar Miskönyv« (1958) fordításával. Különböző korok és különböző igények szerint különbözőképpen lehet visszaadni ugyanazt a szöveget. Egyik a szó szerinti hűségre, másik az érthetőségre fordít gondot. Az egyik gördülékeny, könnyen olvasható szöveget akar a nép kezébe adni, a másik költőiségre is törekszik. De a szöveg értelme az eltérő olvasatok mellett is ugyanaz.

Lássuk például Márk evangéliumának 4. fejezetéből az első verset három magyar fordításban: I. A Szent István Társulat 1928-as kiadásában megjelent Káldi-féle fordítást; II. A Károli Gáspár-féle protestáns bibliát; III. A Békés-Dalos féle római magyar fordítást:

I. Káldi-fordítás	II. Károli-féle protestáns	III. Békés-Dalos-fordítás
És ismét tanítani kezde a tenger mellett,	És ismét kezde tanítani a tenger mellett,	Más alkalommal is a tó partján tanított,
és nagy sereg gyülekezék hozzája,	és nagy sokaság gyüle őhozzá,	nagy tömeg gyült köréje,
úgyhogy a hajóba szállván,	úgyhogy ő a hajóba lépvén,	azért bárkába szállt.
leüle a tengeren.	a tengeren ül vala.	És leült a tavon.
Az egész sereg pedig	Az egész sokaság pedig	A tömeg pedig
a tenger szélén a parton vala.	a tenger mellett a földön vala.	kint maradt a tó partján.

Megfigyelhetjük, hogy a Káldi- és Károli-féle fordítás majdnem teljesen megegyezik, de a Dalos féle fordítás már csak két szóban egyezik a Káldi-féle fordítással, amelyeket (»nagy« és »pedig«) aláhúztunk. Az értelem mégis teljesen ugyanaz.

Ha összeszámoljuk az eltérő olvasatokat, meglepő eredményre jutunk.

A Káldi-féle fordításban 24 szó van (a névelőket nem számítva). Ez tehát 24 olvasat. A Károli-bibliában is van 11 eltérő olvasat, mert kilencszer más szót használ, kétszer pedig a sorrendet változtatja meg. A Dalos-féle fordításban 21 más olvasat van, mert 20 más szót használ és egyszer sorrendet változtat. Összesen tehát 56 olvasat közt választhatunk a huszonegynéhány szavas vers összeállításánál, de akármelyik fordítást vesszük, sőt akárhogy válogatjuk össze a különböző fordításokból a megfelelő olvasatokat, az értelem ugyanaz marad.

Amint a fordítókat az egyes szavak megválasztásában, a stílusban különböző szempontok vezethetik, úgy a recenzíót végzőknél is különböző nézőpontok játszottak közre az egyes olvasatok kiválasztásában és esetleg átstilizálásában. De a recenzíók »hivatalos szövegét« nem ismerjük, csak rekonstruálhatjuk azokból a kódexekből, amelyek a recenzión belül különböző csoportokra, osztályokra, családokra oszthatók, ezeknek tárgyalására azonban már nem térhetünk ki.

A szövegkritika néhány szabálya

Miután az előmunkálatok megtörténtek, hozzá lehetett látni az Újszövetség eredeti szövegének rekonstruálásához. A szövegkritika külső és belső érvekkel dolgozik. A külső érveknél azt vizsgálja, hogy hány tanú és milyen régi tanúk (kódexek, papiruszok, fordítások, idézetek) tanúskodnak egy-egy olvasat mellett. A belső érveknél pedig csak az olvasatokat hasonlítja össze, függetlenül attól, hogy milyen tanúk állnak az egyes olvasatok mellett. A külső és belső kritikának együtt kell haladnia.

Először tehát meg kell vizsgálni, milyen és mennyi tanút tudunk felhozni egy olvasat mellett (külső kritika). Itt nemcsak a kódexek számát és régiségét kell figyelembe venni, hanem és inkább az egyes családokat, osztályokat, recenzíkat. Ha pl. egy olvasat mellett minden recenzio többségben egyöntetűen tanúskodik (a kódexek a fordításokkal és idézetekkel együtt), akkor nem kell sokra értékelni egy-két régebbi kódex különálló olvasatát, mert a közös olvasatot felmutató családok, recenzíók öspéldánya biztosan régebbi, mint az a pár kódex.

De azután az olvasatokat önmagukban is kritika alá kell venni, függetlenül a tanúk számától (belső kritika). Ilyenkor általában a rövidebb, rossz stílusú és nehezen érthető szöveget kell előnyben részesíteni. Hisz egy másolónak se juthatott eszébe, hogy a jó stílusú szöveget rosszabbra változtassa, az érthetőt érthetetlenre, de elég gyakran, akár önkéntelenül is előfordul a másolásnál, hogy a grammatikai hibákat kijavítják, a stílust simítják, érthetőbb szöveget adnak és esetleg a lapszélre írt jegyzeteket, glosszákat is a szövegbe másolják.

Ezek a szabályok azonban nem általánosak. Láttuk például, hogy a nyugati recenzio kódexei a stílusra nem sokat adnak, de szívesen írnak glosszákat a szöveghez. Az egyiptomi recenzio kódexei kelleténél inkább előnyben részesítették a rövidebb olvasatokat.

Egyetlen általános szabály mondható: azt az olvasatot kell elfogadni, amelyből a többi összes olvasatok keletkezését meg tudjuk magyarázni.

A szövegkritika eredménye

Sokan megkísérelték az Újszövetség eredeti szövegének rekonstruálását, s az eredmény meglepően egyforma. Akármilyen kritikai elvek alapján akarják is összeállítani az Újszövetség eredeti szövegét, annak történelmi (apologetikai) lényegét teljesen egyformán adják vissza.

Vegyük kezünkbe a protestáns kritikai kiadásokat: Westcott-Hort, von Soden vagy Nestle műveit és hasonlítsuk össze a katolikus kiadásokkal (Vogels, Merk, Bever),- azt tapasztaljuk, hogy lényegtelen dolgokban van az eltérés, hogy az Újszövetség nemcsak apologetikus lényegét tekintve mondható épnek és sértetlennek, hanem még a mellékes dolgokban is a legjobban dokumentált ókori irodalmi terméknek kell azt tartanunk.

Ha azonban valaki a sok olvasat miatt mégiscsak kételkedik, akkor egy dolgot ajánlok neki: menjen körül a világban és válassza ki akármelyik múzeumból azt a kódexet, amely szerinte a legrosszabbul adta vissza az eredeti szöveget. Elfogadom apológiai alapnak, mert abban ugyanarról a Jézusról, ugyanazok a csodák és ugyanaz a tanítás áll, mint a legjobb kódexekben.

Bentley már a 18. században ki merte mondani: bízzuk egy gyerekre vagy akár egy bolondra is, hogy az összes olvasatok közül válassza ki a legrosszabbakat s még akkor se kapunk olyan evangéliumot, amely a kereszténység bármely lényeges vonását eltorzítva állítaná be.

Végül még azoknak, akik az eredeti írásokat és az összekötő kapcsot keresik, ezt mondhatom:

- Apologetikai szempontból nem szükséges bebizonyítani, hogy az evangéliumot az apostolok korában írták, (történetileg persze ennek tagadása nagy hiba lenne), mert itt van egy tény és pedig az, hogy

- Afrikában, Egyiptomban, Kis-Ázsiában, Görögországban, Itáliában, Hispániában találkozunk egy könyvvel, amely lényegében azonos, de nem találjuk az összekötő kapcsot.

- Vagy volt ilyen, akkor bizonyára előbb írták, mint elterjedt volna s máris az apostolok korában vagyunk.

- Vagy nem volt ilyen összekötő kapocs, akkor meg egy olyan nagy csoda előtt állunk (ilyen sokféle ember ilyen egyforma tartalmú könyvet írt), hogy ez volna apológiailag egyik legnagyobb érvünk.

Sajnos azonban, történelmi tudásunk, tudományos módszerünk nem engedi meg, hogy olyan könnyen higgyünk ilyen csodákban, mint azok, akik más csodákat minden bizonyíték nélkül tagadnak.

II. rész: Az evangéliumok irodalmi kritikája

Az evangéliumok szerzői, keletkezési idejük és irodalmi műfajuk

Az újszövetségi könyvek irodalmi kritikája

»Magasabb kritika«

Az újszövetségi könyvek szövegének épségéről tanúskodik a szövegkritika. Ha a szöveget eredeti épségében sikerült rekonstruálnia, elvégezte feladatát. Azután már elkezdődhet az úgynevezett »magasabb kritika«, amely a mű irodalmi és történeti problémáival foglalkozik.

Az újszövetségi iratok »műfaj« szerint való felosztása

Ha felületesen átlapozzuk az újszövetségi könyveket, rögtön észrevesszük, hogy azok nem ugyanazon műfajhoz tartoznak. A 27 újszövetségi könyvet átlag három csoportba osztják:

I. Történeti művek: 5 db.

Evangéliumok (Máté, Márk, Lukács, János).

Apostolok cselekedetei.

II. Tanító művek vagy levelek: 21 db.

Szt. Pál 14 levele: Róm, 1-2 Kor, Gal

Ef, Fil, Kol, 1-2 Tessz, 1-2 Tim, Tít, Filem, Zsid.

Hét »katolikus« levél: Jakab, 1-2 Péter, 1-3 János, Júdás.

III. Prófétai könyv:

Jelenések könyve.

Ha egy kicsit alaposabban megvizsgáljuk a könyveket, észrevesszük, hogy ez a felosztás nagyon általános, mert a történeti könyvekben is vannak tanítások és jóvendölések, a levelekben is vannak történelmi és prófétai részek. A Jelenések könyve ugyan jóvendölés, de lényegében az is egy történelemteológiai tanítás.

Az irodalmi kritika most részletesen és pontosan meg akarja állapítani az egyes művek irodalmi műfaját, összeállítani annak szabályait, kikutatni annak keletkezési körülményeit.

Bennünket itt elsősorban az úgynevezett történeti könyvek érdekelnek, főleg az evangéliumok, amelyeknek hitelességét, műfaját és szavahihetőségét szeretnénk kritikailag megvizsgálni.

A hitelesség kérdését egyesek a történeti kritikánál tárgyalják, mert az irodalmi hitelességtől is függ a történeti szavahihetőség. De önmagában irodalmi kérdés az, hogy valóban az írta a könyvet, akinek azt tulajdonítják.

Az evangéliumok hitelességének kérdése

Hogyan tudom megállapítani, hogy egy írásnak ki a szerzője?

Hoznak hozzám egy gépírást naplójegyzetet, hogy állapítsam meg, ki írta azt. Ha az írás stílusából és főleg annak adataiból ráismerek egyik barátomra, akkor belső érvek alapján állapítottam meg az írás szerzőjét. Ha pedig mások állítják, hogy barátom íróasztalában találták, vagy látták is amikor írta, vagy barátom avval a megjegyzéssel adta át nekik, hogy ez az ő naplója, akkor külső érvek bizonyítják a napló szerzőjét.

Régi írásoknál természetesen nehezebben megy a dolog, de ott is meg kell különböztetnünk belső és külső érveket, belső és külső kritikát.

A belső kritika azt tanulmányozza, mit mond maga a szöveg, mit árul el magáról az írás, tehát magából a szöveg tartalmából iparkodik megállapítani a mű szerzési körülményeit, irodalmi műfaját, szavahihetőségét stb.

A külső kritika viszont azt kutatja fel, hogy mit mondanak mások erről a műről.

A belső és külső érveknek az irodalmi és történeti kutatásnál együtt kell haladniuk és a kettő összhangja adja meg a teljes bizonyosságot.

Olyan kérdéseknél, mint egy ókori könyvnek szerzősége, kétségkívül a külső érvek az értékesebbek. Ezek ugyanis tárgyilagosabb bizonyítékok, mint a belső érvek, amelyek mérlegelésénél igen sok egyéni, alanyi szempont is közrejátszhat (vö. ProvDeus, 1946, Revue Biblique 119/104.).

A) Külső érvek az evangéliumok hitelességére

Nézzük tehát először, milyen adatokat tudunk felkutatni az evangéliumokra vonatkozóan az őskeresztény történeti okmányokban.

Az evangéliumok feliratai

Ha felütjük a magyar Szentírást vagy akármilyen fordítást, azt látjuk, hogy az első Evangélium Szt. Máté evangéliuma, a második Márké, a harmadik Lukácsé, a negyedik Jánosé.

A görög kéziratokban

Ha most tovább kutatjuk, hogy honnan erednek ezek a feliratok, akkor a legrégebb kéziratokig elmehetünk és mindenhol megtaláljuk ezt a felírást, ilyen formában: Kata Matthaion, Kata Markon ..., azaz Máté szerint, Márk szerint...

A fordításokban és liturgikus könyvekben

Ezeket a feliratokat nemcsak a 2. század atyái (Irénéusz, Alexandriai Kelemen, Tertullianusz) ismerték, hanem megtaláljuk ezeket a legrégebb liturgikus könyvekben és az ólatin fordításokban is, mégpedig görögös formában: cata Matthaëum, nem pedig latinosan »secundum Matthaëum«. Ez pedig biztos jele annak, hogy ezek a feliratok már a görög szövegben álltak, amikor a fordítások készültek.

A kéziratok, fordítások és liturgikus könyvek egyöntetű tanúbizonysága már maga is elég érv volna arra, hogy az evangéliumok hitelességét elfogadjuk, hisz nagyon sok klasszikus műről sokkal kisebb külső érvek alapján is elfogadjuk azok hitelességét.

A feliratok jelentése

Mivel itt mi a legszigorúbb kritikával akarunk élni, ezekkel az érvekkel nem elégszünk meg. Először is nem tételezhetjük fel, hogy maguk a szerzők írták volna ezeket a feliratokat. Inkább akkor kerülhettek az egyes evangélium-könyvtékercsekre, amikor már több evangélium volt a gyűjteményben. Így is igen régi külső érv ez az evangéliumok hitelessége mellett. De az a kérdés, hogy a »Máté szerint«, »Márk szerint« kifejezések, szükségképpen azt jelentik-e, hogy Máté, Márk írta a nekik tulajdonított evangéliumot vagy más.

A hellenista írónál ugyan gyakori a szerzőnek ilyen formában való megjelölése (pl. »történet Hérodotosz szerint«), de az evangéliumoknál egyes negatív kritikusok úgy értelmezik ezt a kifejezést, hogy valamilyen későbbi író Máté, Márk, Lukács prédikációja szerint állította össze az evangéliumot.

Ez az értelmezés azonban, amint rögtön látni fogjuk, ellentmond az egész keresztény hagyománynak, amely szerint Márk Szt. Péter prédikációja szerint, Lukács pedig Szt. Pál prédikációja nyomán írta meg az evangéliumot. Ha tehát a feliratok nem a szerzőt, hanem azt a prédikálót jelentik, akinek nyomán valaki az evangéliumot összeállította, akkor Márk evangéliumát »Péter szerint«, Lukácsét pedig »Pál szerint« való evangéliumnak nevezték volna.

Erről tanúskodnak a szent könyvek régi katalógusai (»kánonok«), a Szentíráshoz írt előszók és főleg a szentatyák és egyházi írók kijelentései az evangéliumok keletkezéséről.

Mivel azonban mindezek önálló érvek az evangéliumok hitelessége mellett, külön tárgyalunk róluk.

A szentatyák katalógusai

Amikor a keresztények a szent könyveket összegyűjtötték, nagyon vigyáztak arra, hogy egyéb, különben jámbor, épületes-könyveket össze ne tévesszenek az Istentől sugalmazott írásokkal, amelyek a hit normáját, mércéjét, »kánonját« képezték. Ezért összeállították a sugalmazott könyvek katalógusát, az úgynevezett »kánont«.

Ezek a katalógusok bennünket most nem a sugalmazottság szempontjából érdekelnek, hanem azt kutatjuk, nem találunk-e adatokat bennük az evangéliumok hitelességére vonatkozóan.

Ezekben a katalógusokban az evangéliumok sokszor csak »A négy evangélium« összefoglaló néven szerepelnek. Például a hippói zsinat (EB 12) és I. Ince pápa katalógusában (EB 16). De ez csak azt mutatja, hogy a mi négy evangéliumunk hitelessége minden kétségen felül állt és ezért nem is kell részletezni, hogy melyik az a négy evangélium, pedig az apokrif irodalom történetéből tudjuk, hogy abban az időben sokkal több »evangélium« forgott közkézen. Nemcsak az apostolok álneve alatt jelentek meg ezek az apokrif evangéliumok, mint Péter evangéliuma, Mátyás evangéliuma, Fülöp evangéliuma, Tamás evangéliuma, Bertalan evangéliuma, hanem volt még Barnabásnak, Nikodémusnak is evangéliuma (Acta Pilati) és még néhány más evangélium (pl. az ebioniták, az egyiptomiak evangéliuma, aztán még három evangélium Jézus gyermekkoráról). Ha tehát a katalógus szerzője csak a »négy evangélium«-ot említi, feltételezi, hogy olvasói nem fogják összetéveszteni azokat az apokrif evangéliumokkal.

De a Damazusz vagy Hormisdas pápától származó, úgynevezett Gelasius Decretum (EB 20) és a laodíceai zsinat katalógusa (EB 10) név szerint is felsorolja az evangéliumokat »Máté, Márk, Lukács és János szerint«.

A Muratori töredék

A legrégebbi ilyen katalógus, amelyet L.A. Muratori fedezett fel a milánói Ambrosiana könyvtárban, részletesebben ír az evangéliumok szerzőiről.

A szöveg az újszövetségi kánont tartalmazza. Keletkezési idejére következtethetünk abból, hogy I. Piusz pápa (140-155) uralkodására e szavakkal utal: »Nemrégiben ('nuperrimo'), mikor Piusz püspök ült a római egyház katedróján.«

Ez a töredék kifejezetten tanúskodik arról, hogy a harmadik evangéliumot Szt. Pál útítarsa, Lukács írta, a negyediket pedig János, a tanítványok közül.

Ebből világos, hogy a későbbi katalógusok és az evangéliumok feliratainak »Lukács szerint« kifejezése azt jelenti, hogy az evangéliumot Szt. Lukács írta.

Az első két evangéliumról szóló rész – sajnos – hiányzik a töredékből.

Az evangéliumokhoz írt régi előszók (Prológusok)

Több Vulgáta-kódexben és részben az ólatin fordítások kézirataiban is találunk az egyes evangéliumok előtt előszókat. Az úgynevezett régibb prológusok a Muratori töredék előtt keletkeztek, tehát a 2. század közepe táján, valószínűleg Rómában és eredeti nyelvük görög volt.

A másik csoport, az úgynevezett monarchiánus prológusok, későbbi eredetűek, talán Priscilliánusz írta Hispániában 350 körül.

A régebbi prológusok

A régibb prológusokból a következőket tudjuk meg.

Márk Péter tolmácsa volt és Itáliában írta az evangéliumot.

Lukács, antióchiai orvos, az apostolok tanítványa vagy Pál követője volt. Amikor látta, hogy az evangéliumokat már megírták, Máté Júdeában, Márk pedig Itáliában, ő a Szentlélektől ösztönözve Görögországban megírta az evangéliumot, jelezvén annak elején, hogy már mások is írtak evangéliumot, de ő szükségét érezte annak, hogy a görög hívek számára nagy gonddal kifejtse az evangéliumot, nehogy a zsidó vagy eretnek mesék, vagy az ostoba csábítások eltérítsék őket az igazságtól.

»Végül János apostol írta a Jelenések könyvét Patmosz szigetén, azután az evangéliumot Ázsiában«. (Így fejeződik be a Lukács-prológus.)

A János-evangélium előszavában azt olvassuk, hogy a János-evangélium még János életében átadatott az egyháznak (úgy látszik, egyesek Jn 21,24k miatt azt hitték, hogy a János-evangélium posztumusz mű: ez ellen mondja az előszó, hogy az evangélium még János életében megjelent). Az előszó hivatkozik arra, hogy ezt az értesülését Papiásznak, János tanítványának könyvéből meríti. Papiászról mindjárt szó lesz.)

A monarchiánus prológusok

A monarchiánus prológusok ugyanígy tanúskodnak arról, hogy Máté Júdeában, Márk »Péternek a keresztségben fia és az isteni beszédben tanítványa« Itáliában, Lukács antióchiai orvos és Pál követője Görögországban írta az evangéliumot.

A negyedik evangéliumról bővebben ír ez a prológus. »János evangélista egy, Jézus tanítványai közül«. Ugyanezt a kifejezést olvassuk a Muratori-töredékben. De itt erről a Jánosról azt is megemlítik, hogy ő a szeretett tanítvány akinek az Úr a kereszten édesanyját ajánlotta. Tehát a negyedik evangélium szerzője nem lehet más, mint János apostol.

A szentkönyvek katalógusai és az evangéliumokhoz írt előszók tehát kétségtelenül bizonyítják, hogy a régi kéziratok feliratai a »Máté szerint«, »Lukács szerint« az evangéliumok szerzőinek nevét örökítették meg.

Az evangéliumok hitelességét azonban legvilágosabban a szentatyák és az egyházi írók kifejezett nyilatkozatai bizonyítják.

Az egyházi írók kifejezett tanúságtétele

Nézzünk tehát szét az ókeresztény irodalomban, hogy találunk-e kifejezett bizonyságokat az evangéliumok hitelességéről.

Az apostoli Atyák kora

Apostoli Atyáknak nevezzük azokat az egyházi írókat, akik az apostolokkal közvetlen kapcsolatban álltak.

1./ Általános utalások

Ebben a korban a hívek figyelme szinte kizárólag Jézus Krisztusra irányult, akinek tanítását és életét a közvetlen szem- és fültanúktól hallották. Az evangélium magát az élő prédikációt jelentette, de már az első század végén találunk rövid utalásokat az írott evangéliumokra is.

Didakhé

»A tizenkét apostol tanítása« (Didakhé) című ókeresztény írás szerzője Kr. után 100 körül a testvéri szeretetről, az imáról és alamizsnáról beszél Máté evangéliuma szerint (Mt 5,22-26; 6,1-8) és kétszer is e szavakat használja: »amint megvan nektek az Evangéliumban« (Didakhé 15,3).

»Barnabás-levél«

Ugyanebben az időben keletkezett az úgynevezett »Barnabás-levél«, amelynek szerzője egy megtért alexandriai zsidó, már így idézi a Máté-evangéliumot: »(Mt 22,14; 20,16) Amint írva van: sokan vannak a hivatalosak, kevesen a választottak.« (J. 30)

2./ Papiász kifejezett tanúságtétele

Szerencsére ebben a korban élt egy igen szorgalmas egyházi író, aki már az evangéliumok keletkezési módja iránt is érdeklődött és igen értékes adatokat hagyott hátra Máté és Márk evangéliumára vonatkozóan.

a./ Papiász, mint hiteles tanú

A tanú Papiász hierapoliszi püspök. Tudjuk róla, hogy Szt. János apostol tanítványa volt Szt. Polikárral együtt. A Cézáreai Euzébiosz történetírónak azt is elhihetjük, hogy nem volt valami nagy tehetség. De igen szorgalmas és a hagyományok iránt érdeklődő ember volt, amint azt a következőkben saját szavaiból is látni fogjuk.

Szerencsés életkörülmények

Az adatok összegyűjtésére igen alkalmas életkörülményei voltak. Abban az időben élt, amikor az apostolok jórészt már elhaltak, s így a hívekben, akik nem a közvetlen szemtanúkkal érintkeztek, felébredt az érdeklődés azok iránt is, akik Jézus Krisztus evangéliumát szóval és írásban először hirdették.

Olyan helyen volt püspök, ahol a legkülönbözőbb emberekkel találkozhatott. A frigiai Hierapolisz városát ugyanis az ókori nagy kereskedelmi utak keresztezték, tehát mai nyelven

közlekedési gócpontnak lehet mondani. Akár Palesztinából vagy Szíriából igyekezett valaki Szmírnába vagy Efezusba; akár a Fekete tenger vidékéről akart a Földközi tenger partjaihoz eljutni, Hierapoliszon át vezetett az útja. És aki az akkori utazási körülményeket ismeri, elgondolhatja, hogy az átutazó keresztények szívesen pihentek meg egy-két napra a vendégszerető püspöknél.

Papiász forrásai

De legjobb, ha erről magát Papiászt hallgatjuk meg. Az ő szavai nemcsak személyére vetnek fényt, hanem felsorolják azokat a tanúkat is akiktől értesüléseit szerezte.

»Ha nálam néha megfordult valaki, aki a presbiterekkel (az »idősebbek alatt itt az apostolokat érti, mint látni fogjuk) érintkezett, kifaggattam őket a presbiterek szavairól: mit mondott András, mit Péter, mit Fülöp, mit Tamás, mit Jakab, mit János, mit az Úr többi tanítványai; és mit mondanak Arisztion és János, a presbiter, az Úr tanítványai. Úgy véltem ugyanis, hogy a könyvek olvasásából nem tudok annyi hasznót meríteni, mint a még életben maradt emberek élő szavából.« (J. 94.)

E szövegből látjuk, hogy Papiász írott forrásokat is használt, de többre becsülte az élő tanúkat.

»János, a presbiter«

Már Euzébiosz történész is felfigyelt arra, hogy Papiász kétszer említi János nevét. Egyszer az apostolokkal, másodszor Arisztionnal, aki ugyan nem volt apostol, de az Úr tanítványa. Ebből azt lehetne gyanítani, hogy János apostolon kívül Jézusnak volt egy másik János nevű tanítványa.

De ha a szöveget (főleg a görög szöveget) jobban megvizsgáljuk, észreveesszük, hogy Papiász időbeli különbséget tett: »Mit mondtak« azelőtt; és »Mit mondanak« most. Ebből tehát csak az következne, hogy Arisztion és János presbiter Papiász kutatásának idejében még éltek. Vagyis azokhoz a „még életben maradt emberek”-hez tartoztak, akinek élő szavát Papiász többre becsülte az írott betűnél.

Számunkra most nem lényeges kérdés, hogy az a másodszor említett »János, a presbiter« azonos-e János apostollal. Csak annyit említünk meg, hogy a kérdésnek egy kis könyvtárra való irodalma van.

Ha ez a János presbiter nem azonos az apostollal, akkor egy, az apostoloktól független tanúval több van, aki Jézus közvetlen tanítványa volt és így az első keresztény nemzedékhez tartozott.

Papiász jólétesültségében tehát bízhatunk. Kritikai érzékéről is tanúságot tesz, amikor nemcsak egyszerűen állít, hanem meg is mondja, hogy kinek tanúbizonyására építi állításait.

b./ Tanúbizonyosság Márk evangéliumáról

De olvassuk csak tovább, mit tudott meg Papiász János presbitertől a Márk-evangéliumról:

»Ez a presbiter ezeket mondta: Márk, Péter tolmácsa lévén, mindazt, amire emlékezett, szorgalmasan leírta, de nem rendszeresen (írta le), amit az Úr mondott és tett. Ő ugyanis nem hallgatta az Urat, nem is követte őt soha. Hanem mint mondtam, később Pétert kísérte, aki a hallgatóság hasznára prédikálta az evangéliumot és nem akarta az Úr logionjainak történetét megszerkeszteni. Azért Márk nem hibázott, amikor néhány dolgot leírt, ahogy arra emlékezett. Csakis arra törekedett ugyanis, hogy semmit el ne hagyjon abból, amit hallott és semmi hamisat ahhoz hozzá ne tegyen.« (J. 95.)

János presbiter értékes közlésében figyelemre méltó, hogy nem is arról akar tanúskodni, hogy Márk írta a neki tulajdonított evangéliumot. Az egész szövegből látszik, hogy ez közismert volt és vitán felül állt. Nyilatkozata inkább arra a kifogásra felel, hogy miért olyan pongyola szerkezetű ez az evangélium, miért írja le az eseményeket minden rendszer és minden

szerkesztői gond nélkül. Ez, úgy látszik, már Papiász korában is feltűnt, főleg, ha Márk evangéliumát Mátéval hasonlították össze.

János magyarázata igen egyszerű: Márk, Péter prédikációit írta le, ezt tekintette feladatának és ezt hűségesen meg is oldotta. De Pétert se lehet hibáztatni, mert ő a hallgatóság épülésére prédikált és nem valami történeti művet akart szerkeszteni az Úr logionjaiból.

De mik ezek a »logionok«? Azok a rövid mondások (ez a logion jelentése), amelyek az Úr Jézusra vonatkoznak. Tehát Jézus szavai és a róla szóló rövid elbeszélések, amelyek az őskereszténységben, minden írott evangélium előtt szájról-szájra jártak és amelyeknek az összessége (ta logia: a logionok) az élő evangéliumot képezte. Az egész szövegből világos, hogy az »Úr logionjai, amelyekről Péter prédikált, azonosak azzal, amit az Úr mondott vagy tett«.

Ezt annál is könnyebben megtehetette, mert Péternek nemcsak kísérője, hanem tolmácsa is volt.

Márk Péter tolmácsa

Mit jelent az, hogy Márk Péter tolmácsa volt?

Péter, az egyszerű galileai halász legfeljebb annyit tudhatott görögül, hogy a halpiacon alkudozhatott a vevőkkel, akik arámul nem tudtak. De amikor pl. Rómában az evangéliumot hirdette, akkor tolmácsra volt szüksége.

Ne gondoljuk, hogy a tolmácsintézmény valami újkori találmány. Az egész világon szétszórta zsinagógákban általános szokás volt a tolmácsolás. A tolmácsok számára pontos szabályok voltak. Pl. a tolmács mindig a hallgatóság felé forduljon, az előadó halkán beszéljen, a tolmács viszont érthetően és szó szerint fordítsa le azt, amit az előadó mondott.

Néhány esetben szabad volt a szó szerinti fordítástól eltérni. Pl. ha az előadó olyan rabbit említett meg, aki a tolmácsnak atyja vagy tanítója volt, akkor a tolmács hozzáadhatta: pl. Rabbi ben Salamon, »az én atyám«, vagy »az én mesterem«. Ha viszont az előadó azt mondta pl.: »Rabbi Gamálielel, az én mesterem ...«, akkor a tolmácsnak úgy kellett mondania: »Rabbi Gamálielel, az előadó mestere...«.

Egyébként alig volt szabad valamit is változtatni a fordításnál. (GF. Gaechter ZKTH 59/1930, 425-435. o. és 60/1936, 161-187. o.)

Ezt a zsinagógában alkalmazott módszert az apostolok is átvették, amikor arra szükség volt.

Péter tehát Rómában úgy prédikált, hogy arámul beszélt Márknak, Márk pedig a hallgatóság számára görögre fordította a mondottakat.

Mínt hogy hosszabb ideig volt Péter tolmácsa, ugyanazokat a logionokat többször is le kellett fordítania. Így azok könnyebben emlékezetében maradhattak.

Összefoglalás

Papiász, helyesebben János presbiter azon értékes és minden tekintetben megbízható közlése alapján tehát minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a II. evangéliumot Péter prédikációi nyomán Szent Márk írta.

Ebből pedig az következik, hogy az »evangélium Szt. Márk szerint« (kata Markon) kifejezés semmiképp nem jelentheti azt, hogy valami későbbi író állította össze az evangéliumot Márk prédikáció szerint, hanem csak azt, hogy ennek az írott evangéliumnak irodalmi szerzője Szt. Márk. Azon tény pedig, hogy Márk Péter prédikációja nyomán írta az evangéliumot, csak emeli ennek az evangéliumnak történeti hitelét.

c./ Tanúbizonyosság a Máté evangéliumáról

Mátéről ezeket mondja Papiász:

»Máté pedig héber nyelvjárásban írta össze a logionokat és mindenki úgy értelmezte (tolmácsolta) azokat, ahogy tudta.« (J 95)

Világos, hogy itt a mi első evangéliumunkról, a »Máté szerint« való evangéliumról van szó. És itt sem az volt a kérdés, hogy Máté írta-e az evangéliumot, hanem annak keletkezési módjáról ad részletes felvilágosítást Papiász. Ezek szerint Máté eredetileg valamilyen héber nyelvjárásban állította össze ('szünegrapszato') a logionokat. Ez aztán eleinte nehézséget okozott a nagyjából görög nyelvű egyházakban. Mindenki úgy fordította, ahogy tudta.

Ebből nemcsak azt tudjuk, hogy Papiász idejében már megvolt a görög nyelvű Máté-evangélium, hanem azt is, hogy oly régen megvolt ez a görög evangélium, hogy a hívek nem is tudtak annak héber eredetijéről. Papiásznak kellett felvilágosítania a híveket erről a régi állapotról. (A görög eredeti aorisztosszal fejezi ki ezt a múltat: herméneusze.)

Tehát Máté evangéliuma sem »Máté prédikációja szerint« írt evangélium, hanem **Máté** annak valódi irodalmi szerzője.

Máté eredeti szövege

A héber nyelvjárásban írt Máté-evangélium eredeti szövege elveszett. Ez aztán különféle találgatásokra adott alkalmat. Schleiermacher 1832-ben azt állította, hogy az eredeti Máté csak Jézus beszédeit tartalmazta. Majdnem egy évszázadig ez volt a racionalista protestánsok általános nézete is. G. Kittel a protestáns Theologisches Wörterbuch IV. kötetében hosszú cikket írt a kis logion szóról (IV. 140-145.). Ebben az írásban bebizonyította, hogy Papiász szövegéből semmiképp nem lehet igazolni, hogy az eredeti Mátéban csak az Úr szavai voltak összegyűjtve. Különben Papiásznak Márkról szóló nyilatkozatában is láttuk, hogy a logionok mindazt magukban foglalják, »amit az Úr mondott és tett«.

Azonkívül a szentatyák és az egyházi írók, akik tudták, hogy Máté eredetileg héber nyelvjárásban írt, a görög nyelvű Máté-evangéliumot használták nemcsak a hithirdetésben, hanem az eretnekekkel folytatott vitákban is. Tehát kétségtelen volt, hogy a görög szöveg az eredeti Máté-evangéliummal lényegében azonos.

Apologetikai szempontból elég volna, ha azt tudnánk bizonyítani, hogy az első evangélium szerzője (azaz a görög Máté-evangélium) felhasználta Máté eredetijét. De a történeti érvek azt bizonyítják, hogy az első evangélium Máté eredetijének fordítása. Tehát az első evangélium szerzője Máté apostol.

A hitvitázók kora (150-300)

Az apostoli atyák korszaka után egyrészt a kereszténységnek a művelt rétegek közötti elterjedése, másrészt a kívülről jövő támadások a keresztény tanítások tudományos megalapozását tették szükségessé. E kor egyházi íróinak műveiben már több adatot találunk az evangéliumok hitelességéről.

a./ Az apologéták

Először is a pogányok és zsidók támadásaival szemben kellett megvédeni a keresztény hitet. És bármennyire is iparkodtak amazok mindenféle érvet összegyűjteni a kereszténység ellen, egyikük se tagadta az evangélium hitelességét. Sőt, mint a történeti kritikánál látni fogjuk, még a támadások is az evangéliumokból érveltek, mint hiteles történeti könyvekből.

b./ A polemikusok

Azután a keresztény hit tisztaságát és a kinyilatkoztatott igazságokat kellett megőrizni mindenféle eretnek eltéréssel szemben.

Szt. Iréneusz püspök (kb. 140-202)

Itt van pl. a 2. század legkiválóbb teológusa, Szt. Iréneusz püspök, aki Kis-Ázsiában született, majd mint lioni presbiter, Marcus Aurelius császár idején a galliai egyház küldötteként római legátus volt és 177-től lioni püspök.

De Szt. Iréneusz nemcsak azért hiteles tanú, mivel a mondottak szerint a kisázsiai, római és galliai hagyományok ismerője, hanem és főleg azért, mert Polikárp tanítványa és így Szt. János apostol hagyományainak is őrzője.

Az eretnekek elleni írásának első könyvében magasztalja az evangéliumi tanítás egységét. A Germániában alapított egyházak nem hisznek és nem tanítanak mást, mint a hiberniaiak, a kelták, alexandriaiak, líbiaiak, »hanem, mint a nap - Istennek teremtménye – az egész világon egy és ugyanaz, úgy az igazság hirdetésének fénye mindenütt világít és megvilágosít minden embert, aki az igazság ismeretére akar jutni.« Akár kiváló szónok áll az egyházak élén, akár gyöngye a beszédben, ugyanazt a hitet hirdeti. (J 192)

A harmadik könyvben azután azokról beszél, »akik által az evangélium hozzánk érkezett« először szóban, aztán írásban is. Majd így folytatja:

»Így Máté a hébereknél az ő nyelvükön írásban is kiadta az evangéliumot, míg Péter és Pál Rómában evangelizáltak és az egyházat alapították. Ezeknek eltávozása után pedig Márk, Péter tanítványa és tolmácsa, szintén írásban hagyta ránk azt, amit Péter prédikált. Lukács pedig, Pál követője, könyvben adta ki azt az evangéliumot, amelyet Pál prédikált. Azután pedig János, az Úr tanítványa, aki az ő keblén nyugodott, szintén kiadta az evangéliumot, amikor az ázsiai Efezusban tartózkodott.« (J 208)

Majd hozzáteszi: »Tehát az apostolok hagyománya az egész világon nyilvánvaló és minden egyházban megtekintheti bárki, aki az igazat akarja látni.« (J 209)

Látjuk, hogy ez a sokat utazó püspök nem valami helyi hagyományra hivatkozik, hanem az egész világon szétszórt egyházakra. Nem is csoda, hogy Márkról és Mátéról szóló nyilatkozata lényegében megegyezik Papiászával.

Amit pedig Lukácsról mond, megint csak megerősíti azt, hogy az ősrégi feliratok (kata Lukan: Lukács szerint) irodalmi szerzőt jeleznek nem pedig azt, akinek prédikációja nyomán valaki összeírta az evangéliumot.

János evangéliumáról félreérthetetlenül bizonyítja, hogy a szerző maga János apostol, mert ő volt a szeretett tanítvány, aki az utolsó vacsorán az Úr keblén nyugodott.

Tehát, ha létezett is János apostolon kívül egy másik tanítvány, akit János presbiternek hívtak, az evangéliumot nem ő, hanem az apostol írta. Különböztet az evangéliumot az apostolnak tulajdonítja Euzébiosz is, aki először veti fel a kérdést: vajon nem kell-e János apostolt a Papiásznál említett János presbitertől megkülönböztetni.

Szent Iréneusz tehát mind a négy evangélium hitelességéről tanúskodik.

Tertiullianusz (160-220) személye és művei

160 körül egy pogány római századosnak fia született Karthágóban, akinek neve: Quintus Septimius Florens Tertullianusz. Alapos tudományos, főleg jogi és szónoki kiképzés után Rómában ügyvéd lett. (Valószínűleg azonos a Pandektákban idézett, azonos nevű jogással.)

Harmincöt éves korában, miután – mint ezt maga írja – a gyönyörök poharát szinte az unalomig kiürítette (Res. carn. 59), keresztényként tért vissza szülővárosába és hamarosan gazdag irodalmi tevékenységet fejtett ki az Egyház szolgálatában. Egyik művében a börtönben sínylődő keresztényeket vigasztalja és erősíti (Ad martyros), a másikban a pogány színházak látogatása ellen ír, azok erkölcstelensége és a bálványimádással való összefüggése miatt (De spectaculis). Az imádságról szóló művében a Miatyánkot magyarázza. „Ad uxorem” című művében arra kéri feleségét, hogy halála után maradjon özvegy, vagy pedig csakis keresztényhez menjen nőül.

Szigorúsága, kemény életmódja és főleg kompromisszumot nem tűrő lelki beállítottsága végül is a montanisták szektájába vezette őt, amelynek legjelentékenyebb képviselője lett.

Eretnek korából eredő műveiben nemcsak azokat ítéli el, akik a hitehagyókat, házasságtörőket és gyilkosokat komoly bűnbánat után feloldozzák (De pudio), hanem tiltja az özvegyek házasságát (De monogamia), a katonáskodást (De corona) és minden olyan hivatal vállalását, amely valamiképpen a pogányság, a bálványimádás szolgálatában áll: művész, tanító, állami hivatalnok (De idololatria). Az üldözés előli menekülést is bűnnek tartja (De fuga in persecutione). Magasztalja a montanisták szigorú böjtjeit és hevesen kikel a katolikusok (»fizikusok«) enyhébb böjti praxisa ellen.

Meg kell azonban említeni, hogy minden túlzása és eltévelyedése ellenére is törekedett arra, hogy a katolikusokkal való hitegységet megoltalmazza.

Tanúbizonyysága az evangéliumokról

Tertullianusz megtérése, azután következő művei, sőt egész élete mutatja, milyen komolyan vette ez a megtért jogász az evangéliumokat. Jogi képzettsége művein is meglátszik. Markion elleni vitáirátában megállapítja, hogy az »evangéliumi okmány« (instrumentum evangelicum) az apostoloktól származik, mert ők magától az Úrtól kapták azt a feladatot, hogy az evangéliumot terjesszék.

»Végül a hitet nekünk az apostolok közül Máté és János nyújtják. Az apostoli férfiak közül pedig Lukács és Márk megerősítik.« (Denique nobis fidem ex apostolis Joannes et Matthaues insinuant, ex apostolicis Lucas et Marcus instaurant. J. 339.o.)

Azután vitába száll Markionnal, aki Lukács evangéliumát saját tetszése szerint »kijavította«. Amikor Markion bevallja, hogy Lukács evangéliumát átjavította, csak azt bizonyítja, hogy a miénk régiebb, mint az övé, mert csak azt javíthatta, amit már talált. Tehát az ő evangéliuma nem lehet az apostoli evangélium, de a mi evangéliumunk mellett tanúskodnak az összes apostoli egyházak, akik által Lukács evangéliumát kaptuk, majd így folytatja:

»Ugyanezeknek az apostoli egyházaknak a tekintélye a többi evangéliumról is tanúskodik, amelyeket általuk és őszierintük bírunk; János és Máté evangéliumát mondom, jóllehet a Márk által kiadott evangéliumot is Péterének tartják, akinek tolmácsa Márk. És a Lukács által szerkesztett evangéliumot is Pálnak szokták tulajdonítani.«

Az Africa Proconsularisban működő Tertullianusz tehát éppúgy nyilatkozik mind a négy evangélium szerzőjéről, mint a galliai Iréneusz püspök. És ami a legfontosabb, mindketten az összes apostoli egyház ősi hagyományaira hivatkoznak.

Tehát minden kétségen felül áll, hogy a négy evangélium szerzője: Máté, Márk, Lukács és János.

De, hogy földrajzilag is teljes legyen a felsorakoztatott tanúk összetétele, még az alexandriai egyház néhány képviselőjét is hallgassuk meg.

c./ Az alexandriai katekéta iskola

Már a 2. század polemikus irodalma megvetette egy rendszeres és tudományos teológia alapjait. Hamarosan tudományos iskolák is alakultak a keresztény teológia művelésére. A legrégebbi és leghíresebb az alexandriai katekéta iskola volt.

Alexandriában, a hellenista kultúra középpontjában, már az első Ptolomeuszok korában nagy tudományos könyvtár volt (museion és serapeion). Jézus kortársa, a nagy zsidó vallásbölcslő, Philo (megh. 41-ben Kr. u.), aki az ószövetségi szentírásmagyarázatba és teológiába bevitte a hellenista műveltség elemeit, szintén itt működött. Nem véletlen tehát, hogy ez a város lett a keresztény tudományos teológia szülőanyja is.

Ez a teológiai iskola akkor vált ismertté, amikor a szicíliai származású sztoikus bölcslő, Panténosz, megtérése után az iskola rektora lett (180-ban). De két utóda: Alexandriai Kelemen és főleg Origenész tette az iskolát igazán híressé.

Panténosz

Panténosztól csak kevés adat maradt ránk. Euzébiosz tanúsága szerint (PG 20,455) Panténosz az indusokhoz ment, hogy azoknak hirdesse az evangéliumot. Ezenél megtalálta a Máté-evangéliumot, héber betűkkel írva, amelyet először Bertalan apostol vitt nekik (vö. J. 660). (Indusok alatt valószínűleg a kelet Arábia Felix lakóit érti.)

Ez az adat azért értékes, mert Papiásztól függetlenül tanúskodik Máté evangéliumának eredeti nyelvéről.

Sokkal részletesebb adatokat kapunk Panténosz két utódjától.

Alexandriai Kelemen (Megh. 215 előtt)

Titus Flavius Clemens pogány szülőktől született, valószínűleg Athénban. Megtérése után sokat utazott Itáliában, Palesztinában és Szíriában. Végül is Panténoszhoz csatlakozik, akinek halála után (200 körül) az alexandriai katekéta iskola vezetője lesz. De hamarosan menekülnie kellett innen, Septimus Severus kegyetlen üldözése miatt.

Hypotyposes c. művében, melynek töredékeit Euzébiosz mentette meg az utókor számára, az idősebb presbiterek (a vetustioribus presbyteris) hagyományára támaszkodva beszámol az evangéliumok keletkezéséről és azok sorrendjéről.

»Azt mondta, hogy azt az evangéliumot írták először, amely az Úr nemzetségtábláját tartalmazza. Márk pedig ilyen alkalommal írta az evangéliumot: amikor Péter Rómában nyilvánosan prédikálta Isten ígését és a Szentlélektől eltelve hirdette az evangéliumot, sokan a jelenlévők közül buzdították Márkot, hogy mint aki Pétert már régen követi és szavait emlékezetébe véste, írja le azt, amit az apostol prédikált. Márk tehát megszerkesztette az evangéliumot és átadta azoknak, akik ezt tőle kérték. Mikor ezt Péter megtudta, egyáltalán nem tiltotta, de a maga részéről nem is szorgalmazta a dolgot. János pedig, mindnyájuk közt a legutolsó, amikor látta, hogy a többi evangéliumban már átadták azt, ami Krisztus testére vonatkozik, ő maga a Szentlélektől ihletve, hívei kérésére lelki evangéliumot írt« (J 439.).

Ebből az adatból megtudjuk, hogy Máté írt először, János pedig utoljára. Lukácsról itt nem beszél, de biztosan azt is ismerte, mert egy másik művében azt írja, hogy Jézus Augustus császár uralkodása alatt született és hozzáteszi: »Hogy pedig ez igaz, meg van írva Lukács evangéliumában« (Stromata 1. 21. 145)

Origenész (megh. 253-254-ben)

185 körül született, valószínűleg Alexandriában. Atyja, Leonidász, 201. vagy 202. évben vértanú halált halt. Az ifjú Origenész magánoktatással tartotta fenn magát és enyhítette családjá nyomorát. Püspöke, Demetriosz, már 203-ban (Kelemen távozása után) a katekéta iskola rektorává nevezte ki, amelynek legkiválóbb képviselője lett. Nemcsak tudós volt, hanem szigorú aszketikus életet élt. Máté 19,12 szövegét helytelenül szó szerint értelmezve önmagát férfiatlanná tette. 212-ben Rómában utazott, »hogy a rómaiak ősrégi egyházát meglátogassa.« 230-ban Cézáréában két barátja a jeruzsálemi és cézáréai püspök, öncsonkítása ellenére, pappá szenteli. A törvénytelen szentelés miatt püspöke, Demetriosz tanítói hivataláról leteszi és az alexandriai egyházból kitiltja. Origenész Cézáréába megy, ahol egy új katekéta iskolát alapít. Itt volt Csodatevő Gergely (Gregorius Thaumaturgos), Origenész tanítványa. Tudománya a pogányok előtt is híres volt. Alexander Severus császár anyja, Julia Mamaea is Antóchiába hivatja (218-222. közt), hogy előadásait hallgassa. Décius üldözése alatt börtönbe vetik és kegyetlenül megkínözzák. A kínzások következtében, 70 éves korában halt meg Tíruszban.

Allegorikus szentírásmagyarázatának és a platóni filozófiának hatása alatt súlyos dogmatikus tévedésekbe esett, de már életében a legnagyobb hatással volt a görög egyház teológiájára. Origenész azonban ortodox keresztény akart lenni, az egyház tanítására nagy súlyt helyezett. A tanításban való tévedést rosszabbnak tartotta, mint az erkölcsi eltévelyedést.

Tanúbizonyysága

Szent Mátéhoz írt magyarázatában, amelyet már idős korában, 244 után írt, ezeket olvassuk:

»A hagyományból a következőket kaptam a négy evangéliumról, amelyeket és csak ezeket fogadják el minden vitán felül az Isten egész egyházában, amely az ég alatt van: első volt az evangélium Máté szerint, aki előbb vámos volt, majd Jézus Krisztus apostola és héber nyelven írt evangéliumát a hitre tért zsidóknak közölte; a második Márk szerint, aki úgy szerkesztette azt, ahogy Péter neki kifejtette; a harmadik pedig Lukács szerint, aki a Pál által hirdetett evangéliumot a pogányok számára írta meg; az utolsó pedig János szerint.« (J 503.)

Az alexandriai iskola képviselői tehát ugyanúgy nyilatkoznak az evangéliumok szerzőiről, mint a karthágói Tertullianusz, a galliai Iréneusz, a kisázsiai Papiász. De ezen nem is csodálkozhatunk, hisz mindnyájan az apostoli egyházak ugyanazon ősi hagyományaira hivatkoznak.

d./ Az eretnekek tanúságtétele

Ebben a korban külön ki kell emelnünk az eretnekek tanúságát az evangéliumok mellett.

Tertullianusznál és Origenésznél már láttuk, hogy dogmatikus eltévelyedésük ellenére is és eretnekségük után is tanúbizonyyságot tesznek mind a négy evangélium hitelességéről.

De már előttük, Szt. Iréneusz püspök határozottan kijelenti az első és második század eretnekeiről: »Oly nagy az evangéliumokról való bizonyosságunk, hogy maguk az eretnekek tanúskodnak arról és mindegyik azokból akarja a maga tanítását bizonyítani« (J 214).

Azután részletesen felsorolja, hogy mindegyiket éppen abból az evangéliumból lehet megcáfolni, amelyből tévedéseit bizonyítani akarja. Így az ebionitákat Máté evangéliumából, Markiont magából az általa megnyirbált Lukács-evangéliumból, mert amit ő abban meghagyott, épp elég arra, hogy az ő káromlásait kimutassuk. Akik pedig Márk evangéliumára hivatkozva, a szenvedő Jézust elválasztják Krisztustól, ugyanabban az evangéliumban találnak cáfolatot, ha azt az igazság szeretetével olvassák. Végül a valentiniánusok magában János evangéliumában megtalálják tévedéseik elítélését. (J 214.)

Az ókeresztény irodalom virágkora

Az egyházüldözés után következő korszak, a patrisztika virágkorszakának tanúbizonyyságait százával sorakoztathatnánk fel, pl. Szt. Ágoston, Szt. Jeromos, Aranyszájú Szt. János, Jeruzsálemi Szt. Cirill vagy Euzébiosz történetíró műveiből. De az már teljesen felesleges, hisz ők is ugyanarra az apostoli hagyományra hivatkoznak, amely a korábbi írók és az apostoli egyházak szakadatlan láncolatán át hozzájuk sértetlenül eljutott (pl. Szt. Ágoston Faustus ellen, J. 1606).

Inkább tekintsünk vissza a békésebb korszak Szentatyáival együtt a véres egyházüldözések korára, amelynek irodalmából néhány adatot közlünk.

Csodálatos Gondviselés!

Az apostolok után következő két évszázadban a sok üldözés ellenére oly sok kifejezett tanúbizonyyság maradt reánk az evangéliumok szerzőiről, hogy bármelyik klasszikus tudós büszke lehetne, ha oly sok, oly régi, oly hiteles külső érvet tudna összeszedni pl. az ókori történetészek hitelességéről.

Köszönjék meg az öreg Papiász, meg Iréneusz munkáját, de Origenész és Tertullianusz fáradhatatlan irodalmi tevékenységét is.

A sok névtelennek pedig, akik az evangéliumok hitelességére vonatkozó adatokat nekünk átadták, úgy adózunk, hogy névtelenül összefoglaljuk a külső érveket.

A külső érvek összefoglalása

Az evangéliumok hitelessége mellett csak egyetlen bizonyítékunk van – és ez:
az egész keresztény egyháznak, az első századoktól kezdődő, állandó és egybehangzó véleménye, amely szerint a négy evangéliumot Máté, Márk, Lukács és János írta.

1./ Az állandó és egybehangzó véleményt bizonyítják: az evangéliumok feliratai, a legrégibb fordítások és a keleti és nyugati egyház liturgikus könyvei, szent könyvek katalógusai (Kánonok), az evangéliumok előszavai és főleg a Szentatyák, valamint az ortodox és eretnek egyházi írók kifejezett tanúbizonyságai.

2./ Az egész keresztény egyháznak az volt a véleménye, mert

a./ az egyházi írók nyilatkozatait a legkülönbözőbb helyekről szedtük össze (Frígia, Itália, Gallia, Africa proconsularis, Egyiptom, Palesztína.

b./ A tanúk jó része az összes apostoli egyház véleményére hivatkozik.

c./ A feliratok, fordítások, a keleti és nyugati liturgikus könyvek az egész Egyházat képviselik.

3./ Ez a vélemény az első századig, tehát az apostolokig visszavezethető, mert

a./ a tanúk egy része az első századba nyúlik (apostoli atyák).

b./ a második század első felében tapasztalt földrajzi általánosságból következik, hogy az egybehangzó vélemény az előbbi századból ered,

c./ a későbbi tanúk is mind az apostoli hagyományra hivatkoznak.

Ezen általános, állandó és egybehangzó vélemény alapja csak az lehet, hogy valóban Máté, Márk, Lukács és János írta a nekik tulajdonított evangéliumokat.

B) Belső érvek az evangéliumok hitelességére

I. Máté evangéliuma

Miután láttuk, hogy mit mondanak mások az evangéliumok szerzőiről, nézzük meg, mit mondanak maguk az evangéliumok, mit árulnak el szerzőikről. Ezekkel a belső érvekkel ellenőrizzük a külső érveket.

1. Zsidó származású szerző zsidók számára írta.

A./ Alapgondolat és vázlat

a./ A nemzetségtábla

Ha elkezdjük olvasni a Máté-evangéliumot majdnem beletörük a nyelvünk a sok zsidó név kimondásába, amely Jézus nemzetségtábláján szerepel. Mintha zsinagógában volnánk vagy inkább egy zsidó temetőben, amelynek fejfáin egymásután olvashatjuk Ábrahám, Izsák, Jákob, Júda... Dávid... Zorobábel és még vagy három tucat előd nevét.

Mit akar ezzel a szerző?

Megmondja az első versben. Bizonyítani, hogy Jézus Ábrahám fia, Dávid fia. Az egykorú zsidó irodalomban a Messiást egyszerűen Ábrahám fiának és főleg Dávid fiának nevezték. Abból, hogy valaki Ábrahám és Dávid leszármazottja, még nem következik, hogy ő az »az Ábrahám fia« és az »a Dávid fia«, akinek a messiási ígéretek szóltak, de ennek az evangéliumnak épp az a célja, hogy bebizonyítsa: Jézus Krisztus az Ószövetségben megígért Messiás.

Ezt az egész evangélium bizonyítja. A nemzetségtábla csak az alapot rakja le és egyúttal az olvasó emlékezetébe idézi az egész ószövetségi kinyilatkoztatást. Mert ezek a nevek a hívő zsidók számára nem voltak pusztán nevek, hanem az üdvtörténet külső keretének emlékeztető jelei és a választott nép életútjának határvései.

b./ Jézus születése és menekülése Egyiptomba (Mt 1,18-2,23)

Ha a következő bevezető részt átlapozzuk, azt látjuk, hogy Jézus születéséről és gyermekségéről csak azokat az adatokat hozza, amelyek valamely messiási jövődőlés beteljesülésére vonatkoznak. Szerkezete is ezt mutatja. Elmondja az eseményt, aztán hozzáteszi: mindez azért történt, hogy beteljesedjék ..., vagy: És így beteljesedett ez és ez a jövődőlés.

Jézus születésénél hoz három jövődölést:

Íme a szűz...

Te Betlehem...

Jákob csillaga (amelyet a bölcsek látnak).

Az egyiptomi menekülésnél szintén három jövődölést hoz:

Egyiptomból hívtam az én fiamat.

Ráhel siratja fiait...

Názáretinek fogják hívni.

c./ Jézus nyilvános működése (Mt 3,1; 25,46)

Az evangélium főrészét Jézus öt nagy beszéde köré csoportosítja. A szándékos szerkesztés abból is látszik, hogy mind az öt beszédet hasonló szavakkal fejezi be: »És lőn, mikor Jézus befejezte ezeket a beszédeket (parabolákat)«, az ötödiknél pedig hozzáteszi »mikor befejezte mindezeket a beszédeket« (Mt 7,28; 11,1; 13,56; 19,1; a Békés-Dalos fordításban ez a hasonlóság az átstilizálás miatt nem annyira feltűnő.)

E beszédek köré csoportosítja a csodákat, vitákat és egyéb eseményeket.

I. Előkészület (3,1-4,25)

megkeresztelkedés

megkísértés

tanítványok hivatása.

hegyi beszéd (5,1-7,29)

Jézus mint tanító és törvényhozó. Csodák bizonyítják Jézus küldetését. (Mt 8,1-9,34)

II. Apostolok választása és küldetése (Mt 9,35-10,4)

Beszéd az apostolokhoz (Misszió és üldöztetés (Mt 10,5-11,1)

III. A zsidó nép konoksága (11,2-12,50)

Parabolabeszéd a mennyek országáról (13). A zsidóság a csodák ellenére is hitetlen marad. (13,53-16,12)

IV. Jézus megígéri az Egyház alapítását (Mt 16,13-20)

megjövendöli szenvedését (16,21-17,23)

buzdító beszéd a tanítványokhoz. (17,24-18,35)

V. A Jeruzsálemi út (19,1-20,34)

Utolsó viták a farizeusokkal (21,1-23,19)

Eschatologikus beszéd Jeruzsálem pusztulásáról és a világ végéről. (24,1-25,46)

Ennek a főrésznek az alapgondolata: Jézus, a próféták által megígért Messiás, küldetését csodákkal is igazolta. A zsidóság azonban az ő megátalkodottságában a Messiást nem fogadta el, ezért az új messiási ország (»a mennyek országa«) nem a zsinagógában, hanem Jézus hívő tanítványainak közösségében (az egyházban) valósul meg.

Maga a »mennyek országa« kifejezés is zsidó eredetre vall. A zsidók ugyanis Isten nevét tiszteletből nem ejtették ki, hanem körülírták: pl. »aki a mennyekben van« stb. A »mennyek országa« kifejezés a többi evangéliumban nem fordul elő, de Máté 12,28; 21,43-ban »Isten országa« kifejezést is használja. A két kifejezés ugyanazt jelenti, de a »mennyek országa« zsidó eredetre vall. Hogy Jézus melyiket használta, vagy talán mindkettőt használta-e, nem lehet eldönteni. De mivel arámul beszélt, valószínűbb, hogy a »mennyek országa« szavakkal élt.

d./ Jézus halála és feltámadása

A befejező részben Krisztus halálának egyes körülményeinél is felhívja a figyelmet a messiási jövődölésekre: »Mindez azért történt, hogy beteljesedjenek a próféták írásai.« (Máté 26,55). Több utalás van részletes messiási jövődölésekre (26,64; 27,9; 27,35). De a zsidók megátalkodottságát kíméletlenül leleplezi; míg a pogány Pilátus kezét mossa, a zsidó nép felkiált: az ő vére mirajtunk és a mi fiainkon (Mt 27,24k).

Ezek után nem csoda, hogy Jézus feltámadása után az ő hűséges tanítványai a zsinagógától teljesen független megbízást kaptak: »tanítsatok minden nemzeteket.« (28,19)

Tehát az evangélium alapgondolatából és vázlatából megtért zsidó szerzőre következtethetünk.

B./ A Máté-evangélium szerkesztési módja

Az első evangélium szerzője nem a görög történetírók mintájára szerkesztette meg az evangéliumot. Igazi elbeszélés alig van ebben az evangéliumban. A mellékkörülményekkel nem törődik, nem rajzolja meg az események háttérét, az időrenddel nem törődik.

De a legszisztematikusabban elrendezett evangélium. Szerkesztése elárulja, hogy valódi zsidó könyv. Minduntalan szemünkbe ötlük, hogy közlésre szánt anyagát sematizálja, szisztematizálja, rendszerezi, hol egy alapgondolat, hol pedig egyszerűen a hasonló szavak szerint (Stichwort-kompozíció). Ez a rendezés észrevehető Jézus beszédeinek összeállításánál is. Ha a hegyibeszédet (Mt 5-7) a Lukács-evangéliumban közölt beszéddel (Lk 6,12-49) összehasonlítjuk, látjuk, hogy a bevezetés, befejezés ugyanaz, a Lukács által közölt beszéd minden lényeges elemét Máténál is megtaláljuk, mégpedig ugyanabban a sorrendben (kivéve Lk 6,31 Máténál a végére került, 7,12).

De Máté hegyibeszéde sokkal hosszabb. Nemcsak azért, mert Lukács kihagyta Jézus beszédéből a zsidókra vonatkozó részeket (5,16-48; 6,1-6; 6,16-18), hanem azért is, mert Máté Jézusnak más alkalommal elhangzott szavait is ide szerkesztette. Pl. Lukácsnál tudjuk, hogy milyen alkalommal tanította az Úr a »Miatyánk«-ot (Lk 11,1-4). De Máté itt beszötte az imádságról szóló résznél.

Ez a különböző alkalmakkor elhangzott szavak összeszerkesztése nemcsak a rabbinikus irodalom szerkesztési módszere, hanem Szt. Pál is él vele a megtéréséről szóló beszámolójában (Csel 26,16).

Máté sok stilisztikai eszközt használ. Ugyanazon bevezető vagy záróformával él. Pl. »más példabeszédet is mondott nekik«. És a már említett záróformula az öt beszéd végén. Az »akkor« és »azután« szavak Máténál nem időjelzések, hanem csak afféle stílus-jelzések. Ez is a zsidó szerkesztésre jellemző.

A szerkesztésben a formális ritmika is szerepet játszik. Parallelizmusok, antitézisek, a hármas vagy hetes csoportosítás is zsidó szerzőre vall.

Aki nem ismeri a zsidó szerkesztési módot, annak ezek az észrevételek erőltetettnek tűnhetnek. Egyik egyetemi professzort, aki a Máté-evangéliumot adta elő, tanítványai a matematika-biblia tanárának csúfolták (Holzmeister). De az evangélium szerzője elárulja, hogy sokat ad a számokra is. Jézus nemzetségtáblája végén ugyanis ezt olvassuk:

»Eszerint a nemzedékek összege: Ábrahámától Dávidig tizennégy nemzedék, Dávidtól a babiloni fogságig tizennégy nemzedék és a babiloni fogságtól Krisztusig tizennégy nemzedék« (1,17).

Tizennégy a hetes szám kétszerese; de más jelentése is van a tizennégynek. Dávid neve ugyanis tizennégyet is jelent, mert a számokat az ábécé betűivel jelezték, a negyedik betű a héber ábécében a D, a hatodik V. Dávid neve pedig DVD (magánhangzót akkor nem írtak), tehát DVD egyenlő 4 meg 6 meg 4, azaz tizennégy nemzedéket kapjon.

A hetes szám szerepel az egész mű szerkezetében is, mert a főrész 5 beszéd körül csoportosul, s ez a bevezető és befejező résszel együtt hetet ad. A harmadik nagy beszédben is hét parabolát szerkesztett össze a szerző.

Még igen sok példát lehetne hozni, de hagyjuk a matematika-bibliát.

Th. Zahn, a híres protestáns tudós azt mondja, hogy csak egy kis történelmi képzettség kell ahhoz, hogy ezt – a szerkesztés módja és az előadás eszközei szempontjából – valódi zsidó művet értékeljük. Sőt, azt is ki meri mondani, hogy az egész Ó és Újszövetségben nem találunk hasonlót ehhez a nagy koncepciójú, célszerűen kitervezett és a legkisebb részletekig művészileg felépített műhöz.

Ebben az evangéliumban igazán ráismerhettünk arra, amiről Papiász azt mondta: Máté pedig héber nyelven összeállította a Logionokat.

C./ A szerző jártassága

1./ a palesztinai zsidóság dolgaiban

A szerző minduntalan elárulja, hogy nagyon jól ismeri a zsidóság vallási dolgait, a farizeusokat, a szaddúceusokat, a zsidók viszonyát a szamaritánusokhoz, esküdözési formáikat, házassági szokásaikat stb. Ezeket soha nem magyarázza, tehát feltételezi, hogy az olvasói is ismerik. Az Ószövetségi szentírást nemcsak, hogy ismeri, hanem többször, mint az összes többi evangélista együttvéve, utal arra (Mt 70, Mk 18, Lk 19, Jn 12 esetben idézi az Ószövetséget).

Ugyanaz áll a profán dolgokra is. Akár földrajzi neveket említ (Ráma, Korozain, Betsaida), akár a nép vezéreiről beszél (Heródes, Arkelausz, Pilátus, Kaifás), akár népszokásokat említ, semmit meg nem magyaráz.

Ezek az érvek világosan bizonyítják, hogy az első evangéliumot zsidó származású szerző írta, hasonló származásúak számára.

2./ Az első evangélium szerzője jól ismeri a pénz és vámügyeket

Egy német tudós kutatást végzett az evangéliumokról pénzügyi szempontból (O. Roller: Münzen, Geld und Vermögenverhältnisse in den Evangelien, Karlsruhe, 1929), egy svájci teológus pedig doktori dolgozatot írt a bibliai szerzők nyelvezetéről és hivatásáról (P. Bruin: Beruf und Sprache der biblischen Schriftsteller, Roma, 1942). Mindketten arra az eredményre jutottak, hogy pusztán belső érvek is megerősítik az első evangélium szerzőjének vámos voltát. Feltűnő ugyanis, hogy Máté evangéliuma beszél legtöbbször pénzügyekről. Vannak olyan adó és pénzügyi kifejezések, amelyeket csak ő használ az összes újszövetségi író közül. Több pénzfajtát különböztet meg, mint a többi evangélista és a pénzmegjelöléseket többször használja mint a többi három evangélista együttvéve. (Mt 38, Márk 8, Lk 22, Jn 2 esetben). Pl. ott, ahol a parallel helyen Márk (12,15) és Lukács (20,24) egyszerűen dénárt említ, ott Máténál (22,19) az adópénz (numisma census) kifejezést találjuk, mert a fejadó dénaronként volt megszabva. Ide tartozik a templomadó-eset is (Mt 17,24).

3./ A szerző Máté apostolról kihangsúlyozza, hogy vámos volt

Már Szt. Jeromos észrevette, hogy a többi evangélista Máté iránti tiszteletből és tapintatból nem közli hogy Máté apostol azelőtt vámos volt, ezért meghívásánál csak a Lévi nevet, az apostol-listában pedig csak a Máté nevet említik. Az első evangélista ellenben mindjárt a vámos meghívásának leírásánál használja a Máté nevet (9,9) és az apostol-listában is hozzáteszi a szégyenletes »vámos« jelzőt és a többi apostol-listától eltérően Mátét Tamás után helyezi (Tamás és Máté, a vámos« Mt 10,3).

Mindez jól magyarázható Máté szerénységével és bűnbánó alázatával, ha ő az első evangélium szerzője.

Az első evangélium belső kritikája tehát nemcsak, hogy nem mond ellent azoknak a külső érveknek, amelyek a Máté szerzőségét bizonyítják, hanem csakis a palesztinai zsidó vámosból megtért Máté apostol szerzőségét javallják. Nem is találunk Jézus apostolai közt még valakit, akiben oly írástudást és a számolásban jártasságot feltételezhetnénk.

Különben az őskereszténységben semmi ok nem volt arra, hogy egy evangéliumot épp Máténak tulajdonítsanak, hisz Máté sem az evangéliumban, sem az Apostolok cselekedeteiben nem tűnik ki, sem ékesszólással, sem valami jeles cselekedettel.

Ha tehát mégis Máténak tulajdonították az első evangéliumot, annak egyetlen egy oka lehetett, mégpedig az, hogy VALÓBAN MÁTÉ APOSTOL ÍRTA AZ ELSŐ EVANGÉLIUMOT.

II. Márk evangéliuma

A külső érvek azt tanúsítják, hogy a második evangéliumot Szt. Márk írta, aki minden különösebb rendszer nélkül papírra vetette Péter prédikációit a rómaiak kérésére. Ezt ellenőrizzük most belső kritikával.

1./ Péterre utaló adatok

A./ Alapgondolat és vázlat

a./ Az evangélium címe

A Márk-evangélium első verse szó szerinti fordításban:

»Jézus Krisztus [az Isten Fia] evangéliumának kezdete«.

A zárójelbe tett »az Isten Fia« kifejezés néhány kódexben hiányzik, amint már a szövegkritikánál említettük. Nincs itt alkalom annak igazolására, hogy »az Isten Fia« az eredetiben is bent volt, ezért most figyelmen kívül kell hagynunk. Marad tehát »Jézus Krisztus evangéliumának kezdete«.

Az »evangélium« akkor még nem könyvet, vagy írást jelentett, hanem az örömhírt, amely Palesztinából elindulva, hamarosan elterjedt az egész világon, és amely Péter cézárei beszéde szerint »kezdétét vette Galileában, a Jánostól hirdetett keresztség után«, Jézus felléptével, csodáival, feltámadásával és az apostolok küldetésével (Csel 10,36-42 és 1,12).

b./ Felépítése

Pontosan ezt írja le a Márk-evangélium, amelynek felépítése is megegyezik Péter beszédeinek felépítésével. (Csel 1,21-22; 10,37-42) Nem is lehet a Márk-evangélium lazán összefüggő eseményeit másképp összefoglalni, mint a Péter prédikációja nyomán kialakult öskatekizmus vázlata szerint.

I. Bevezetés (1,1-13)

A János által hirdetett keresztyénység után Jézus is megkeresztelkedik és kísértést szenved.

II. Jézus galileai működése (1,14-9,50)

Jézus elkezd Galileában hirdetni »Isten országa evangéliumát« (1,14) és tanítását csodákkal igazolja.

III. Jézus Jeruzsálemben

Út (10). Bevonulás (11). Vita a zsidókkal (12). Eszkatologikus beszéd (13).

IV. Jézus halála és megdicsőülése

c./ Alapgondolata

A Márk-evangélium célját, szándékát, alapgondolatát nehezebb megállapítani, mint a többi evangéliumét. De ha megfontoljuk, milyen nagy szerepet játszanak ebben az evangéliumban a csodák (gyógyítások és ördögűzések), azt kell mondanunk, hogy az evangélista alapgondolata az volt, amit a római százados mondott Jézus halála után: »Valóban, ez az ember Isten Fia volt« (15,39). (Így aztán belső érvek alapján is elfogadhatjuk, hogy a címben is ott volt az »Isten Fia« kifejezés.) Egyébként ebben is Péterre ismerhetünk rá, aki Máté tanúsága szerint (Mt 16,16) először mondta Jézusnak:

»Te vagy a Krisztus (azaz a messiás), az élő Isten Fia.«

Péter is csodákkal igazolja Jézus istenségét. Azért hirdeti: Jézus, »kit az Isten igazolt előttek csodákkal, erőkkel és jelekkel« (Csel 2,22), – »az élet szerzőjét ellenben megöltétek, de az Isten feltámasztotta« (Csel 3,15).

Tehát a Márk-evangélium felépítése és alap gondolata megegyezik Péter beszédeinek felépítésével és alap gondolatával.

B./ Szerkesztés és stílus

Márk evangéliumának vázlata az idő- és földrajzi rendet követi. (Keresztelkedés, Galilea - Júdea, halál és megdicsőülés.) De ezen belül az egyes események igen laza kapcsolatban vannak. Hiába keresnénk itt Máté szisztematikáját.

Az egyes események leírása rendkívül eleven és konkrét, figyelme kiterjed a legjelentéktlenebb mellékmozzanatokra is.

Stílusa egyszerű, szemléletes, népies, sokszor találó, de egészen közönséges (vulgáris) kifejezést is használ.

Mondatfűzése mellérendelő, sokszor szerepel az »és«, vagy »ismét«, vagy »rögtön«, »hirtelen« szó. Sokszor kötőszó nélkül kapcsolja a mondatokat (aszindeton) és élénk leírásainál jelen időt használ (praesens historicum).

Arám szavakkal is él, főleg azokkal, amelyeket Jézus mondott ünnepélyesebb alkalmakkor. Pl. Boanergesz (3,17), Talita kúmi (5,41), Effeta (7,34), Abba (14,36), Élói, Élói lámmá szábaktáni (15,34).

Mindezek nagyon jól illenek a szem- és fültanú, egyszerű halász előadásához, amelyet – a külső érvek tanúsága szerint – Márk hűségesen feljegyzett.

C./ Péterről sok adatot hoz

A Megváltó működését Péter meghívásával vezeti be (1,16-18), a Péter házában történeteket pontosabban írja le, mint a többi evangélista (1,29-34), más eseményeknél is kifejezetten megemlíti, hogy Péter is jelen volt (1,35-38; 5,37-43; 9,2-6; 11, 20-25).

Viszont elhallgatja azt, ami Péter dicsőségére válnék. Amikor arról beszél, hogy Jézus a tengeren járt (6,45-52), nem mondja, hogy ő is járt a tengeren, amiről Máté beszámol (Mt 14,28-33). Sem a hal szájában talált pénzről (Mt 17,24-27), sem arról, hogy Jézus neki elsőbbséget ígért (Mt 16,17-19). De hűségesen beszámol arról, hogy az Úr megfeddte Pétert (8,33; 14,37), és hogy Péter háromszor megtagadta az Urat (Mk 14,66-72).

Akinek fogalma nincs az alázatosság evangéliumi erényéről, az ezeket az adatokat talán éppen ellenkezőleg értékeli, de aki – nem mondom, hogy evangéliumi lelkülettel, de legalább történeti érzékkel – bele tud mélyedni a szelíd és alázatos szívű, Jézusért lelkesedő és bűnbánó apostol lelkületébe, az ezekben az adatokban is annak megerősítését látja, hogy a második evangéliumot Márk, Péter prédikációja szerint írta.

2./ A Márk-evangéliumot palesztinai zsidó írta pogány származásúak részére

A Márk-evangélium görög nyelvének is erősen szemita színezete van. Sok arám kifejezést is használ, de ezeket lefordítja (3,17; 5,41). A szerző nemcsak ismeri a palesztinai zsidó szokásokat, intézményeket, hanem azokat hallgatóinak meg is magyarázza, pl. a farizeusok kézmosását (7,3), a húsvéti ünnepet (14,12), a szombatot (15,42).

Elhagyja azt, ami a pogányokat nem érdekli. Pl. hasonlítsuk össze a farizeusról szóló három verset (12,33-40) Máté megfelelő részével (Mt 23. fej.). Az utolsó ítéletről és Jeruzsálem pusztulásáról szóló beszédben (Mk 18) nem említi a szombati futásról szóló részt (Mt 24,20).

Az Ószövetséget ismeri, de nagyon ritkán használja.

Mindez érthető, ha pogány származású keresztényeket tart szem előtt.

3./ Római eredetre valló adatok

A szerző sok latin szót használ, amelyeket egyszerűen görög betűkkel átír: Logion (5,9), szpekulátor (6,27), Demetrion (6,37 stb.), fragellon (15,15) stb., azonban sok latin kifejezést egyszerűen görögre fordít, amelyeket itt felsorakoztatni nem szükséges. Mert maga ez a tény még nem bizonyítana, hisz Jézus korában már ilyen latin szavak és kifejezések eléggé általánosan »elrontották« a görög nyelvet. Az ellenben figyelemre méltó, hogy görög nyelvű szövegben görög szavakat latin szóval magyaráz meg. Pl. »két lepta, azaz egy quadrans« (12,42), vagy »aula, azaz praetorium« (15,16).

Azonkívül egyedül Márk említi Cirenei Simonról, hogy »Sándor és Rúfusz« atyja (15,21), mint akik az olvasó előtt ismert keresztények. Szt. Pál a rómaiakhoz írt levelében üdvözetet küld egy Rúfusznak is e szavakkal: »Köszöntsétek Rúfuszt, a kiválasztottat az Úrban, valamint anyját, aki nekem is az.« (Róm 16,13) Pál a levél írása előtt még nem volt Rómában, tehát Rúfusz anyja inkább Jeruzsálemben tehetett valami szolgálatot Pál apostolnak. Innen költözött Rúfusz anyjával együtt Rómába (talán Cirenei Simon halála után).

Tehát Márk evangéliumának belső kritikája is megerősíti a külső érveket, amelyek szerint a második evangéliumot Márk, Péter tanítványa és tolmácsa írta a rómaiak számára.

A Márk-záradék hitelessége

Márk evangéliumának utolsó 12 verse (16,9-20) hitelességével szemben igen komoly kételemek támaszthatók, nem annyira külső, mint inkább belső érvekből.

Megjegyezzük, hogy itt csak irodalmi hitelességről tárgyalunk, mert a kanonikus hitelesség, azaz ennek a résznek sugalmazottsága minden kétségen felül áll és független attól a kérdéstől, hogy ki volt ennek a résznek a szerzője. A hívő ember tehát ezt a részt épp úgy sugalmazott írásnak tartja, mint a Szentírás akármelyik más részét, amely a Vulgátában (az Egyház hosszú századokon át hivatalos latin fordításában) megvan.

Itt a bibliai kritikában minket csak az irodalmi hitelesség érdekel: Márk írta-e vagy sem?

Első nehézség az irodalmi hitelesség ellen, hogy a közismert kanonikus záradékon kívül még kétféle záradékot találunk a kódexekben.

Hosszabb záradék a 14. és 15. vers közé néhány gondolatot fűz, amelyben az apostolok védekeznek az Úr feddésére és az Úr válaszol a védekezésre.

Ez a záradék egyetlen egy kódexben található, a W (032) jelű nagybetűs görög kódexben, amelyet 1907-ben találtak meg.

Rövid záradék a 9-20 vers helyett két mondatban foglalja össze az Úr megjelenését és az apostolok küldetését.

Ez a záradék megtalálható egy ólatin fordítás kódexében, amelynek jele: k (kódex Bobbiensis).

Egy görög kódexben (274) a kánoni záradék után a margón szerepel.

Viszont több kódex hozza a kánoni záradék előtt, (019, 044, 099, 0112) és a kisbetűs (579), azonkívül néhány kopt és etióp fordítás kódexe.

Hiányzik minden záradék a Vatikáni és Sínai kódexben, a szír fordítás ósínai kódexében és a régi örmény fordítások kódexeiben.

Euzébiosz és Jeromos is megemlíti, hogy a jobb kódexekben hiányzik ez a záradék.

Meg kell azonban jegyezni, hogy épp ezek a jobb kódexek a Heszíkhiosz-féle egyiptomi recenzióhoz tartoznak, (Jeromos ezt a szöveget használta), amelynek fő képviselői a vatikáni és a Sínai kódex. Már pedig ez a recenzió túlzott rövidegre törekszik. S mivel csak egészen biztos szöveget akar közölni, talán épp ezért hagyta ki a Márk-záradékot, mert már akkor többféle záradék volt a kódexekben.

A vatikáni kódex másolója Mk 16,9 után egy helyet hagyott üresen (ahová épp a záradék illenék), holott máskor nem hagy üres helyet.

A kanonikus záradék megtalálható az összes többi kódexben, tehát:

- az összes nagybetűs kódexben, a Sínai és a Vatikáni kivételével,
- az összes latin kódexben, az ólatin kódex kivételével,
- Az összes kisbetűs kódexben,
- az összes szír kódexben, a sínai kivételével (syc, syp, syh),
- az eddig áttanulmányozott bohairi kopt kódexben,
- Iréneusz idézi, Tacianusz a Diatesszaronban felhasználja és Jusztínosz is utal rá.

Tehát erre a záradékra van messze a legtöbb és legrégebb tanúnk. A második század elején biztosan a szöveghez tartozott.

De Márk szerzősége ellen szólnak a belső érvek!

A záradék nem függ össze az előzményekkel: az asszonyok nem hajtják végre az angyalok parancsát, Mária Magdalénát úgy említi, mintha pár verssel előbb nem is szólt volna róla, ezért szükségesnek tartja megemlíteni: »akiből hét ördögöt kiűzött«. Jézus neve helyett az Úr elnevezést használja, stílusa elüt Márk stílusától. Az eleven leírás helyett röviden közli a többi evangéliumból ismert három jelentést, majd minden átmenet nélkül, a missziós parancsot és a csodák megígérését, végül a mennybemenetel után a missziós munka elkezdését. És ezt 12 versben.

Mi a megoldás?

Egyes tudósok azt hiszik, hogy Márk valamilyen akadály miatt nem tudta befejezni az evangéliumot, de Péter hívei már lemásolták. Amikor aztán Márk később hozzáírta a záradékot, nem nagyon reflektált az előbb írtakra. Ez megmagyarázná azt is, hogy záradék nélküli kéziratok vannak és azt is, hogy a záradék nem kapcsolódik az előzményekhez.

Mások egy 989-ből származó örmény kézirat adata alapján Arisztion presbiternek tulajdonítják a záradékot, aki szintén Jézus tanítványa volt.

Mindez azonban nem bizonyos.

Tehát kritikai, történelmi, apologetikai kérdések eldöntésénél a Márk-záradékra nem hivatkozhatunk, mint Márk hiteles művére, hanem csak, mint régi műre.

Történetileg ez semmit se jelent, mert amit ebből a Márk-záradékból megtudnánk, azt bőven megtaláljuk a többi evangélium hiteles szövegében.

Ha pedig a Márk-evangéliumot, mint Péter prédikációját tekintjük, a záradék lényeges mondanivalóját, megtalálhatjuk Péter beszédeiben is (Csel 2,23k; 3,15; 4,10; 10,40k). És épp ez az alapja annak az örömhírnek, amelynek kezdetét Márk meg akarta írni (Mk 1,1).

III. Lukács evangéliuma

A külső érvek szerint a harmadik evangéliumot Lukács antióchiai orvos és Szt. Pál követője írta a görögök számára.

1./ Görög szerző írta görögök számára.

A./ Alapgondolat és vázlat

a./ Az ajánlás

Görög szerzőt és olvasót árul el az evangélium elején olvasható ajánlás:

»Mivel sokan próbálták rendbeszedni a köztünk végbement események elbeszélését, amint előadták nekünk, akik kezdet óta szemtanúi és szolgálói valának az igének; jónak láttam én is, miután mindennek elejétől fogva gondosan végére jártam, neked, Kegyelemes Teofil; sorrendben írni, hogy jól megismerd azon dolgoknak bizonyosságát, amelyekre Téged oktattak.« (Lk 1,1-4)

Ez az ajánlás, az antik művészi prózáírás legjobb ismerője szerint görög nyelvészeti és stilisztikai szempontból »az egész Újszövetségben a legjobban megszerkesztett körmondat« (E. Norden: Die Antike Kunstprosa, II. 1909/483. old.).

Már ebben is elárulja a szerző az ő görög származását. Azt is megtudjuk, hogy ő nem volt szemtanú. De közvetlenül tőlük értesült a »végbement eseményekről«, azonkívül írott forrásokra is hivatkozik.

Az ajánlás címzettje előkelő görög (Kegyelemes vagy Nemes cím is elárulja ezt), valószínűleg már keresztény.

Th. Zahn szerint még nem volt keresztény, mert a keresztények nem szokták egymást ilyen előkelő címmel szólítani. Azonkívül ha már keresztény, akkor meggyőződött a »dolgok bizonyosságáról«. Csak az evangélium olvasása után lett keresztény. Ezért Lukács az ő következő művében, amelyet szintén Teofilnak ajánl, már nem használja az előkelő megszólítást, hanem csak így vezeti be az Apostolok cselekedeteit: Az első beszédben szóltam, Teofil, mindarról, amit Jézus cselekedett s tanított... (Csel 1,1)

Régi szokás szerint a nyilvánosságra szánt műveket is egy kiválóbb személyeknek ajánlották. Lukács evangéliumát is nagyobb olvasóközönségnek írta és elsősorban görög keresztényeket tartott szem előtt.

b./ Vázlat

Lukács általában »sorrendben« írja le az eseményeket. Általános felosztása megegyezik az őskatekizmus felosztásával, amelyet már Márknál is láttunk. De Jézus galileai és jeruzsálemi működése közé egy hosszabb részt iktat, amelyet úti beszámolóknak neveznek. Ide sorol több eseményt, amely Jézus különböző útjain történt és olyan eseményeket is, amelyeknek időbeli körülményeit a forrásokban nem találta meg. A bevezetésben pedig bőven beszél Jézus gyermekségéről.

Bevezetés:

Jézus gyermeksége (1,4-2,52)

Előkészület a nyilvános működésre.

Megkeresztelkedés (3,1-22)

Nemzetségtábla (3,23-38)

Megkísértés (1-13)

Galileai működés (4,16-9,50)

Úti beszámoló (9,51-18,14)

Júdeai működés (18,15-21,38)

Befejezés: Jézus halála és feltámadása (22,1-24,53)

c./ Alapgondolat

A harmadik evangélium alap gondolata: Jézus Krisztus az egész világ megváltója. Ezért az egész leírásban két szempont domborodik ki:

I. Az evangéliumi üdvösség általánossága.

II. A Megváltó irgalma.

I. Az örömhír általánossága már Jézus gyermekségtörténetében is megnyilvánul. Az angyalok békét hirdetnek, a jóakarátú embereknek (2,14), Simeon dicsőíti az Urat:

»Mert látták szemeim a te megváltásodat, melyet készítettél minden népek színe előtt, világossággul a pogányok megvilágítására« (2,30-32)

Az általánosságot jelzi az is, hogy míg Máté Jézus nemzetségtábláját Ábrahám-tól kezdi, addig Lukács egész Ádám-ig vezeti vissza (3,23-28.) A hegyibeszédnek azt a részét, amely Máté szerint »Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes« (Mt 5,48), Lukács így adja vissza: »Legyetek tehát irgalmasak, mint a ti Atyátok is irgalmas« (6,36) és egy evangélista se domborítja ki oly szépen, hogy Jézus Krisztusban Istennek épp ez a tökéletessége, az irgalom nyilvánul meg. Mennyivel szebben és elevenebben írja le Lukács az elveszett bárányról szóló parabolát (15,1-7), mint a sematizáló Máté (18,12-14) és egyedül Lukács közli az elveszett drachmáról és a tékozló fiúról szóló parabolákat (18,8-32 stb.).

Jézus utolsó szavairól is azt jegyzi meg, hogy »hirdetni kell az ő nevében a megtérést és a bűnök bocsánatát minden nemzetek közt« (24,27).

B./ Szerkesztés és stílus

Már Szt. Jeromos megállapította, hogy Lukács az összes evangélisták közül legjártasabb a görög nyelvben. Ezt a legújabb nyelvészeti kutatások is megerősítik. Nem a klasszikus görög nyelvet használja ugyan, hanem a kojnét, de ebben a nyelven eleganciájára törekszik. Nyelvén is meglátszik, hogy különféle forrásokat használt. Így Jézus gyermekségének leírásán nyilvánvaló, hogy arám forrásokkal élt. Az apostoli őskatekizmusból átvett anyag arám jellegét is megtartja, de a Márk által annyira kedvelt arám szavakat kerüli és a durvább szemitizmusok helyett görög szavakat és kifejezéseket használ.

Az anyag kiválasztásában elárulja, hogy görög olvasókat tart szem előtt. A hegyibeszédből kihagyja, ami zsidókra vonatkozik (mint már Máténál is láttuk), nem említi a kánaáni asszony történetét (Mt 15,21-28 és 23,24-30), sem az Úr parancsát az apostolokhoz, hogy a pogányok útjára ne menjenek (Mt 10,5), sem azt, hogy a római katonák kigúnyolták Krisztust (Mt 27,27-31; Mk 15,16-20). Elmondja a pogányokat inkább érdeklő dolgokat. Pl. hogy milyen szeretettel beszélt Keresztelő János a katonákkal (3,14), hogy megdicsérte Jézus a kafarnaumi százados hitét (7,2-10) és a félpogány szamaritánusok szeretetét (10,30-37) és háláját (17,11-19).

Az anyag elrendezésében nem a Máté-féle szemita szisztematika szerint jár el, hanem a görög gondolkodásnak jobban megfelelő időrendi sorrendet követi. Azért ha forrásaiból meg tudja állapítani, akkor az időt is megadja, vagy legalább összekapcsolja az eseményeket az előzményekkel (1,26; 2,21k; 2,42; 6,1; 6,6; 7,11; 8,1; 9,37) és a profán történettel (1,5; 2,1-5.; 3,1k). Lukács, aki »mindezeknek elejétől fogva gondosan utánajárt« (1,3), kutatása közben olyan logionokat, adatokat is talált, amelyek időpontját nem tudta megállapítani, ezeket beleszótta az ún. úti beszámolóba (9,51-18,14), amelyben különböző jeruzsálemi utazás (9,51;

13,22; 17,11) közben történt eseményeket beszél el. Amennyire tehette, itt is jobban beleillesztette az egyes eseményeket az időrendi háttérbe, mint a szisztematikusan szerkesztő Máté (pl. Lk 11,1-4. és Mt 6,9-13).

De az időrendet nem kell mechanikusan felfogni. Pl. János születése után röviden összefoglalja János életét egész nyilvános fellépéséig (1,80), majd így folytatja: »Történt pedig, hogy ama napokban rendelet méne ki Augustus császártól« (2,1). Világos, hogy az »ama napok« nem János nyilvános fellépésére, hanem születésére vonatkoznak.

Modern történetírásban is elkerülhetetlen, hogy egy személyről kezdünk beszélni és elmondjuk egész működését, aztán folytatjuk ott, ahol az illető személyről kezdtünk beszélni. Így Keresztelő János börtönbe vettetését is (1,19k), Jézus megkeresztelkedése előtt beszéli el (3,21k), mert attól kezdve Jézusról akar szólni.

Röviden: joggal nevezik Lukácsot az összes evangélisták közt »a történész«-nek. Elbeszélése hangulatos, élénk.

C./ Egyéb, görög szerzőre és görög olvasókra valló adatok

1./ Az evangélista megmagyarázza a zsidó szokásokat, ünnepeket (22,1; 22,7), sok elbeszélést hoz, ahol jámbor asszonyok is szerepelnek (1,2; 7,12-15; 7,36-50; 8,1-3; 10,38-42; 11,27k; 13,10-13; 23,27-31). Ez azért figyelemre méltó, mert egyrészt a zsidóknál a nők nyilvános életben nem szerepeltek, másrészt a pogányok számára szükséges volt a nők méltóságát és az üdvösség szempontjából teljes egyenlőségét kihangsúlyozni.

2./ A szerző járatos az orvosi dolgokban

Orvosi műszavak. Már 1882-ben kutatást végzett Hobart (The medical language of St Luke) a Lukács-evangéliumban található orvosi szavak után és 400 orvosi szót számlált össze. Ez maga még csak a szerző műveltségét tanúsítja, mert ezek jó része a művelt görögöknél használatban volt és a görög orvosok a köznyelvből vették át a szavakat.

Feltűnőbb az a néhány orvosi műszó, amelyet Hippokratész (Kr. e. 5. sz.), Dioszkoridész (Kr. u. 1.sz.) és Galenus (Kr. u. 2. sz.) műveiben is találunk. Az inaszakadtakat nem nevezi paralitikusoknak, mint Márk (2,3 és 10), hanem a paralelümenosz műszót használja (5,18 és 24). Péter anyósának betegségéről Márk csak azt mondja, hogy lázasan feküdt (Mk 1,30). Lukács ellenben egy speciális orvosi kifejezést (sünekhomené püreto megaló) használ (Lk 4,34), amelyről nemcsak Galenus ír a különböző lázokról szóló művében (Different Febr. 1,1) hanem Alexander Aphrodisiacus (Kr. e. 2. sz.) és Aulus Cornelius Celsus (1. sz.) is használja a műszót.

Érdekes az is, hogy amikor Krisztus azt mondja: »könnyebb a tevének átmenni a tű fokán, mint a gazdagnak bejutni az Isten országába«, Márknál a közönséges tűt jelentő 'raphász' szót találjuk (10,25), míg Lukács önkéntelenül sebészi türe gondol és ezért a beloné szót használja (18,25).

Azt is megfigyelhetjük, hogy a betegségek eredetének, tartalmának és a gyógyulásnak leírásában részleteket is közöl, holott egyébként elhagyja azokat a körülményeket, amelyeket Márk aprólékosan leír. Egy orvos számára az is érdekes, hogy Jairus leányának feltámasztása után Lukács megfordítja Márk elbeszélésének sorrendjét és előbb »meghagyta, hogy adjanak neki enni« és csak aztán jön a parancs, hogy senkinek el ne mondják. (Lk 8,55k és Márk 5,43)

Hogy mennyivel megértőbb az orvosok iránt, mint Márk, azt látjuk a vérfolyásos asszony esetének leírásában.

Márk szerint: »sokat szenvedett a sok orvostól és elköltötte mindenét, de semmi hasznát nem látta, hanem még rosszabbul lett« (Mk 5,26).

Lukács szerint: »az orvosokra költötte minden vagyonát, de egyik sem tudta meggyógyítani« (Mk 5,26).

Mind a kettő ugyanazt az igazságot fejezi ki, de Márk inkább azt emeli ki, mennyit szenvedett az asszony (ami nagyon is elképzelhető, ha arra gondolunk, hogy abban a korban mennyi szerepe volt a »nőgyógyászatban« a vágásnak és égetésnek és milyen tökéletlen volt az érzéstelenítés). De a művelt Lukács tudja, hogy az orvosi tudásnak határa is van, ezért szerényen megjegyzi: nem tudták meggyógyítani.

Mindez legalább azt bizonyítja, hogy a III. evangélium szerzője művelt hellén ember volt. És nagyon jól érthető, ha az a Lukács írta ezt az evangéliumot, akiről Szt. Pál így ír a kolosszeiekhez: »Köszönt titeket Lukács, a szeretett orvos« (Kol 4,14).

3./ A szerző Szent Pál követője

Nyelvészeti szempontból összehasonlították Lukács evangéliumát Szt. Pál leveleivel és az eredmény meglepő. 103 olyan szót találtak, amelyek csak Pálnál és Lukácsnál fordulnak elő és sehol máshol az egész Újszövetségben. Más szavakat teljesen a szentpáli teológia értelmében használ, pl. pisztisz: hit; Szótér: Megváltó.

Szent Pál tanításával is nagy hasonlóságot mutat a III. evangélium. Az evangélium alap gondolata is azonos Szt. Pál központi gondolatával, amely szerint Isten az ő végtelen irgalmában és szeretetében a hit által minden embert az üdvösségre hív. Szt. Pál szerint az evangélium »Istennek ereje minden hívőnek az üdvösségére.« (Róm 1,16) »Isten azt akarja, hogy minden ember az üdvösségre jusson« (1 Tim 2,4).

A Kúriosz (az Úr) szó teológiai használatában és a Szentlélek működésének kihangsúlyozásában (1,35; 4,1; 4,18; 10,21) is szentpáli hatás érezhető. És amint Szt. Pálnál a Szentlélek gyümölcsei közt lényeges szerepet játszik az öröm (Gal 5,22; és Fil 4,4; 1 Tessz 5,16; 2 Kor 13,11), úgy Lukács evangéliumát is joggal nevezik az öröm evangéliumának.

4./ A III. evangélium szerzője azonos a Csel szerzőjével, aki Pál útítársa

Láttuk, hogy az Apostolok cselekedeteinek szerzője Teofilnak ajánlja művét, mint a III. evangélium szerzője és egyúttal utal egy előbbi művére is:

»Az első beszédben, Teofil, szólottam mindarról, amit Jézus cselekedett és tanított kezdettől fogva addig a napig, melyen felvételtem...« (Csel 1,1k)

Ezek az »első beszéd«-ről írt szavak nagyon illenek a III. evangéliumra, amely Jézus életét írja le kezdettől a mennybemenetelig. Igaz, hogy ez áll a többi evangéliumra is, de azok nincsenek Teofilnak ajánlva. Azonkívül az Apostolok cselekedeteinek stílusa és szerkesztési módja csak a Lukács-evangéliummal egyezik meg. Ugyanúgy megtaláljuk az Apostolok cselekedeteiben a Szt. Pállal való eszmei rokonságot, sőt az orvosi kifejezéseket is. Tehát az Apostolok cselekedeteiben említett első beszéd csak a III. evangéliumban lehet.

Most már csak azt kell kikutatnunk, ki írta az Apostolok cselekedeteit. Ez a szerző néhány részben többes szám első személyt használ (Csel 16,10-17; 20,5-15; 21,1-18; 27,1-28,16). Ebből megtudjuk, hogy ezen részek írója Szt. Pál úti- és missziós társa volt. Mert mikor a mondat közepén első személyre tér át, ezeket írja:

»Mikor (Pál Troászban) látta ezt a jelenést, nyomban igyekeztünk elindulni Makedóniába a biztos tudatban, hogy Isten hívott minket, hogy hirdessük nekik az evangéliumot.« (Csel 16,10)

Útját is pontosan meg tudjuk állapítani. Szent Pál második missziós körútján Szt. Pál társa volt Troásztól Filippiig. (Csel 16,10-17) Aztán, mikor Pál harmadik missziós útján ismét Filippibe ér, újra találkoznak és együtt maradnak Jeruzsálemig. (20,5-21,18). Végül, amikor Pál a császárhoz fellebbezett, s az emberséges Július százados több fogollyal együtt Itáliába kíséri Pált, ismét mellette találjuk az első személyben író útítársat az egész hajóúton és első római fogsága idején.

Miután a nyelvészeti kutatás azt is megállapította, hogy ezek, az első személyben írt részek nyelvészetileg és stilisztikailag nem különböznek az Apostolok cselekedeteinek egyéb részeitől, el kell fogadnunk, hogy ő írta az egész Apostolok cselekedeteit és a III. evangéliumot.

Most már csak meg kell állapítani a személyét. Ha Pál útítársai közt kutatunk, mindjárt kizárhatjuk Szopater, Arisztarchosz, Szekundusz, Gáiusz, Timóteusz, Tichikusz, Trofimuszt, akik (20,4 szerint) kísérői voltak Pálnak, mert a szerző a következő versben megkülönbözteti magát tőlük:

»ezek előre mentek és megvártak minket Troászban.« Csel 20,5)

Marad tehát Szilás és Títusz, ezek meg nem voltak jelen a római úton, sem az azt követő fogságban. Tehát csak Lukács lehetett, akiről Szt. Pál több, Rómában írt levelében is megemlékezik, mint mellette lévő munkatársáról (Filemon 24; 2 Tim 4,11) és a »szeretett orvos«-ról (Kol 4,14).

Ezek szerint a belső érvek alapján is állíthatjuk, hogy a III. evangélium szerzője Lukács, Pál munkatársa, a szeretett orvos.

A Lukács-evangélium vitatott részeinek irodalmi hitelessége

A Lukács-evangéliumból három és fél vers irodalmi hitelességéről lehet tárgyalni.

A kehely konszekrációja (Lk 22,19b-20)

Egyetlen görög kódexben (D) hiányoznak a kehely konszekrációjának szavai és néhány ólatin kódexben. A különböző szír fordítások a 17-20 verseket különböző sorrendben hozzák és némelyikben hiányzanak a konszekráció szavai.

Az összes görög kódex, a már említett D kódexen kívül, és a fordítások többsége viszont hozza a kanonikus szöveget, amely a konszekráció szavait Szt. Pál szerint (1 Kor 11,24-25) hozza.

Külső érvek tehát a hitelességet javallják, ha meg tudjuk magyarázni, miért maradhatott ki ez a másfél sor abból a pár kódexből.

Minthogy Lukácsnál két kehelyről van szó, az egyik a húsvéti kehely, amely ugyan a zsidó húsvéti szertartáshoz hozzátartozott, de Jézus afölött nem mondta ki az átváltoztató szavakat (Lk 22,17-18), a másik az eucharisztikus kehely, amelyet Jézus a kenyér után konszekrált (Lk 22,19), ezért ezt a másodikat valamelyik tudálékos írnok törölte, ez a forma maradt néhány ólatin kódexben (a, d, f) és a latin szövegből került a D kódexbe (amely egyéb helyeken is latinizál). Igen ám, de így a szövegben maradt kehely (a »húsvéti kehely«) a kenyér konszekrációja előtt volt, ezért egy ügyesebb másoló a húsvéti kehelyről szóló két verset (17k) a kenyér konszekrációja után tette (19 a). Ez a szöveg maradt reánk egy szír fordításban (syc). Egy másik szír fordítás (syp) a húsvéti kelyhet törölte. Egy harmadik szír fordítás meg mindkét kelyhet hozza, de a verseket teljesen összekeveri (sys).

Azt viszont nem lehet megmagyarázni, miért került volna utólagos betoldásként ez a szöveg a Lukács-evangéliumba. Ha betoldás volna, akkor Mt és Mk szavai szerint hoznák, nem pedig Pál szavai szerint.

Vérrel való verítékezés (Lk 22,43-44)

Krisztus vérrel való verítékezésének két sora hiányzik a vatikáni kódexben, öt más görög kódexben és néhány kisbetűs kódexben és fordításban.

A tanúk többsége a hitelességet bizonyítja. Túlzó félelemből maradhatott ki oly vidéken, ahol az ariánusok Krisztus Istenségét tagadták és e sorokat is bizonyítékul használták.

Mindkét rész hitelessége tehát komoly érvekre támaszkodik. De a kereszténység és az evangélium apológiai lényegét nem érinti.

Tehát történeti, apológiai érvként a verseket ne használjuk.

(Ezért nem utalunk a konszekráció szavaira, amikor Pál tanításával való rokonságot bizonyítottuk.)

IV. János evangéliuma

A külső érvek szerint a IV. evangéliumot János apostol, Jézus »szeretett tanítványa« írta Efezusban és már ismerte a három korábbi evangéliumot.

Nézzük, mit tanúsítanak erről a belső érvek.

1./ Jézus tanítványa írta pogány-keresztények számára

A./ Alapgondolat és vázlat

a./ Alapgondolat

A IV. evangélium szerzője nem adott címet művének, mint Mt és Mk nem is írt ajánlást az evangélium elejére, mint Lukács, de műve végén világosan megmondja, miért írt:

„ezek pedig megíratk, hogy higgyétek, hogy Jézus a Krisztus, az Isten Fia, és hogy hívén, életetek legyen az ő nevében”. (20,31) „És aki ezt látta, bizonyosságot tett róla és igaz ő tanúsága és az tudja, hogy igazat mond, hogy ti is higgyetek.” (19,35)

Tehát a szerző a „sok egyéb jel” közül, amelyet „Jézus cselekedett” (20,30) néhányat megírt, hogy az olvasók higgyenek. Ebből azt lehetne gondolni, hogy hitetlenek számára írt. De azokkal szemben nem használta volna a bizalmas „TI” megszólítást, inkább efezusi, vagy akár egész ázsiai híveit tarthatta szem előtt. Azonkívül az evangéliumban a már hívők, sőt tanítványok is felszólítást kapnak, hogy higgyenek (pl. 14,1; 14,11; 14,29; 11,15; 11,40), vagy amikor újabb „jelek” után megerősödtek hitükben, az evangélista csak annyit mond „és hívének őbenne tanítványai” (2,11; 2,22). A kafarnaumi királyi ember is hitt Jézusban, de a „csodajel” után „hitt ő és egész háznépe” (4,53). Tehát hit és hit közt különbség van és a szerző a tökéletesebb hitet akarja felébreszteni. Ezt Jézus néhány csodájának, a „jeleknek” leírásával akarja elérni. Ezért ki is emeli: „Ezzel kezdte meg Jézus csodajeleit” (2,11). „Ez már megint a második csodajel volt, amelyet Jézus művelt” (4,54). És így tovább. Ezek a jelek a IV. evangéliumban úgy szerepelnek, mint Jézus belső megnyilvánulásai, kinyilatkoztatásai (önleleplezése) a tanítványok előtt és elsősorban a tanítványok számára. A külső jel önmagán kívülre mutat, el kell fogadni azt is, ami abból következik, hinni kell Jézus küldetésében, istenségében, el kell fogadni az ő tanúságát és valláserkölcsei követelményeit. Aki a jeleket csak, mint külső tényeket fogadja el, azokkal Jézus nem kerül közelebbi kapcsolatba, hisz „sokan hívének... látván csodajeleit... de Jézus nem bízta magát rájuk... mert ő tudta, mi van az emberben...”. (2,23k. Lásd még 3,11; 3,32).

Így a jel csak eszköz, hogy a hitre és a mindig mélyebb és tökéletesebb hitre vezessen. A hallgatóság azonban ezeket a jeleket nem látta, ezért a szerző, mint hiteles tanú elmondja nekik a jeleket, hogy őket hitükben megerősítse. Így a hívők teljes értelemben magukra alkalmazhatják az evangélium végén olvasható vigasztaló szavakat:

„Boldogok, akik nem láttak és hittek.” (20,29)

Szemtanú mivoltára az evangélium elején is hivatkozik: »Az Ige testté lőn és miköztünk lakozék és láttuk az ő dicsőségét« (1,14) és ezt az egész evangéliumban elárulja.

Tehát szemtanú írta hívők számára.

b./ Vázlat

Ezek szerint így oszthatjuk fel az evangéliumot:

Bevezetés: 1, 1-18

Az Ige (az emberek világossága testté lőn)

I. Rész 1,19-4,54

Jézus (a testté lett Ige) kinyilvánítja magát tanítványainak. És Jézus első „jelei”.

II. Rész 5,1-12,50

Jézus kinyilvánítja magát a zsidó nép és a hatóságok előtt. Újabb »jelek«.

III. Rész 13,1-17,26

Jézus kinyilvánítja magát tanítványai szűkebb körében. Búcsúbeszéd és főpapi beszéd.

Befejezés: 18,1-20,29

Jézus megdicsőülése ellenfeleinek látszólagos győzelme után. Szenvedéstörténet és jelenések a feltámadás után.

Zárszó: Miért íratott meg egy könyv? (20,30-31)

Függelék, amelynek két utolsó verse biztosan, de talán az egész fejezet nem Jánostól, hanem egy János-tanítványtól származik. (21,1-25)

B./ Szerkesztés és stílus

Mivel a szerző a sok anyagból – saját állítása szerint – csak egy részt írt le (20,30-31), joggal kérdezzük, milyen szempontok vezették az anyag kiválasztásában? Első tekintetre feltűnik, milyen kevés anyagot hoz abból, amit az előtte író három evangélista feldolgozott. Az előtte írt evangéliumokat nemcsak ő ismeri, hanem olvasóiban is feltételezi azok ismeretét. Az első fejezetben feltételezi, hogy az olvasó ismeri Keresztelő János működését. Később is csak úgy utal János börtönbe vettetésére: »Mert János még nem vala tömlöcbe vetve«(3,24).

Ugyanígy feltételezi, hogy Lukács evangéliumából (Lk 10,38-42) ismerik Máriát és Mártát, Lázár nővéreit (11,1).

Máshol kiegészíti az előző evangéliumok elbeszéléseit. Pl. az apostolok végleges meghívását megértjük azokból az előzményekből, amelyeket csak a János evangéliumban találunk (1,35-51 és 2-4), megmagyarázza, hogyan jutott el Péter a főpap udvarába és miről ismerte őt fel a szolgáló (18,15-17), miért adtak Krisztusnak a kereszten ecetet (19,28-30).

Néha pontosabb meghatározásokat ad, mint az előbbi evangéliumok. Pl. »Hat nappal húsvét előtt« (12,1), vagy »Először Annáshoz vitték« (18,13).

Az ószövetségi idézetekből is kevesebbet s más jövendöléseket közöl, mint Máté.

Tehát nemcsak ismeri, hanem ki is egészíti az előző evangéliumokat.

Az anyag elrendezésében az időrendet követi, hogy így jobban bemutassa Jézus fokozatos önkinyilatkoztatását és a zsidók fokozódó ellenkezését és konokságát.

Pontosan megadta a napok egymásutánját is (1,29.35.39.43; 1; 4,52; 7,37; 11,6; 12,1). Az evangéliumot pedig Jézus különböző jeruzsálemi útjai szerint rendezi el (2,13; 6,4 és 5,1; 7,2; 10,22; 11,55).

Egyesek a 6. fejezetet az 5. elé helyezik. Ezért a 6,4 és 5,1-ben szereplő ünnepet egynek veszik. Itt nincs idő e nézet kifejtésére.

Az ünnepek szerinti elrendezés zsidó származású szerzőt, a pontos kronológiai adatok pedig szemtanút tételeznek fel.

Stílusa egyszerű. Az összes evangélisták közt neki van a legkisebb szóbősége (kb. 900 szó, amikor Lukács 2000 fölött áll). Ugyanazon szavak ismétlése néha monotonnak tűnik fel. De mint Gaechter kimutatta, a görög szöveg ritmikus és ünnepélyes. Mások az öregség jeleit veszik észre János stílusán, mintha valami öreg bácsi beszélné el ifjúkori élményeit (ami nagyon jól illenék az akkor már 100 éves János apostolhoz).

Különösen élénk és konkrét az elbeszélése azon jelenetek leírásánál, ahol az »a tanítvány, akit Jézus szeretett« szerepel, ilyenkor olyan jelentéktelen apróságokat is megemlít, amelyek az ő céljának elérésére teljesen szükségtelenek. Pl. mikor a szeretett tanítvány Péterrel a sírhoz fut (20,2-10), vagy Júdás árulásának kinyilvánítása (13,21-30). Ide tartozik az apostolok első találkozása Jézussal (1,35-51).

A IV. Evangélium stílusára az is jellemző, hogy a hosszú Jézus-beszédek stílusa nem különbözik az evangélista stílusától. Ez is nagyon érthető, ha János apostol a szerző, aki ifjúkorában Jézushoz csatlakozott és így stílusának is követője lett. De az egyforma stílus onnan is magyarázható, hogy az evangélista Jézus szavain egy életen át elmélkedett és egész életében azokról prédikált, így részben Jézus stílusa hatott rá, részben ő adta vissza Jézusnak arámul elhangzott szavait az ő egyéni görög stílusában.

Tehát a szerkesztésből és stílusából is következtethetünk arra, hogy a IV. evangélium szerzője János, Jézus tanítványa.

C. Egyéb adatok

Halmazhatnánk még az adatokat, az arám szavakkal, amelyeket megmagyaráz (Messiás, Kéfás, Tamás, Rabboni), a földrajzi meghatározásokkal, (pl. Betánia, mely 15 stadionnyira van Jeruzsálemtől), a zsidó szokások és ünnepek ismeretével, amelyek azt bizonyítják, hogy a szerző palesztinai zsidó, aki nem-zsidókat tart szem előtt. De sokkal közelebbről is meghatározhatjuk a IV. evangélium szerzőjét.

2./ Az evangélium szerzője János apostol, a szeretett tanítvány

A IV. evangélium függelékében (21. fej.) szó van arról a tanítványról, »kit szeret vala Jézus«, »ki a vacsorán az ő keblére is borult s mondotta: Uram, ki az, ki Téged elárul« (21,20). Közvetlenül ezen rész után olvassuk: »Ez az a tanítvány, ki bizonytságot teszen mindezekről és ezeket írta.« (21,24)

Igen ám, de azt mondtuk, hogy ezt a sort (és a következőt) már biztosan nem az evangélium szerzője írta. Igaz, így tehát ez nem belső, hanem külső érv, mégpedig a legrégebb és leghitelesebb. Mert ez a rész épp olyan idős, mint maga az evangélium és mindig is ott találjuk az evangélium végén.

De találunk belső érveket is.

A keresztt alatt állt a »tanítvány, kit szeret vala« (19,26) és ez a tanítvány az, »aki ezt látta és bizonytságot tett« (19,35).

A szeretett tanítványt a szerző soha meg nem nevezi, de láttuk, hogy a legelevenebben azokat a részeket írja le, amelyekben a szeretett tanítvány is szerepel (13,21-30; 20,2-11).

Csak egy rész van, ahol még élénkebben és szinte festői leírással elárulja magát a szerző és ez az első találkozás a mesterrel (1,35-41).

Keresztelő János ott áll két tanítványával. Ránéz Jézusra, aki épp ott megy el előttük és így szól: Íme, Isten báránya.« A két tanítvány, hallván e szavakat, követte Jézust. De még utol sem érték, Jézus visszafordul, egy pillanatra megpihen tekintete az őt követőkön (hisz ők az első Jézuskövetők) és megkérdezi, mi a kívánságuk?

Azok egy kéréssel felelnek: Mester, hol van a szállásod? Ezt nemcsak azért kérdezik, mert előző napon is látták (1,29), és feltételezik, hogy az éjszakát valami közeli szálláson töltötte, hanem főleg azért, mert remélik, hogy így nyugodtan elbeszélgethetnek. Nem is csalódtak, mert Jézus meghívta őket: jertek és lássatok.

»Elementek tehát és látták, hol lakik és aznap nála maradtak. Akkor mintegy 10 óra (du. 4 órának felel meg) volt« (1,39)

Minden apró részletet megemlít, bármilyen jelentéktelennek látszik is az. Jézussal való első találkozásának felejthetetlen óráját is megjegyzi.

»András pedig..., egy a kettő közül... először találkozték saját fivérével, Simonnal és mondá neki: megtaláltuk a Messiást« (1,40-41).

Ha András először találkozott saját fivérével, Péterrel, akkor elárulja a szerző, hogy a másik tanítvány is találkozott saját fivérével, csupán később, mint András az övével. Az apostolok közt csak két testvérpárt ismerünk: Pétert és Andrást, Jakabot és Jánost, a Zebedeusfiakat. És ez a négy apostol az összes apostolkatalógus élén áll, Márk evangéliuma szerint is az első tanítványok között voltak (Márk 1,16-20). Tehát az első Krisztus-követők közt András mellett Zebedeus egyik fiára ismerünk. A IV. evangélium a Zebedeusfiakat, Jánost és Jakabot, sose nevezi meg, de a többi evangéliumból tudjuk, hogy ők ketten Péterrel különösen közel álltak Jézushoz. Csak ők mehettek be Jairus házába Jézussal (Mk 5,36), őket vette maga mellé színeváltozásánál (Mk 9,2) és a getszemáni kerti agóniájánál (Mk 14,33). Tehát ezek közt kell keresni »a szeretett tanítványt«, aki a IV. evangéliumot írta.

Innen már könnyen megállapíthatjuk a szerzőt. Péter nem lehet, mert épp azokon a helyeken, amelyek a »szeretett tanítvány« szerzőségét bizonyítják, Péter külön meg van említve.

»Péter és a tanítvány, kit Jézus szeretett« (20,3), futottak a sírhoz.

Péter intett annak a tanítványnak, aki az Úr keblén nyugodott (13,24).

Nem Péter volt Jézusnál Andrással, mert csak másnap tudta meg tőle, hogy azok megtalálták a Messiást (1,41).

Jakab pedig azért nem lehet a szerző, mert Kr. u. kb. 44-ben vértanúhalált halt. (Csel 12,1) Tehát nem marad más hátra, mint János, aki nevét az evangéliumban még ott is elhallgatja, ahol különben várnánk (18,15; 19,2), jóllehet ismételten megnevez más apostolokat: Pétert, Andrást, Fülöpöt, Tamást, Natanaelt, Júdás Tádét és iskarióti Júdást.

Azonkívül az a tanítvány, akit Jézus szeretett, az evangéliumban gyakran szerepel Péterrel együtt. Az Apostolok cselekedeteiből pedig megtudjuk, hogy János apostol volt Péter barátja. (3,1-3; 4,13; 4,19; 8,14)

Aki tud olvasni a sorok között, az épp ebből a hallgatásból kiolvashatja, hogy a IV. evangélium szerzője János apostol, a szeretett tanítvány.

A János-evangélium vitatott részeinek irodalmi hitelessége

1. A vizet felkavaró angyal: 5,3b-4

A legjobb kódexekből és több fordításból hiányzik az a rész, amely a betezdai fürdőtónál váró betegről azt mondja:

»...kik a víz mozdulását várták. (3 b) Mert, az Úr angyala időnként leszálla a tóba és felkavará a vizet; s aki a víz felkavarása után először ment bele a tóba, meggyógyult, akármiféle betegségben sínylődött.(4)«

Más kódexekből és fordításokból csak a 4. vers hiányzik. Belső érvek alapján is megállapítható, hogy a 4. vers eredetileg széljegyzet lehetett, amely az időszaki forrás népies magyarázatát adja.

Tehát elfogadhatjuk, hogy ez nem tartozik a szöveghez, hanem későbbi glossza.

2. A házasságtörő asszony: 7,53-8,11

A legrégebb kódexekben hiányzik, vagy a helyén üres helyet hagytak ki, máshol csillaggal jelzik ezt a szakaszt.

Egyes kódexek a Jn 2,24 után hozzák, mások Lukács 21,28 után.

Több görög kódex (pl. a D is) mai helyén közli. Ugyancsak a fordítások.

A legrégebb liturgikus könyvekben megvan. A szentatyák ismerik, Papiász is magyarázza.

Ez a szöveg tehát régi, de a IV. evangéliumtól függetlenül maradt ránk. Irodalmilag ez okból nem hiteles.

Belső érvek is János szerzősége ellen szólnak.

Tehát, bár a szöveg az apostolok koráig visszavezethető, nem hiteles János-mű.
(Sugalmazottsága kétségtelen. Történelmi hitelessége is.)

1956-ban tettek közzé egy újabb kéziratot (az ún. Bodmer II. papiruszt, mely a P66 jelet kapta). Ez a kézirat János evangéliumának 1-14. fejezetét tartalmazza, de nincs benne a házasságtörő asszony epizódja, sem pedig a vizet felkavaró angyal. Ez a szöveg is megerősíti azt, amit a külső és belső érvek alapján a két kis részről állítottunk.

3. Az evangélium függeléke: Jn 21

A IV. evangélium utolsó fejezetét minden kódex és fordítás hozza. De a belső érvek alapján biztosra vehető, hogy ez a szakasz függelék, mert az evangélium a 20,30-31 versekkel egyszer már befejeződött.

A két utolsó verset biztosan nem János írta. 21,24-ben ugyanis az írók megkülönböztetik magukat a szerzőtől. (Ez a tanítvány... írta és mi tudjuk...) Tehát ezt János tanítványai írták. Ez meg is felel a hagyománynak és külső érveknek, mert Alexandriai Kelemen szerint barátai kérésére írta János az evangéliumot, a Muratori-töredék szerint mindnyájuk jóváhagyásával (*recognoscentibus cunctis*).

Lehet, hogy az egész függelék ők írták. Bár a függelék egyidős az evangéliummal (sugalmazottságához nem férhet kétség), irodalmilag nem lehet hiteles János műnek tekinteni. Ezért a belőle hozott érvek nem belső, hanem külső érvek.

II. Az evangéliumok szerzési idejének kérdése¹

Egy mű irodalmi hitelességének kérdésével kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mikor keletkezett az a mű. Az evangéliumok keletkezésének idejéről is kell néhány szót szólnunk.

Az evangéliumok sorrendje

Mindenekelőtt az egész keresztény hagyomány tanúskodik az evangéliumok keletkezésének sorrendjéről. Ezek szerint Máté írta először az evangéliumot, utána sorban Márk, Lukács és János. A belső érvek ezt megerősítik, csak Máténál az eredeti Mátéra kell gondolnunk, nem pedig a görög fordításra, amely Papiász szerint nem rögtön a héber nyelven (arámul) írt evangélium után jelent meg. Így ezt a görög Máté-evangéliumot a Lukács- és János-evangélium keletkezési ideje közé kell tennünk.

Itt most az eredeti Máté keletkezési idejéről beszélünk, nem a fordításéről.

Általános időmeghatározás

Kr. u. 70-ben a rómaiak elfoglalták Júdeát, a templomot lerombolták, Jeruzsálemet elpusztították. Ez a zsidó háború lényeges politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális változást hozott magával egész Palesztinában.

Ha megvizsgáljuk az evangéliumokat, hogy van-e azokban valami jel arra, hogy írójuk ezt a változást megérte, akkor azt tapasztaljuk, hogy János 70 után, a többi evangélista pedig 70 előtt írta az evangéliumot.

Jánosnál a zsidóságnak Kr. u. 70 előtti társadalmi, politika, vallásos élete már a múlté. Szó sincs itt már a Herodiánusokról, mint külön csoportokról; Jánosnál Jézus ellenségei egyszerűen »a zsidók« és ez már feltételezi az Egyház teljes elválasztását is a zsinagógától, a keresztények teljes elkülönülését a zsidóságtól. Jeruzsálemben és Jeruzsálem környékén lévő helyekről többnyire múlt időben beszél: »volt« (11,18; 18,1; 19,41)

Egészen más a kép a többi evangéliumban. Ott még a zsidó pártok és csoportok eleven valóságot képeznek, akiknek befolyásától (főleg a farizeusokétól) óvni kell a híveket. A város és a templom is áll még. Pl. Jézus a világ végéről szóló jövődölésébe beleszövi Jeruzsálem pusztulásáról szóló jövődölését is. (Jeruzsálem pusztulása Isten végítéletének jele és előképe.) Egyik evangélista sem árulja el, hogy a jövődölésnek ez a része beteljesült, még Máté sem, aki különben minden jövődölés beteljesülését kifejezetten megjegyzi. Sőt, mind a három evangélistánál oly homályos ez a leírás, hogy Jeruzsálem pusztulása után ezt nem írhatták. (Mt 24,1-14; Mk 13,1-13; Lk 21,5-36)

Tehát János Kr. u. 70 után, a többi 70 előtt írta az evangéliumot. Ez teljesen meg is felel a külső érveknek, amelyeket az evangéliumok hitelességének kérdésénél felhoztunk.

Pontosabb időmeghatározás

Ha pontosabban meg akarjuk határozni az evangéliumok keletkezésének idejét, alaposabb tanulmányra van szükség és azután se tudjuk a pontos évszámokat megállapítani. Minthogy az

¹ Ezt a művet még a Zsinat előtt írtam, és a Commissio Biblica 1964-es instructiója előtt. Ezért az evangéliumok keletkezésénél (91-95. o.) bátoritanul használtam fel a formatörténeti és szerkesztés-történeti módszerek pozitív eredményeit.

evangéliumok irodalmi hitelességének megállapítása és az általános időmeghatározás után, ez a kérdés számunkra jelenleg nem lényeges, röviden beszélünk róla.

János evangéliuma

Volt idő, amikor egyes negatív kritikusok a János evangélium keletkezését a 2. század második felére helyezték, hogy így János szerzőségét annál könnyebben tagadhassák. De ezek teljes vereséget szenvedtek 1935-ben, amikor megjelent a Rylands papirusz János-evangélium töredéke. Ezt a papiruszt Egyiptomban írták Hadriánusz császár (117-138) idején. A töredék tartalmazza a János-evangélium néhány sorát (18,31-33. 37-38) és ez a papirusz egy könyvnek egy része volt. Tehát a János-evangélium ebben az időben már Egyiptomban is elterjedt. Mindenesetre korábban írták.

Tehát eljutottunk az első századfordulóhoz.

De nem írhatta János sokkal korábban az evangéliumot. Mert

1. a külső érvek szerint akkor írta, amikor már Efezusban tartózkodott. Már pedig csak Pál halála után (67) telepedett le Efezusban. (Addig Pál Timóteus által kormányozta az efezusi egyházat 1 Tim 1,3)

2. Szt. Iréneusz és Jeromos szerint Kerinthosz követői ellen írta az evangéliumot, Kerinthosz pedig Jánossal egyidőben ment Efezusba és idő kellett ahhoz, hogy tévtanait elterjessze.

3. Az evangélium maga több időt tételez fel, egyrészt arra, hogy a szerzőben a 70 előtti társadalmi, kulturális stb. viszonyok múlttá váljanak, másrészt arra, hogy Jézus kinyilatkoztatásai »szentjánosi teológiává« váljanak.

4. Ha még azt is elhihetjük néhány nyelvészpszichológusnak, hogy a János-evangélium nyelvén az öregség jelei észlelhetők, akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy a IV. evangéliumot Kr. u. 90 és 100 között írták.

Lukács evangéliuma

Szt. Lukács az evangéliumot az Apostolok cselekedetei előtt írta. Erről maga tanúskodik az Apostolok cselekedeteinek bevezetésében.

Az Apostolok cselekedeteit pedig Kr. u. 63-ban írta Szt. Pál, első római fogságának vége felé. Erről ír ugyanis az Apostolok cselekedetei végén (28,30-30). Ha Pál első fogságából való szabadulása után írta volna, a szabadulásról is írt volna. Egyesek azt hiszik, hogy maga az Apostolok cselekedetei közvetve hozzájárult Pál szabadulásához. A tekintélyes Teofil ugyanis valamit tehetett érdekében, esetleg magát az Apostolok cselekedeteit is átadhatta olvasásra befolyásosabb embereknek. Ezt ugyan nem bizonyítja az a tény, hogy az Apostolok cselekedeteiben a római hatóságok nagyon jó színben vannak beállítva, mint akik nemcsak jóindulattal vannak az apostol iránt, hanem néha védelmükbe is veszik a zsidók rágalmaival és cseleivel szemben (16,35-40; 18,12-17.; 19,31.35-40; 23,23-30; 25,14-21; 24,27; 26,31-32; 27,3-43; 28,16). Ez legfeljebb Lukács optimizmusát mutatja a császár tisztviselői irányában, ami Néró kegyetlen üldözése s az apostolfejedelemnek vértanúhalála után nehezen volna érthető.

Ha tehát a Lukács-evangélium az Apostolok cselekedetei előtt keletkezett, nem írhatták azt 62 után. De szerzője sokkal korábban sem írhatta, mert Márk után írt (akiről rögtön szó lesz), tehát a Lukács-evangélium szerzési ideje 58-62.

Márk evangéliuma

Minthogy Márk Péter prédikációit írta le, azt kell tudnunk, mikor volt Márk Péter tolmácsa Rómában.

Pál első fogsága idején, amelyet »bérelt szállásán töltött és fogadta mindazokat, akik hozzá bejöttek; és közben hirdette Isten országát« (Csel 28,30-31), Márk Pál munkatársa volt, mint azt maga Pál írja ebből a vizsgálati fogságból (custodia libera) Filemonhoz írt levelében (24. vers). De ugyanebből a fogságból azt írja a kolosszeieknek, hogy Márk távozni készül Rómából. »Ha hozzátok megyen, fogadjátok be« (Kol 4,10). Tehát Márk 63/64-ig Rómában volt. De mikor mehetett Rómába?

44 körül, az első missziós úton Pál és Barnabás szolgálatában volt, de Pergénél otthagyták őket, amiért Pál annyira megneheztelt, hogy a következő útra (49) 50-ben semmiképp sem akarta magával vinni és szakított az unokaöccséhez ragaszkodó Barnabással (Csel 13,5.13; 15,38-39). Talán ezért kellett külön utólag a kolosszeiek jóindulatába ajánlani. A második missziós út idejében tehát Márk Barnabással Ciprusban volt.

Ezután, tehát 51; 52-ben már Rómában lehetett Péterrel, aki első levelében azt írja Rómából: Üdvözl titeket... Márk, az én fiam(1 Pét 5,12). Miután itt néhány évig Péter tolmácsa volt, a II. evangéliumot 55-60 között írhatta.

Máté evangéliuma

Minthogy Máté írta az első evangéliumot, annak szerzési idejét 50-55-re tehetjük. Nem sokkal korábban keletkezhetett, mert az evangélium általánossága az evangéliumban már eléggé ki van fejezve, ami a jeruzsálemi zsinat (Csel 15.) előtt, még az apostolok előtt se volt egységesen és világosan megfogalmazva. Azonkívül az olyan kifejezések, mint »mind a mai napig« (Máté 27,8; 28,15) Krisztus halála után bizonyos időt feltételeznek.

Tehát Máté evangéliumának keletkezését 50-55-re tehetjük.

Más időmeghatározások

Ezek a számítások korántsem biztosak. Pl. egyesek a Máté-evangélium keletkezési idejét 42-re teszik és hivatkoznak Euzébioszra, aki szerint Máté akkor írta az evangéliumot, amikor az apostolok más népekhez indultak. Márpedig az apostolok I. Agrippa király üldözése után, tehát 42-ben hagyták el Palesztinát (Csel 12,17) És épp ezen üldözés alatt volt szükség arra, hogy a megtért zsidókat hitükben megerősítsék. A hit általánossága Máté evangéliumában elsősorban Jézus szavaival van kifejezve (Mt 8,11; 28,19-20), amelyből az apostolok a jeruzsálemi zsinat előtt is levonták a lényeges következtetést, amit Kornéliusz megkeresztelése bizonyít (Csel 10). A zsinagógától való teljes elszakadásnak viszont még semmi jele sincs a Máté-evangéliumban. A »mind a mai napig« kifejezés eredhetett az evangélium görög fordítójától is, aki az arám kifejezéseket és neveket is megmagyarázza.

Márk evangéliumának szerzési idejét is előbbre helyezik. Ezek szerint Márk az Apostolok cselekedeteiben említett első missziós út előtt, amelyen Pál és Barnabás szolgálatában volt, írta az evangéliumot. Tehát Márk már Péter első római útja alkalmával, 42-44-ben tolmácsa volt Péternek.

Mások az ellenkező végletbe esnek és Iréneusz »bizonytalan és vitatott értelmezésű« (EB 403) szövege alapján későbbi időpontokat vesznek fel.

Az általunk felhozott időmeghatározás tehát a középúton halad és komoly belső és külső érvekre támaszkodik.

Összefoglalás az evangéliumok szerzési idejéről

Máté evangélium

50-55

Márk evangélium	55-60
Lukács evangélium	58-62
Az Apostolok cselekedetei	63
János evangélium	90-100

Az evangéliumok irodalmi műfaja

Szavahihetőség és irodalmi műfaj

Az evangéliumokat általában történeti könyveknek nevezik. Ezzel azt akarják kifejezni, hogy az abban leírt események hitelt érdemelnek. De mi most nem az evangéliumok szavahihetőségét, történeti hitelét, hanem irodalmi műfaját kutatjuk. E kettő sokszor összefügg, de nem ugyanaz. Ha ugyanis elfogadom, hogy az evangéliumban leírt események valóban megtörténtek, ebből még nem következik, hogy az evangéliumot történelemkönyvnek tartom a szó irodalmi értelmében. Másrészt, ha egy műről megállapítom, hogy irodalmilag a történelmi műfajhoz tartozik, abból még nem következik, hogy mindent elhiszek, ami ebben a történelemkönyvben van.

Az evangéliumok szavahihetőségét a következő részben a történeti kritikánál tárgyaljuk. Itt csak azt vizsgáljuk, milyen műfajhoz tartoznak az evangéliumok a szerzők szándéka, célja, előadásmódja alapján.

Fontos ezt megjegyezni, mert hamarosan látni fogjuk, hogy az evangéliumok nem tartoznak a szó szoros értelmében vett történelmi műfajok közé.

Az »evangélium« szó használata

Az evangélium szó szerint jó hírt, örömhírt jelent. És a profán irodalomban jelentheti az örömhírnököknek járó jutalmat, vagy magát a győzelmi hírt, a jó üzenetet, kedvező jóslatot; a császárkultuszban a császár születését és egyéb megnyilvánulásait.

Az Újszövetségben Isten országának meghirdetését jelenti. Ez a jelentés nem annyira a profán nyelvhasználatra, hanem közvetlenül az Ószövetség görög fordítására (hetvenes fordítás) támaszkodik, ahol az »evangelizálni« kifejezés a végső üdvösség meghirdetését jelenti (Izajás 40-66).

Amikor tehát Jézus Keresztelő Szt. János követéinek válaszolva, Izajás e szavait idézi:

»... a szegényeknek hirdetik az evangéliumot« (Máté 11,5), azt akarja kifejezni, hogy az ő prédikációjában Izajás jövődöleése beteljesült és a megígért Isten országa elérkezett.

Az evangélium eredetileg tehát azt a jó hírt, illetőleg ennek az örömhírnak hirdetését, prédikálását jelenti. Az örömhír Isten országának eljöveteléről (Mk 1,14k), az emberiség megváltásáról, Jézus Krisztus által (Lk 2,10k.), a messiási jövődöleések beteljesüléséről (Róm 1,1-3), Jézus Krisztus által szerzett örök üdvünkről szól. (Ef 1,13; Tim 1,10).

Az élő evangélium

Jézus nem írt könyvet, nem is adott erre utasítást. A kereszténység nem egy könyvből indult el, a kereszténység nem betű-vallás, hanem a szellem, az élet, a lélek vallása. És elsősorban élőszóval terjedt. Még egyetlen újszövetségi írás sem volt meg és máris virágzó egyházközösségek voltak Palesztinában és Szíriában, Ciprusban és Filippiben, Tesszalonikiben.

Szt. Péter első beszédei, Szt. Pál missziói tipikus példái annak, hogyan hirdették a jó hírt, az isteni üzenetet zsidóknak, pogánynak egyaránt.

Pál, aki legtöbbször használja az evangélium szót (60-szor) és »aki kiválasztott az Isten evangéliumára« (Róm 1,1), azt mondja az evangéliumról, hogy az

»Isten ereje az mindenkinek az üdvösségre, aki hisz« (Róm 1,16), és élő valóságnak tartja azt, amely »az egész világon gyümölcsöt hoz és növekszik« (Kol 1,5).

Már Szt. Pál esetében is látjuk, hogy az evangélium nem kizárólag a szóbeli hirdetést jelenti. Az Ige nincs az élőszóhoz kötve, megtestesülhet írásban is. A korintusiaknak ezt írja:

»Figyelmetekbe ajánlom pedig, testvérek az evangéliumot, melyet hirdettem nektek, melyet el is fogadtatok, amelyben álltok, mely által üdvözülni is fogtok, ha megtartjátok úgy, amint hirdetem nektek...« (1 Kor 15,1-2).

Aztán írásban közli az evangélium lényegét és magvát: »Hogy Krisztus meghalt a mi bűneinkért az Írások szerint... és hogy feltámadt harmadnapra az Írások szerint.« (1 Kor 15,4)

Az írott és szóval hirdetett evangélium kiegészítették egymást, a hívek nem is tettek különbséget a kettő között, már csak azért sem, mert az írást ők nem olvasták, hanem annak felolvasását hallgatták. Ilyen esetekben – egy régi írás szerint – a felolvasó az evangélistát képviseli (TW. 733.c 39-40. sor).

Számunkra tehát az evangélium az élő szó volt, amelyet röviden így foglalhatunk össze: Jézus Krisztusban való üdvösségünk hirdetése.

Szt. Pálnál jelentheti az evangélium magát a hirdetést vagy annak tartalmát: Jézus Krisztusban elkezdődött üdvünk új és végleges korszaka: Isten országa.

Az írott evangélium

Minthogy az írott evangéliumok ugyanazt az örömhírt hirdetik, azokat is evangéliumoknak lehet nevezni. Először Szt. Jusztinnál találjuk a szót a mi evangéliumunkra alkalmazva, amikor az átváltoztatás szavairól ezeket mondja: »Az apostolok az ő megemlékezéseikben ('apomnemoneumaszin'), amelyeket evangéliumoknak nevezünk, közölték, hogy Jézus így parancsolta meg nekik.« (J. 128)

De az eredeti jelentés, amely szerint csak egy evangélium van, továbbra is fennmaradt az evangéliumok felirataiban, ahol egy evangéliumot ismerünk: Máté, Márk, Lukács és János szerint. Iréneusz is »négyformájú evangélium«-ról beszél. Euzébiosz kánonjának elején pedig az evangéliumok szent quadrigája (négyesfogata) áll.

Épp azért nevezték el ezeket a könyveket evangéliumoknak, mert megtalálták bennük azt, amit számukra az evangélium szó jelentett: vagyis az evangélium nem más, mint az örömhír írásban való hirdetése.

Tehát az evangélium nem történelemkönyv, hanem inkább misszióskönyv. Nem kész missziós beszédek tartalmaz, hanem összeírja azokat az adatokat, amelyeket a prédikáló felhasznált. Ezt Márkról már János presbiter, az Úr tanítványa is megállapította, amikor Papiásznak elmondta, hogy Márk Péter prédikációját írta le. De Lukács evangéliumának prologusában, az ajánlásban, szintén elárulja, hogy művével olvasóinak hitét akarja megalapozni és megerősíteni. Máté szisztematikus felépítésében is kitűnik az apologetikus célzat. János pedig a zárszóban (20,21) világosan kimondja: »ezek pedig megírtak, hogy higgyetek, hogy Jézus a Krisztus, az Isten Fia...«

Az Evangélium nem »életrajz«

Ebből azután az is következik, hogy az evangélisták nem azt gyűjtötték össze és nem azt írták le, ami történelmileg érdekes, hanem, ami a keresztény misszió szempontjából fontos, ami hitet ébreszt és gyarapít. Amint egész életük az »Ige szolgálatában« állt (vö. Csel 6,2), úgy az ő művük se más, mint igehirdetés. Ezért az evangéliumot se lehet Jézus életrajzának nevezni a szó szoros értelmében, még »antik« életrajznak sem. Nem akarják megrajzolni Jézus jellemét, nem akarják leírni az ő belső fejlődését. Testi alkatáról, természetéről, külső megjelenéséről semmit se mondanak. Nem akarják megírni Jézus történetét. Az egy pár kronológiai adat és Lukácsnál az eseményeknek a profán történelembe való illesztése nem történelmi célt szolgál, legfeljebb üdvtörténeti célt, azt is csak annyiban, amennyiben »a köztünk végbement események ... bizonyosságát« (Lukács 1,1-4) mutatják és így a hitet szolgálják.

Jézus élete őket csak annyiban érdekli, amennyiben abban valami más, valami sokkal magasabb megnyilvánul. Azért valamilyen formában mind a négy evangélista alapgondolata és főtémája az, amit János apostol mond:

»És láttuk az Ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttének dicsőségét, ki tele volt malaszttal és igazsággal.« (1,14)

Azért nem mondanak semmit az ő 30 éves názáreti életéről, az ő életviszonyairól, szokásairól és még sok másról, ami egy életrajzíró érdekelne. Annál bőségesebben számolnak be azokról a »jelek«-ről, amelyek Jézus küldetését bizonyítják és azokról a beszédekről, amelyekben Jézus meghirdette »Isten országának evangéliumát« (Márk 1,14). Így aztán az evangéliumok, ha nem is életrajzok, mégis sok életrajzi adatot tartalmaznak Jézusról. Hisz Péter prédikációja is, amelyet Márk leírt, azt tartalmazta, »amit Jézus tett és mondott« (Papiász). Máté is az Úr tetteiről és szavairól szóló logionokat állította össze az ő evangéliumában. Lukács pedig maga mondja evangéliumáról, az ő »első beszéd«-éről, hogy abban arról szólt, »amit Jézus cselekedett és mondott« (Csel 1,1).

De azért az evangélium, nem válik életrajzzá, hanem megmarad evangéliumnak, az örömhír hirdetésének, igehirdetésnek.

Az Evangélium forrásai

Amikor az evangélisták leírták azt, amit Jézus tett és mondott, akkor természetesen használtak forrásokat is, de ezek nem okvetlenül írott történelmi dokumentumok voltak.

A régi irodalmi kritikának az volt a fő hibája, hogy mindig csak írott forrásokat tartott szem előtt és más alapja más kiindulópontja nem igen lévén, az evangéliumokban belső érvek alapján végezték el a forráselválasztást (Quellenscheidung). Ez főleg az úgynevezett »szinoptikus kérdés« megoldásánál játszott szerepet. A három első evangélium ugyanis (szemben Jánossal) annyira hasonlít egymáshoz, hogy gyakran egymás mellett három oszlopban nyomtatják ki és így a három együtt látható (Szinopszis: együttlátás). Nemcsak az anyagban, az elbeszélések sorrendjében, hanem a szavak használatában is feltűnő a hasonlóság, de ugyanakkor több szempontból vannak különbségek is. Ezt a tényt akarja megmagyarázni az ún. »két forrás-elmélet«. A »forráselválasztás« úgy történt, hogy amiben mindhárman megegyeztek, arra felvettek egy forrást, amelyet ős-Márknak neveztek, mert Márknak majdnem teljes anyagát tartalmazta. A másik forrás pedig az volt, amelyben Máté és Lukács megegyeztek és Márkban nem volt található; ezt elnevezték »Q«-nak (Quelle), vagy mivel ez főleg Jézus beszédeit tartalmazta, Logionnak. Mivel azonban Máté is és Lukács is még ezeken kívül sok saját anyagot tartalmaz, mindkettőre felvettek még két saját mellékforrást. Így egy gyönyörű elmélet alakult ki, amelyet így lehet ábrázolni:

»Q« (Logion) ős-Márk

Lk-F

Mt-F

Márk evangélium

Máté evangélium

Lukács evangélium

De ez a két forráselmélet még nagyon a modern történetírás módszere szerint képzelel el az evangéliumok keletkezését és figyelmen kívül hagyja a hagyományokat, a szóbeli tanítás jelentőségét. És nem is magyarázza meg az azonos anyagban itt-ott tapasztalható sorrendi és stílusbeli különbséget. Az anyag különbségét megmagyarázza, de végül is csak az evangéliumi anyag irodalmi rögzítésével és annak szerkesztésével foglalkozik, tehát a hagyomány késői,

bizonyos szempontból végső folyamatát tárgyalja. (Ezért nem is tudja megállapítani az evangéliumok irodalmi műfaját.)

Formatörténeti módszer

Sokkal érdekesebb és sokkal fontosabb azt megtudni, mi volt ennek az evangéliumi történeti anyagnak a története, mielőtt az »irodalommá« vált volna. Ezzel foglalkozik az utóbbi évtizedekben a formatörténeti iskola (Formgeschichte Schule). Ennek a módszernek főfeladata felkutatni azokat a legkisebb irodalmi, sőt irodalom előtti egységeket, amelyekből a szent könyvek összenőttek. Megállapítja azok irodalmi műfaját (Gattungsforschung), minden egyes műfaj keletkezésének, fejlődésének, kialakulásának sajátos törvényeit; felkutatja azt a politikai, társadalmi, kulturális és főleg vallásos miliőt, amelyben az a forma keletkezett, amely az illető forma őstalaja (»Sitz im Leben«).

Nem foglalkozhatunk itt részletesen ezzel a módszerrel. Nem beszélünk annak túlzásairól, pl. Bultmann agyonatomizáló módszeréről, amely után szinte semmi se marad a tradícióból, mert minden csak redakció. Hanem röviden összefoglaljuk annak pozitív eredményeit:

az evangélium kisebb, népi eredetű irodalmi (sőt irodalom előtti) egységek gyűjteménye.

Az evangéliumok népi eredete

Mikor az evangéliumokról azt mondjuk, hogy népi eredetűek, akkor nem népszerűsítő, népieskedő irodalmat értünk, hanem éppen azt, hogy az egyes részek az ő eredeti formájukban egyáltalán nem akarnak irodalmi alkotások lenni, hanem a nép ajkán nőttek és attól kapták azt a formát is, amely még az evangéliumban is megőrizte az ő ősi eredeti szépségét, mélységét. Mert az evangélisták, anélkül, hogy a »népi kultúra« iránt lelkesedtek volna, egyszerűen megtartották azt a formát, amely az Egyházban bevált és a praktikus követelményeknek megfelelt.

A közösség szerepe

Az evangéliumok sokkal kevésbé egyéni írói tevékenység eredményei, mint ahogy azt egy modern ember gondolná. Azok az irodalmi formák, amelyekben az egyes evangéliumi jelenetek a szinoptikusoknál írásban is rögzítve vannak, nem a szerző önkényes alkotásai, hanem inkább szociális jelenségek. Nemcsak azért, mert minden szerző személye egy konkrét környezetbe, a táj, a kor miliójébe gyökerezik és így nem vonhatja ki magát környezetének befolyása alól, annak problémái és íratlan kulturális szabályai alól, hanem, és főleg azért, mert az evangélisták hagyomány tisztelete (amely az evangéliumoknak szinte minden lapján kitűnik), kiterjed azokra az ősi normákra is, amelyekben ezt a hagyományt átvették.

Ennek a hagyománynak irodalom előtti formái a közösségben alakultak ki, és az evangélisták úgy adták azt vissza a közösségnek, ahogy kapták.

A népi alap

Az őskeresztény közösségnek, amely a szóbeli hagyomány fenntartója és élő közvetítője volt, az evangéliumok írásbafoglalása előtt és után is nagy szerepe volt az igehirdetésben és így hatással volt azokra az irodalom előtti és irodalom alatti formákra, amelyeknek köntösében az Evangélium elterjedt. De ezeknek a formáknak az anyagát és alapját azok adták, akik »János keresztlésétől a mennybemenetelig« (Csel 1,22) szóval »kezdetől fogva szemtanúk voltak (Lk 1,2) és mint ilyenek hirdették azt, »amit Jézus tett és tanított« (Csel 1,1).

Már az első evangéliumhirdetések is népi eredetűek voltak, mert az apostolok a nép fiai voltak és minden irodalmi szándék nélkül, egyszerű tősgyökeres szavakkal számoltak be élményeikről. De már itt is hamarosan szerephez jutott a formaalakító közösség. Péter első beszédén az egész apostoli kollégium jelen volt, azután is legalább kettesével jártak és a bevált formákat egymástól átvették. A jeruzsálemi és antióchiai missziós munka folyamán aztán lassan kialakultak és kikristályosodtak azok a formák, amelyekből megszületett valami egységes apostoli katekizmus amelynek alapját Péter – sajnos, csak vázlatosan közölt – beszédei nyújtották. (Csel 2,22-24; 3,13-15; 10-12; 10,36-43)

Az evangélium, mint »gyűjtemény« – A szerző szerepe

Ez az őskatekizmus, akár szóbelileg, akár több arám és görög írásban is, a szinoptikus evangéliumok főforrása. Ebből vették át az anyagot a már kialakult formáival. De nem vallásos néprajzi gyűjteményt akartak nyújtani, hanem az evangéliumi hagyományt átadni.

A szerző teljesen háttérbe vonul, nincs irodalmi szándéka, aspirációja. Csak a tények beszélnek. Mégse lehet őket pusztán szerkesztőknek tekinteni, hanem valódi szerzőknek.

Ebben az őskatekizmusban (vagy, ha tetszik, ősevangéliumban) az evangéliumi hagyomány nem volt olyan merev kizárólagossággal összefoglalva, hogy az evangélisták más (szóbeli vagy írt) forrásokat ne használhattak volna és hogy egyéniségük a források felhasználásánál ne érvényesülhetett volna.

Máté teljesen egyéni rendszerbe foglalta mindazt, amit a forrásokban talált és minden tárgyilagossága mellett is találtunk néhány belső érvet, amelyek a Lévi-Máté szerzőt elárulják.

Lukács evangéliumában a szinoptikusok közös anyagán kívül más forrásokat is használ és egész művén érezhető Szt. Pál prédikációinak hatása és a művelt hellén orvos egyénisége.

Legeredetibb a Márk-evangélium, de ez az eredetisége nem a szerző Márknak tulajdonítható, hanem Péternek, hisz az ő prédikációit írta le Márk. De ha összehasonlítjuk Márk evangéliumát Péter beszédeivel, megállapíthatjuk, hogy Márk sem írta le egyszerűen Péter beszédeit! Tehát valami része neki is van az evangélium szerzésében.

Egészen más lapra tartozik János evangéliuma. Hogy az anyag különbözőségéről ne is beszéljünk, az ő stílusa és szerkesztése annyira más természetű, hogy nem is lehet a szinoptikusokkal együtt tárgyalni. Ebben az önálló műben az Úr tettei és szavai fölött sokat elmélkedő, szeretett tanítványt ismertük fel. János evangéliuma teljesen egyéni és eredeti alkotás, nem népi elbeszéléseket gyűjtött össze a szerző, hanem az események mélyére látó szemtanú mindmegannyi apró drámából állítja össze tudatos, didaktikus céllal mondanivalóit. Jézus kinyilvánítja az ő személyének lényegét és küldetését.

Az evangéliumok műfaja

Összefoglaljuk az eddig mondottakat, hogy levonjuk a következtetést.

Az evangéliumok nem életrajzok, nem történelmi művek, hanem az örömhír hirdetésének írásba foglalásai, missziós könyvek. Az Egyházban élő őskatekizmus és egyéb, irodalom előtti hagyományok írásos gyűjteménye.

Az evangéliumok műfajáról tehát jobb szó híján azt kell mondanunk, hogy azok katekizmusok. Pontosabban a közösségből nőtt és a közösségnek szánt népkatekizmusok, vagy ha tetszik, népmissziós könyvek. Ez a meghatározás áll a szinoptikus evangéliumokra; mindegyiknél központi a vallásos tanító célzat, de mindegyiknek más színezete van.

Márk evangéliuma a legkevésbé kidolgozott. Ősi, eredeti, konkrét, élénk.

Máté a legszisztematikusabb és erősen meglátszik rajta az apologetikus cél.

Lukács áll legközelebb a leíró történetírókhoz, de ő is a keresztény oktatást akarja »sorrendben« megírni.

János evangéliuma egyéni mű, de ezt is nevezhetjük katekizmusnak, vagy teológiai meditációs könyvnek, (mert ő is hitre buzdít és oktat), mégpedig teológikus katekizmusnak.

Hasonló műfajok a világirodalomban

Egyesek az antik memoár-irodalomban akarták felfedezni az evangéliumok műfaját. Már Jusztiñosz is Xenophon »Memorabiliá«-jára gondolhatott, amikor az evangéliumokat »Apomnemoneumatának«-nak nevezte. Mások Diogenes Laertius filozófus életrajzaival hozták párhuzamba az evangéliumokat, mert ezekben is különálló epizódok, párbeszédok, anekdoták gyűjteményét találjuk; de ebben ki is merül a hasonlóság. Másrészt a minden népnél fellelhető személytelen, tér és idő fölött álló népköltészet is egészen más irodalmi világ, mint az evangéliumok.

Legtöbb hasonlóságot a palesztinai zsidóság rabbinikus irodalmában találunk.

Itt valódi hagyománnyal találkozunk, amely több nemzedéken át szájról-szájra járt, mielőtt írásba foglalták volna. Az, hogy a rabbinikus hagyományt csak több generáció után foglalták írásba, míg az evangéliumot maguk a szem- és fültanúk vagy azok tanítványai, de még a szemtanúk életében írták le, a formák kialakulása szempontjából lényegtelen. A rabbinikus formák keletkezési helye és ideje legközelebb áll az evangéliumi hagyomány keletkezéséhez. És főleg csak a rabbinikus környezetben válik a hagyomány fogalma eleven valósággá és életet formáló erővé. Mert itt a hagyomány a vallásos tanítás, a magatartásra vonatkozó szabályok és épületes elbeszélés hűséges átadását jelentette.

Nem szabad elfelejteni, hogy az apostolok, az evangélium első misszionáriusai, épp ebből a vallásos világból származnak, ahol a vallásos hagyomány nemcsak sérthetetlen tiszteletben állt, hanem egyúttal az egész életet irányító erő is volt. Ebben is hasonlít a rabbinikus irodalom az evangéliumhoz.

Amint Szt. Pál azt mondta az ő evangélium-hirdetéséről »tradidi, quod et accepi«, vagyis átadtam, amit kaptam (1 Kor 11,23), úgy az evangélisták is elmondhatták írásukról: tradidi, quod et accepi. Közöltem veletek, amit én is halottam.

Ilyen hagyomány a formán alakíthat, csiszolhat, lényegtelen mellékkörülményeket leköptathat, de a tartalmat hűségesen adja át. Ez azonban már nem irodalmi kérdés, nem is oldható meg formatörténeti módszerrel. Ez már történeti kérdés, amelynél egyetlen módszer jogosult: a történeti módszer.

III. rész: Az evangéliumok történeti kritikája

Az Újszövetség történeti kritikájának problémája

Az Újszövetségnek ún.. történeti könyvei természetesen valóságos, megtörtént eseményeket akarnak előadni, de – amint az irodalmi kritikánál láttuk – a szerzők nem történelemkönyvet vagy életrajzot akartak írni. Tehát nem a történelmi szempont volt az elsődleges az események leírásánál. Hiába keresünk ezekben a könyvekben a mai történetírás által megkövetelt forráskritikát, történeti pragmatizmust, oknyomozást. Még az események a világi történelembe való beleillesztése is elég hézagos. Mégis – mint látni fogjuk – az Újszövetség könyveinek történeti hitele egész biztos alapon áll.

Előbb azonban magának a biblia történeti kritikájának problémájáról kell néhány szót szólni.

Az Újszövetség könyveinek szerzői hitet követelnek. Mint »tanúk« lépnek fel. Tanúskodnak Jézus Krisztusról és az ő tanításáról. Hitet követelnek, de nem vak hitet, mert mint tanúk tényekre hivatkoznak. Olyan tényekre, amelyekben valami természetfeletti megnyilvánulást láttak: csodákra, természetfeletti jelekre és főleg Jézus feltámadására.

Maga Jézus feltámadása már egy történelem feletti, történelmen túli esemény: ennek az eseménynek a tanúi úgy fogták fel azt, mint egy történelem utáni korszaknak (eonnak) előlegezését, előjelét és zálogát, De épp ezen tanúk által Jézus feltámadása valóságos történelmi korszakot elindító eseménnyé vált, amit a kereszténység és az egész nyugati kultúra története bizonyít.

Ezek a tények döntés elé állítják az embert. Mert ha ezek a tények – csak nagy általánosságban is – valódi tények (azaz történeti hitelt érdemelnek), akkor azokban egy természetfeletti akarát parancsoló megnyilvánulását kell látnunk és el kell ismernünk, hogy valóban »elérkezett hozzánk Isten országa«. Az újszövetségi könyveket kezdettől fogva így is tekintették. Ezért az újszövetségi könyvek történeti kritikájának központi kérdése mindig az volt, amit Jézus tett fel tanítványainak: »Minek tartotok ti engemet?« (Mt 16,16). Ember-e vagy Isten, vagy mindkettő együtt és hogyan függenek ezek össze egymással és az emberiséggel: az én sorsommal?

Az Újszövetségben elbeszélte események természetfeletti jellegét hívó és hitetlen egyaránt látja és ez mindkettőt akadályozza abban, hogy az eseményeket a történelem tudományos módszereivel nyugodtan megvizsgálja.

A hitetlenek épp a tényekben megnyilvánuló természetfeletti miatt helyezkednek a tagadás álláspontjára; a hívők pedig azt hiszik, hogy nem szabad a szent könyvekhez és az azokban közölt misztériumokhoz a profán tudomány eszközeivel hozzányúlani. Pedig nemcsak szabad, hanem kell is. A tények a történeti kritika alá tartoznak, és csak ha már ezt a kritikát kiállták, lehet feltenni a kérdést, hogy ezek a tények jelei-e a természetfeletti megnyilvánulásának? Sőt maga az a körülmény, hogy az Újszövetség elbeszélései oly sok csodálatos, természetes szemmel oly hihetetlennek látszó dolgot tartalmaznak, kötelez arra, hogy még szigorúbb kritikával vizsgáljuk meg a tényeket. Tehát semmi akadályja annak, hogy a hívő ember ugyanazokkal az eszközökkel vizsgálja meg az újszövetségi elbeszéléseket, mint amelyekkel a profán történelemtudomány bármely múlt eseményt kikutat. Ami profán írások történeti kutatásánál hiba volna, az akkor is hiba, ha biblikus könyvekre alkalmazzuk azokat.

Az a hívő, aki már tudja, hogy lényegében mi lesz az ilyen kutatások eredménye, olyan helyzetben van, mint akinek egy matematikai számítást kell elvégeznie, amelynek eredményét már máshonnan tudja; a számítást úgy kell végeznie, mintha az eredményt nem tudná. Csak így tudja elkerülni a hitetlenek vádját, hogy »világnézeti előítéletéből«, tudományos kritika nélkül

fogadta el a tényeket és csak így tud rájuk cáfolni azzal, hogy ők »világnézeti előítéletből«, kritika nélkül tagadják a tényeket.

Vessük tehát egyszer pusztán történeti szempontból komoly kritika alá az Újszövetség könyveit és látni fogjuk, hogy azok történeti hitelessége minden kritikát kiáll.

Itt közvetlenül csak az evangéliumokkal foglalkozunk, de összehasonlításképp a többi újszövetségi könyvet is felhozzuk. Nem isteni csálhatatlanságot, csak emberi hitelt akarunk annak tulajdonítani, mint bármely más, hiteles történelmi dokumentumnak.

Az első részben általában bizonyíthatjuk az evangéliumok történelmi hitelét, szavahihetőségét. A második részben külön megvizsgáljuk, hogy a »csodák«-ról, főleg Krisztus feltámadásáról szóló elbeszélések, beszámolók történeti hitelt érdemelnek-e?

Az evangéliumok történeti szavahihetősége

A szerzők személye, az evangélium ellenőrzése profán tudományok adataival, Szt. Pál leveleivel

Történelmi dokumentumoknál elsősorban, ha lehet, meg kell állapítani azok szerzőjét, meg kell vizsgálni, honnét szerezte értesüléseit, volt-e valami oka, hogy a történetet meghamisítva, elferdítve közölje? Azután meg kell vizsgálni magát a művet, majd annak adatait össze kell hasonlítani más, igazolt források adataival és ha a forrás általános szavahihetősége bizonyítva van, minden egyes adatot külön kritika tárgyává kell tenni. Itt mi részletekbe nem bocsátkozunk, hanem csak az evangéliumok általános szavahihetőségét vizsgáljuk meg.

1./ A szerzők személye

Miután az irodalmi kritika bebizonyította az evangéliumok irodalmi hitelességét (azaz: Máté, Márk, Lukács és János írták a nekik tulajdonított evangéliumot), azt kell megvizsgálnunk, hogy ezeknek a szerzőknek a személye biztosítékot, garanciát nyújt-e arra, hogy az általuk leírt események valóban megtörténtek? Ehhez meg kell vizsgálnunk a szerzők jólétesültségét és igazmondását, vagyis azt, hogy tudták-e és akarták-e az igazat leírni?

a./ A szerzők jólétesültsége vitán felül áll

Máté és János szem- és fültanúk voltak majdnem mindazon eseményeknél, amelyekről beszámolnak, ahol pedig nem voltak jelen, ott értesüléseiket a közvetlen szemtanúktól szerezheték, akikkel állandó kapcsolatban voltak. (Szűz Mária, apostolok és a többi tanítvány).

Márk és Lukács nem voltak Jézus apostolai, ezért meg kell vizsgálnunk, honnét szerezheték értesüléseiket?

Márkról az irodalmi kritikánál láttuk, hogy Péter apostol tolmácsa volt és »gondosan leírta« azt, amit Péter prédikált. (J. 95) Tehát a legjobb forrásból szerezte értesüléseit. De függetlenül attól, hogy Péter tolmácsa volt, Márk életkörülményei igen alkalmasak voltak arra, hogy a kereszténység eredetére vonatkozó adatokat összegyűjtse. Ezt bizonyítja mindaz, amit az ő életéről tudunk.

Mikor Péter apostol jeruzsálemi börtönéből kiszabadult (kb. Kr. u. 42.-ben), »Máriának, János, más néven Márk, anyjának házához sietett. Ide sokan egybegyűltek imádkozni«. (Csel 12,12) Ez a János-Márk tehát egy gazdag jeruzsálemi családdhoz tartozott, amelynél nemcsak a hívek gyűltek össze, hanem Péter is egyenesen ide siet Heródes Agrippa börtönéből. Márkot valószínűleg Péter keresztelte meg, ezért első levelében fiának nevezi (1 Pét 5,13). Amikor Pál és Barnabás az antióchiai egyház alamizsnáját vitték Jeruzsálembe, dolguk végeztével »a Márknak nevezett Jánost is magukkal vitték« Antióchiába (Csel 12,25).

Szt. Pál első apostoli útján Barnabás mellett az a János is jelen volt (Csel 13,6), de a pamfíliai Pergében »János elvált tőlük és visszatért Jeruzsálembe« (Csel 13,13).

Pál ezért megneheztelt Márkra és második missziós útra nem akarta őt magával vinni, amiért nézeteltérés támadt közte és Barnabás között, amelyből a Csel így számol be: »Barnabás magával akarta vinni a Márknak nevezett Jánost is. Pál azonban azon a véleményen volt, hogy ne vigyék megint magukkal, mert Pamfiliában elhagyta őket és nem ment velük a munkába. Így nézeteltérés támadt köztük és elváltak egymástól. Barnabás Márk kíséretében Ciprusba hajózott, Pál viszont Szilást választotta s azután a testvérektől az Úr kegyelmébe ajánlva, útnak indult.« (Csel 15,37-40)

Hogy meddig tartott Pál neheztese, nem tudjuk, de első római fogsága idején mellette találjuk Márkot. Így ír ugyanis a Kolosszeieknek: »Köszönt titeket... Márk, Barnabás unokaöccse. A reá vonatkozó rendelkezéseimet már megkaptátok. Ha hozzátok érkezik, fogadjátok szívesen.« (Kol 4,10)

A kolosszei Filemonhoz írt levelében Márkot segítőtársnak nevezi (Filem 24). Szt. Pál második római fogságából pedig ezt írja Timóteusnak: »Márkot vedd magad mellé és hozd el, hasznát tudom venni a szolgálatban« (2 Tim 4,12).

Így tehát Márk, akinek azonossága a fent említett János-Márkkal minden kétségen felül áll, (Zahn, Einl. II. 125) Kr. u. 45-ig Jeruzsálemben tartózkodott, ahol minden apostollal érintkezhetett, Péterrel pedig egészen belső kapcsolatban állt. A következő években hosszú ideig élt Antióchiában, ahonnan missziós utakra ment, tehát a legelső misszionáriusok segítőtársa volt. Rómában előbb Péter, majd Pál apostol mellett működött. Így életrajzi adatai biztosítékot nyújtanak jólétesültségéről.

Lukács evangéliumának bevezetésében elárulja, hogy ő nem volt szemtanú, de »miután mindennek elejétől fogva gondosan végére járt«, sorjában leírta az »eseményeket, úgy amint ránhagyták azok, akik kezdettől fogva szemtanúi és hirdetői voltak az igének« (Lk 1,2-4). Hogy kik voltak ezek a szemtanúk, nem sorolja fel, de életadataiból megállapíthatjuk, hogy bőségesen volt alkalma Jézus apostolaival és tanítványaival való találkozásra. Antióchia, ahonnan Lukács származott, a kereszténység főközpontja volt. Szt. Pál a második missziós körúton útitársa volt Troáztól Filippiig (Csel 16,10-17), a harmadik missziós körúton Filippitől Jeruzsálemig (Csel 20,5-21,18). Szt. Pál kétéves cézárei fogságában, római útján és római fogságában is az Apostol mellett találjuk. (Csel 27,1-18,16; Kol 4,14)

Szt. Pál második római fogságában »egyedül Lukács« volt vele (2 Tim 4,11).

Főbb tartózkodási helyei tehát Antióchia, Jeruzsálem, Cézarea és Róma, mindmegannyi központja a rohamosan terjedő kereszténységnek. Ezeken a helyeken nemcsak az apostolokkal és tanítványokkal találkozhatott, hanem írott forrásokat is találhatott, amelyekre evangéliuma elején hivatkozik, Rómában pl. Márkkal találkozott, akinek evangéliumát itt is olvashatta.

Mindent összefoglalva, az evangéliumok szerzői igen jól informáltak voltak azokról az eseményekről, amelyeket leírtak, mert Máté és János szemtanúk voltak, Márk és Lukács állandó és közvetlen kapcsolatban álltak a szemtanúkkal.

b./ A szerzők igazmondása

A szerzőknek semmi okuk nem volt a hazugságra. Nem várhattak attól sem gazdagságot, sem tiszteletet, sem valami más hasznot. Ha erre vágytak volna, egész másképp rajzolták volna meg Jézus alakját, az ő országát s tanítását, alkalmazkodtak volna a nép várakozásához. De épp ennek ellenkezőjét látjuk írásaikban.

Olyan tényekről és tanításokról tanúskodnak, amelyekért csak gyalázat, üldöztetés, sőt halál várt rájuk.

Ha az evangélium hazugság és csalás volna, akkor a szerzők a legsúlyosabb bűnt követnék el Isten, a vallás és az egész emberiség ellen. Ennek ők is tudatában voltak, mert mint Szt. Pál mondja, »még Isten hamis tanúinak is bizonyulnánk, mert Istennel szemben arról tanúskodtunk, hogy Krisztust feltámasztotta, noha nem támasztotta fel... Ha pedig Krisztus nem támadt fel, semmit sem ér hitetek..., szájalomra méltóbbak vagyunk minden embernél.« (1 Kor 15,15-19) Ilyen hazugság és csalás nemcsak azért van kizárva, mert épp az a tanítás, amelyet hirdettek, Istennel szemben a legnagyobb tiszteletet, az embertársakkal szemben az őszinteséget és szeretetet követeli, hanem főleg azért, mert ők nemcsak ezen tanítás szerint éltek, hanem ezért is haltak meg.

Lélektanilag annyira lehetetlen itt a csalás, hogy maguk a hitetlen tudósok is elvetik a »csalás-teóriát«, mint tudománytalan tagadást, amely ellenkezik a szerzők erkölcsi felfogásával és egész művük egyszerű előadási módjával.

A »csalás-teóriát« Reimarus Herrmann Samuel hamburgi gimnáziumi tanár állította fel (élt 1694-1768). Az »Értelmes Istentisztelek védírata« (Schutzschrift für den vernünftigen Verehrer Gottes) című, titokban írt kéziratában, amelyből három töredéket C.E. Lessing (1729-81.) wolfenbütteli könyvtáros adott ki 1774-től 1778-ig, »Fragmente eines wolfenbüttelschen Ungenannten« címen. Reimarusszal egyidőben Voltaire (1694-1778) és Diderot (1713-1784) is csalásra hivatkoznak, előttük Baruch Spinoza (1632-1677) a csodákat az apostolok vallásos túlbuzgóságára és jámbor csalására vezeti vissza.

A csodák történetiségének kérdését a következő részben tárgyaljuk, itt csak a »csalás-teoria« tarthatatlanságára említjük meg, hogy a csalást lélektanilag még azok a tudósok is lehetetlennek tartják, akik a csodákat nem ismerik el. Reimarus teóriája eleinte nagy port vert fel, de aztán eltűnt abban a temetőben, ahová az újabb racionalista teóriák mindig eltemetik elődeiket.

Külső okokból is ki van zárva a csalás, mert könnyen felismerhető és cáfolható lett volna. A szemtanúk még éltek. A kereszténység nem volt valami közömbös dolog, komoly követelményekkel lépett fel. Ahol fellépett, mindenütt barátokat és ellenségeket szerzett. Akár azok, akik Krisztust szerették, akár azok, akik az új vallás ellenségei lettek, megcáfolhatták volna a hamis tanúkat, ha vagy maguk szemtanúk voltak, vagy a szemtanúktól az evangéliummal ellenkező értesüléseket szereztek. De ilyen cáfolatnak a kereszténység első századaiban nyoma sincs. Az evangéliumok elbeszéléseinek történeti igazságát nemcsak a keresztények fogadták el, ezt még a pogányok és zsidók se vonták kétségbe, hanem – mint látni fogjuk – csak a természetfölötti jelenésekre kerestek magyarázatokat (pogányok), vagy mélyszégyen hallgatással akarták elfelejtetni a tényeket (zsidók).

Összefoglalva tehát a mondottakat: az evangéliumok szerzőinek jólértesültségében és igazmondásában nem kételkedhetünk, tehát műveik általában történeti hitelt érdemelnek.

2./ Az evangélium elbeszélései önmagukban tekintve

Ha eltekintünk az evangéliumok irodalmi hitelességétől és csak magát a művet vizsgáljuk (belső kritika), akkor is kitűnik az evangéliumok szavahihetősége.

Először is ezekben az evangéliumokban pontosan meg lehet különböztetni a költői jellegű részeket, mint pl. az énekeket (»Magnificat«, Lk 1,47-55; »Benedictus«, Lk 1,68-79; »Nunc dimittis«, Lk 2,29-32), allegóriákat, parabolákat azoktól a részekről, amelyekben Jézus életéről és tanításáról számolnak be. Ezek tárgyilagos beszámolók. Mindenkit meglep az evangéliumok egyszerű, közvetlen stílusa. Egyszerűen, természetesen, minden szónoki lendület, minden amplifikáció [bővítés] és emfázis [hangsúlyozás] nélkül írják le az eseményeket és közlik Jézus szavait. Kevés szóval, élénk és élethű leírást adnak, amelyben sokszor a legkisebb körülményről is részletesen beszámolnak. (Főleg Márk evangélista.) Ez a stílus az igazi történetek stílusa nem pedig a kitalált meséké. Jézusról is jelentek meg kitalált elbeszélések, legendák, az úgynevezett apokrif evangéliumokban, de ezeket az Egyház sohasem fogadta el. Már most ezeknek a stílusa is lényegesen különbözik a kanonikus evangéliumok stílusától, amit már a racionalisták is észrevettek. (Pl. E. Renan, *L'Eglise Chrétienne*, 505.o. és *Vie de Jésus*, LXXXIII. o.)

Meglepő az őszinteség is, amellyel az evangélisták önmagukról és társaikról írnak; nyíltan bevallják oktalanságukat, gyávaságukat, ambíciójukat, versengésüket, hibáikat. Bátran közlik

azokat az igazságokat is amin egyesek (zsidók, pogányok, vagy akár keresztények is) megütközhetnek.

A személyek jellemzése is egyedülálló. Oly kitűnően és egységesen jellemzik egyszerű (és Márknál – mondhatjuk – közönséges) szavakkal Jézus alakját, amely minden zsidó messiási várakozás és minden pogány elképzelés fölött áll, hogy ezt a jellemet abban a korban még a legműveltebb szellem se találhatta ki. Vagy pl. Péter jellemzése is olyan egységes és élethű, hogy még a modern lélektanral és jellemrajzolással foglalkozó költők is büszkéek lehetnének, ha ilyen kevés szóval ily pontosan tudnák egy mellékszereplőjük jellemét megrajzolni. Itt azonban mind a négy evangélista ugyanazt a Pétert állítja elénk, még ha más eseményeket is mond el vagy más szavakat is használ. És ezt abban a korban, amikor a költött személyek jellemének megrajzolása még a legkiválóbb íróknál se sikerült teljesen.

Ha ezeknek a könyveknek a történeti értékét tagadnánk, akkor hasonló joggal minden történeti könyv értékét tagadhatnánk és teljes történeti szkepticizmusba esnénk.

Lásd L. Hortling: Das Litterarische Porträt in den Evangelien als Echtheitskriterium. Zeitschr. für kath. Theol. 52 (1926) 40-52. o.

3./ Az evangéliumok adatainak ellenőrzése és összehasonlítása a profán tudományok adataival

Ha pusztán az evangéliumokat és azok szerzőit tekintjük, el kell fogadnunk az evangéliumok történetiségét. Mivel azonban néhány dolgot az evangéliumokban nehéz elhinni, a profán tudományokkal próbálták az evangéliumok történeti hitelét rontani. Ez a kutatómunka rengeteg adatot gyűjtött össze, amelyek most fényesen bizonyítják az evangéliumok történeti értékét.

a./ Történeti és kronológiai adatok

A pogány és zsidó nyilatkozatokat Jézusról külön fogjuk tárgyalni, itt csak az evangéliumok kortörténeti adatait ellenőrizzük.

Amint láttuk, az evangéliumok nem sokat törődnek azzal, hogy a leírt események kortörténeti háttérét megrajzolják, de egész véletlenül igen sok apró megjegyzést találunk azokban a zsidó nép vezetőiről, római hivatalnokokról etc. Ha most ezeket az adatokat összehasonlítjuk a latin és görög feliratokban, Tacitusz és Suetonius római történetírók és főleg Josephus Flavius zsidó történetíró műveiben talált adatokkal, meglepően sok megegyezést találunk.

Ezen profán írásokból néhány adat:

Jézus születése idején a kegyetlen és féltékeny Nagy Heródes uralkodott Palesztinában (Mt 2,1; Lk 1,5), halála után Júdeát a szintén kegyetlen és erőszakos fia, Arkelausz kormányozta (Mt 2,19-22). Tibériusz császár uralkodásának 15. évében, amikor Keresztelő János elkezdte működését, Poncius Pilátus volt Júdea prokurátora, Heródes Agrippa Galilea tetrarchája, azaz negyedes fejedelme, Fülöp (Heródes testvére) Itúreának és Trachonitisz tartománynak, Lizániász pedig Abilínának volt negyedes fejedelme (Lk 3,1).

Profán forrásból is értesülünk Keresztelő János működéséről. Megtudjuk, hogy bűnbánatot hirdetett, keresztelt, Heródes Antipász ellen nyilvánosan beszélt, mert az testvérenek, Heródes Fülöpnek (nem azonos Fülöp tetrarchával) feleségét magához vette. Ezért Heródes Antipász Jánost börtönbe vetette és ott le is fejeztette (Mt 3,1-12; 14,3-14 és paralel helyei).

Jézus halálának idején megint csak Pilátust és Heródes Antipászt találjuk Jeruzsálemben, ahol Kaifás a főpap (Mt 26,57; 27,3 stb.).

Nem hozhatjuk itt fel az összes adatot, csak utalunk azokra a művekre, amelyekben a források pontos megjelölésével minden adatot ellenőrizhetünk.

U. Holzmeister: *Historia aetatis Novi testamenti*, Róma 1932. J. Felten: *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, Regensburg 1925. E. Schürer: *Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, Leipzig 1901. (3-4. kiadás)

Meg kell azonban vallani, hogy az evangéliumokban találtak egy olyan adatot is, amelyet profán forrásokból mindeztideig nem tudtunk pontosan igazolni. Lukács szerint ugyanis a Jézus születésekor Augusztus által elrendelt népszámlálás »az első népszámlálás Kvirínusznak, Szíria helytartójának idejében (Lk 2,1).

Josephus Flavius történetíró ugyanis csak egy népszámlálásról tesz említést Kvirínusz idejében Kr. u. 6-ban.

Egyesek nyelvészeti úton oldják meg a nehézséget. »Az első« szónak megfelelő görög szó: `próté' ugyanis fordítható az összehasonlító »előbb« szóval is. Eszerint tehát Lukács azt írta, hogy az a népszámlálás előbb volt, mint a közsímsert Kvirínusz-féle népszámlálás.

Mások viszont azt hozzák fel, hogy J. Flavius ugyancsak egy népszámlálást említ Kvirínusz alatt, de nem állítja, hogy csak egy népszámlálást vezetett le Kvirínusz. Tacitusz Kvirínusz konzulátusáról (Kr. e. 12) és kilíki hadjáratáról szóló beszámolójából (Kilikia Szíria provinciához tartozott) és néhány feliratból következik, hogy Kvirínusz Kr. e. is volt már szíriai legátus. De a profán források igen hézagosan számolnak be a szíriai legátusokról. Kr. e. 8-6 S.C. Saturnius, 6-4. P. Quintilius Varus volt legátus. De a Kr. e. 12-8 és 4-1 évek legátusait nem ismerjük.

Kvirínusz tehát »az első népszámlálást« elkezdhetette Kr. e. 8-ban vagy befejezte Kr. e. 4-ben, akár mint szíriai legátus, akár mint hadvezér.

Ha tehát a Kvirínusz-féle népszámlálás kérdését nem tudjuk pontosan megoldani, ennek egyedüli oka az, hogy épp a profán történelmi adatok igen hiányosak.

Ha a legjobb ókori történetírók könyveiben csak ilyen nehézséget találunk, senki se merné emiatt tagadni azok történelmi hitelét, értékét.

b./ A zsidóság belső életéről és szokásairól szóló adatok

Sokkal több adatot találunk az evangéliumokban a zsidóság szokásaira vonatkozóan. Majdnem minden lapon találkozunk farizeusokkal, szaddúceusokkal, írástudókkal vagy heródiánusokkal; máshol szó van a szombatszokásról, imádságról, alamizsnáról, kézmosásról, lábmosásról, temetési szokásokról, ismét máshol a zsidók egymásközi viselkedéséről, a pogányok-, vámosok-, szamaritánusok-, bűnösök-, házasságtörőkkel szemben való magatartásukról. Ezek mind ellenőrizhetők a zsidóság irodalmából. Két protestáns tudósnek négykötetes művében az Újszövetség majdnem minden verséhez találunk értékes magyarázatokat a Talmudból és a Midrásból. (H. Strack-P. Billerbeck: *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, I-IV. München, 1944-1928).

Ez a hatalmas munka nemcsak az Újszövetség megértését és magyarázatát segíti elő, hanem egyúttal annak történelmi hitelét is emeli.

c./ Régészeti és topográfiai adatok

Az elmúlt évszázadban Palesztínában és főleg Jeruzsálemben számtalan ásatást végeztek a különböző tudományos társaságok. Ezeknek az ásatásoknak az eredménye ismét csak megerősíti az evangéliumok történelmi hitelét. Ezeknek az ásatásoknak alapján pl. pontosan rekonstruálhatjuk a Jézus-korabeli Jeruzsálem pontos helyrajzát, a falakkal, kapukkal, a templommal, a fontosabb épületekkel.

Csak egy példát hozunk a János-evangélium egy részének igazolására. Azt olvassuk Jánosnál: »Van Jeruzsálemben a Juh-kapunál egy fürdő, melynek héber neve Betezda, melynek öt oszlopcsarnoka volt.« (János 5,2). Mármint ezt a fürdőt megtalálták épp a Juh-kapu mellett a mai Szent Anna templomban a Haram es-Serif tér (régi templom tér) északi sarkánál. Igen ám, de amikor az ásatás megkezdődött, csak a fürdőt körülvevő csarnokoknak derékszögben érintkező alapjaira bukkantak. Egyesek ennek igen megörültek, diadalmasan állítván, hogy a János-evangélium mégis csak tévedett, mert ha a csarnokok derékszögben érintik egymást, akkor csak négy csarnok lehetett, nem pedig öt. De aztán ezek is hallgatásra kényszerültek, amikor bebizonyosodott, hogy négy csarnok körülvette a tavat, az ötödik pedig két egyforma medencére osztotta azt. A fürdő helye 120-szor 60 méter. (Lásd Vincent-Abel: Jerusalem nouvelle, I. 684-98).

A »szent helyek«

A keresztény hagyomány mindig tiszteletben tartotta azokat a helyeket, amelyeken a megtestesülés és megváltás nagy eseményei végbementek. Amint az Egyház az üldözések után szabadságát visszanyerte, ezeken a helyeken szentélyeket emelt és hamarosan megindultak a »szentföldi« zarándoklatok. Volt idő, amikor ezeket a szent helyeket »a jámbor képzelet szüleményének tekintették. Ma azonban már néhány ilyen szent helynek hitelességét az Újszövetség elbeszélésének a történeti, topográfiai és archeológiai adatokkal való egybevetésével tudományosan is igazolni lehet. Ilyen pl. Jeruzsálemben a Golgota és a Szentsír, Betlehemben a születési barlang.« (H. Vincent: L, Authenticité des Lieux Saints, Paris, 1932.)

d./ Földrajzi adatok

Az evangéliumokban természetesen igen sok földrajzi megjelölést is találunk: vidékek, városok, falvak, folyók, tavak, utak említését. Ezeket a helységeket stb., Strabo Amasenus (meghalt Kr. u. 20-ban) Geographica című művében és az idősebb Plínusz (megh. Kr. u. 79-ben) Historia Naturalis című művében (5,13-17) írja le. Az ásatások folyamán pedig már sok helységet pontosan azonosítani lehetett és sehol semmi ellentmondást nem találtunk az evangéliumok helymegjelöléseivel.

Részletekbe itt nem bocsátkozunk, ehelyett a nagy Palesztina-kutatóknak, a protestáns Gustav Dalmannak végkövetkeztetését idézzük: »A kereszténység nem a mi igényeink virága, nem is egy, az égből aláhullott könyv tanítása, hanem egy történetnek az eredménye. Ez a történet pedig Jézus személyében érte el tetőfokát; és ezt a történetet, amelyet Isten művelt, Jézus tanítványai értették meg. Palesztina értékes adatokat szolgáltat ennek megértéséhez és szemléletessé teszi a róla alkotott felfogásunkat. A legfontosabb azonban Palesztina földjén az az erős meggyőződés, hogy ez a történet a mi földünkkel elválaszthatatlanul össze van kötve. Ezt az összefüggést nem mi hoztuk létre, hanem már megvolt és számukra nem marad más hátra, mint, hogy döntsünk, fellázadunk-e ezen tény ellen, vagy pedig elfogadjuk-e sziklául, amelybe a halál felé rohanó életünk belekapaszkodik.« (G. Dalman: Orte und Wege Jesu, 1921 (2. kiadás) 305. o.)

4./ Az evangéliumok adatai megegyeznek a Szt. Pál leveleiben levő adatokkal

A profán tudományokkal eddig csak az evangéliumi elbeszéléseknek keretét ellenőriztük, de már ezek is biztosítékot nyújtanak arra, hogy itt valódi történetekről van szó. Most már kifejezetten Jézus életéről és tanításáról keresünk adatokat a evangéliumokon kívül. Itt felhozhatnánk az összes újszövetségi könyvet, mert mindegyikben ugyanazt az evangéliumi

tanítást találjuk meg. De részletesen csak Szt. Pállal foglalkozunk. Az ő leveleiben nem kereshetjük Jézus életét, mégis azokból a megjegyzésekből, amelyeket alkalomadtán nála találunk, ugyanazt a Jézus-képet állíthatjuk össze, amelyet az evangéliumokban találunk.

Jézust Isten Fiának nevezi, aki »test szerint Dávid nemzetségéből született« (Róm 1,3) »aki asszonytól született és a törvény alattvalója lett« (Gal 4,5). Szegény és alázatos volt, ártatlan életet élt (2 Kor 8,9; Fil 2,7; 2 Kor 5,21). Mégis keresztre feszítették (Róm 6,5; Gal 3,13; Fil 2,8; 3,18). Megemlíti az utolsó vacsorát és az Eucharisztia szerzését, sőt azt is megjegyzi, hogy az »elárulásának éjszakáján« történt (1 Kor 11,23-25), szenvedésének és halálának idejét is megjelöli (1 Kor 5,7; 1 Tim 6,13). Azután eltemették és harmadnapon feltámadt. Megjelent Péternek, azután a tizenkettőnek, majd egyszerre több, mint 500 testvérnek, akik közül legtöbb még ma is él. Megnevezi az apostolokat, beszél Jézus Egyházáról, Jézus tanítását evangéliumnak nevezi és lényegében meg is egyezik az írott evangéliumok tanításával.

Az is bizonyos, hogy mindezekben közvetlenül nem függ az evangéliumoktól, mégis pontosan megegyezik amazok elbeszéléseivel.

5./ Általános kifogások és ellenvetések az evangéliumok történeti szavahihetőségével szemben

A legnagyobb nehézség az evangéliumok szavahihetőségével szemben kétségtelenül az, hogy olyan eseményekről is beszámolnak, amelyek első tekintetre lehetetlennek látszanak, mert ellenkeznek a természettudománnyal. Ezekről a természetfeletti jelenségekről a következő részben külön lesz szó. Itt csak azokat a kifogásokat tárgyaljuk, amelyek az evangéliumok általános szavahihetősége ellen felhozhatók.

a./ Az események és azok leírása közt túl hosszú idő telt el

Az első három evangélium, az úgynevezett szinoptikusok szerzési ideje kb. 20-30 évre Krisztus halála után tehető, János evangéliuma pedig kb. 60 évvel Krisztus halála után jelent meg. Hogyan tudtak volna a szerzők pontosan emlékezni egy emberöltővel előbb történt eseményekre?

aa./ A fejlett mnemotechnika

Ha emlékezetbe idézzük, amit az evangéliumok keletkezéséről mondtunk, ez a nehézség a minimumra csökken, sőt teljesen eloszlik. Az evangéliumok egy olyan közösségben keletkeztek, amelyben a szóbeli hagyomány, a tanítás élő átadása igen fejlett volt. A rabbinikus hagyomány írásban való rögzítésénél nem évtizedekre, hanem évszázadokra menő távolságról van szó és egy történész se merné ennek a hagyománynak történetiségét egyszerűen tagadni. Csak egy kis történeti érzék kell ahhoz, hogy ne a rádióval, napisajtóval, mindenféle könyvekkel megterhelt és ezerféle szórakozási lehetőséggel szétzilált modern ember gondolkodásmódját és emlékező képességét vegyük normául egy olyan kor és közösség számára, ahol még a tanítás is majdnem kizárólag az emlékezőtehetségre épült.

bb./ Egész életre szóló élmények

De még a modern emberek is vissza tudnak emlékezni, egész pontosan, ifjúkori élményeikre, ha azok életsorsuk kialakulásában valami jelentőséggel bírnak. Az evangéliumok nem valami komplikált dolgot, nem kuszált eseménysorozatot adnak elő, hanem egyszerű és mindenki számára érthető tényeket, amelyeknek – legalább is kézzelfogható – igazságát bárki felfoghatja és meg is jegyezheti magának. De ezek az egyszerű tények az evangélisták számára egyáltalában nem voltak közömbösek, hanem egész gondolkodásmódjukat, viselkedésüket megváltoztatta és ezekre az igazságokra tették fel egész életüket.

cc./ Állandóan ezekkel foglalkoztak

Azonkívül nemcsak 30-40 év múlva kezdtek ezekre az eseményekre visszagondolni, hanem kezdettől fogva erről gondolkodtak, erről beszéltek, erről vitatkoztak és prédikáltak. Ez volt életük központi gondolata, ezért állandóan ezzel foglalkoztak. Nem is valami remeteségbe vonultak ifjúkori élményükkel, hanem bennmaradtak a kavargó életben, ahol ismételten más és más szemtanúkkal érintkeztek és nem egyszer kellett nyilvános és magán-vitákban megvédeniük állításuk igazságát azokkal szemben, akik még minden írott evangélium előtt kétkedve fogadták az evangélium hirdetését.

Tehát az események és azok leírása között eltelt idő semmiképp nem ronthatja le az evangéliumok történeti hitelét. Igen sok történeti adatunk van, ahol az írott források sokkal későbbi eredetűek, mégsem kételkedik senki sem azok szavahihetőségében.

b./ Az evangéliumok ellentmondásai

Meg kell állapítanunk azt a tényt, hogy az evangéliumok elbeszéléseiben, főleg az időrendben és más apró részletkérdésben sok látszólagos ellentmondást találunk, amelyek mindig nehéz feladat elé állították a szentírásmagyarázókat. Ezek az ellentmondások azonban oly lényegtelenek, hogy az evangéliumok általános történeti hitelét nem rontják, hanem inkább csak dogmatikus nehézséget jelentenek a hívó szentírásmagyarázó számára, aki az evangéliumokban nemcsak pusztá történeti művet, hanem Istentől sugalmazott írást lát, ezért annak teljes csálhatatlanságát is meg kell védenie.

A történeti kritika szabályai szerint épp azokat a tényeket kell elfogadnunk, amelyekről több, egymástól független forrás tanúskodik, ha azok az elbeszélés lényegében megegyeznek, a lényegtelen dolgokban pedig különböznek egymástól.

A szinoptikusok ellentmondásai

Ebből következik pl., hogy a szinoptikus evangéliumoknak (Mt, Mk, Lk) lényegtelen eltérései egyáltalán nem csökkentik, hanem épp növelik azok történeti hitelét. Már a Szentatyák felhívják a figyelmet arra, hogy ha az evangéliumok mindenben megegyeznének, akkor joggal gyanakodhatnánk azok szavahihetőségében. A tanúvallomások szó szerinti megegyezése is mindig gyanús. Az evangéliumokra is alkalmazhatjuk Heraklitosz mondását: a rejtett megegyezés mindig értékesebb, mint az, ami feltűnő.

Az időrendi eltérések megmagyarázhatók az egyes evangéliumok céljával, szerkesztési módjával (lásd: irodalmi kritikánál!). Már Szt. Ágoston kijelenti az evangéliumok megegyezéséről szóló művében: »Mit számít az, hogy ki, milyen helyre helyezi, vagy milyen sorrendben írja le (az egyes eseményeket), vagy az, hogy egy kihagyott tényt később említ meg, vagy hogy a később történetet előbb mondja el: csak ne ellenkezzék se önmagával, se mással, akár ugyanazt, akár mást mondanak el.« (De cons. Ev. 21,51-52; PL 34,1121. o.)

Nem szabad elfelejtenünk, hogy az evangélisták nem történelemkönyvet írtak. Különbösen is az időrend elhanyagolása legfeljebb szerkesztési hiba és nagyon jól összeegyeztethető az igazság iránt való tisztelettel. Azonkívül az időrenden túl (amely a legméltóbb a történelemhez), van logikai rend és lélektani rend is... És ha a modern történészek kedvük szerint hol ezt, hol azt a rendet követik műveikben, miért ne tehetnék ezt meg az evangéliumok szerzői is? (Vö. Prat. Jesus Chr. I.35.)

A »János-kérdés«

Nagyobb nehézséget okoz Szt. János evangéliuma. Az időrendi eltérésekre áll, amit fentebb említettünk, bár János evangéliuma (mint láttuk), átlag időrendben állítja össze az eseményeket. Még az se volna nehézség, hogy János aránylag kevés anyagot hoz a szinoptikusok elbeszéléseiből, hisz tudjuk, hogy egyik célja az volt, hogy kipótolja, kiegészítse a szinoptikusokat, akiket már ismert. A fő nehézség abban áll, hogy János az ő egész anyagát az úgynevezett szentjánosi teológia formájában hozza.

Kb. 30-40 éve, amikor a vallástörténeti iskola kedvenc kutatási témája a hellenista szinkretizmus volt, János evangéliumában is felfedezték a hellenista vallások hatását és ki akarták mutatni, hogy a szentjánosi teológia a hellenista vallásokból merítette főbb eszméit.

Hellenizmusnak nevezik Droysen óta (1836) a Nagy Sándor előázsiái hódításai után következő történeti korszakot, amelyben a görög kultúra a kisázsiai és egyiptomi kultúrelemekkel összeolvadt. Egyesek a római császárság korára is kiterjesztik a »hellenista« elnevezést (tehát Kr. e. 325 - Kr. u. kb. 300-ig), mert a hellenista kultúrának legszembetűnőbb sajátossága: a görög és keleti kultúra összekeveredése akkor hatotta át Rómán keresztül egész Itáliát és részben a többi nyugati provinciát is.

A különböző világnézetek és főleg a vallások »összenövését« nevezik szinkretizmusnak. (A krétai eredetű szó a különböző krétai közösségek összefogását jelentette: a vallástörténetben a vallások összeolvasztására alkalmazzák.

A hellenista szellemiség egyik jelentős szellemi iránya a gnoszticizmus volt. Nevét a görög gnózis: megismerés szótól kapta, mert hívei Isten és a világ tökéletes ismeretére törekedtek és a tökéletes ismeretben vélték megtalálhatni a megváltást.

A gnózisnak sokféle irányát – a nagy gondolatszabadság és a gnózis szubjektív mivolta miatt (érzelmi átélés) – nehéz közös nevezőre hozni, de egyik biztos ismertetőjele a metafizikai dualizmus. Eszerint kezdettől fogva két egymással homlokegyenest szemben álló világelv létezik: a Jó és a Rossz (vagy Gonosz). És minden, ami csak létezik, vagy az egyikhez, vagy a másikhoz tartozik. Ezt a kozmikus dualizmust következetesen az emberre is kiterjesztették, akiben – szerintünk – a test és lélek abszolút ellentétben áll egymással, mert a test a rossz világelvhez tartozik (antropológiai dualizmus).

Ezeknek a hellenista eszmeáramlatoknak hatását akarta a vallástörténeti iskola felfedezni János teológiájában.

Az igyekezet azonban túl nagy volt, mivel egyik a Dioníziosz-kultuszban (J. Grill, R. Russel), a másik a Hermes-misztikában, nevezetesen a Hermetikus könyvekben (E. Norden), a harmadik a Mitrász vallásban (F. Cumont), a negyedik a manicheizmusban (P. Alfarc), ötödik a mandeizmusban (R. Reizensstein; H.H. Schaefer) vélte feltalálni a János-teológia fő forrását. Arra a kézenfekvő ellenvetésre pedig, hogy ezek a művek mind későbbi eredetűek, mint a János-evangélium, tehát inkább ezeken kell felismerni a kereszténység hatását, azt állítják, hogy a számukra ismert gnosztikus, dualisztikus stb. művek egy sokkal régebbi hagyományra vezethetők vissza és egy kereszténység előtti szellemi klímáról beszélnek, amely, bár az egykorú irodalomból nem bizonyítható, éltető eleme volt egész Kis-Ázsia és Szíria vallásos szellemiségének. Egyes túlzóknak végkövetkeztetése pedig az, hogy a János-evangéliumnál történetiségről beszélni nem is lehet, mert az pusztán szimbolikus teológiai mű.

Bennünket itt a történeti kritikánál épp a túlzóknak ez a végkövetkeztetése érdekel. Bármiként vélekedik is valaki a hellenizmus, gnoszticizmus hatásáról János evangélistára és az ő teológiájára, meg lehet állapítani, hogy János teológiája keresztény teológia és nem gnosztikus teológia. Legfeljebb annyit lehet kikövetkeztetni, hogy János teológiája az ő stílusában, előadásmódjában már a kor vallásos és szellemi áramlatainak köntösében megjelent

keresztény teológia, amely lényegesen különbözik a gnosztikus teológiától, sőt épp az ellen küzd.

a./ János teológiájának központjában Jézus Krisztus történeti személye áll.

Evangéliumának lényeges mondanivalója az, hogy Jézus a Krisztus, azaz az Isten által küldött Messiás. Lényeges követelménye pedig a hit ebben a történeti személyben, mint Isten küldöttében, Isten fiában. Amit erről a történeti személyről mond, lényegében megegyezik azzal, amit a szinoptikusok mondanak Jézusról. (Tanítása, csodák, szenvedése, halála, feltámadása.) Egész evangéliumát azért írta, hogy mint szemtanú, tanúságot tegyen az igazságról.

»Aki ezt látta, tanúságot tett és igaz az ő tanúsága.« (Jn 19,35) »Ezeket pedig azért írtam, hogy higgyétek: Jézus a Messiás« (Jn 20,31) Tanítványai is, akik számára elsősorban írt és akik az evangéliumot közkézre bocsátották, tudatában voltak ennek, amikor ezt a zárszót írták: »Ez az a tanítvány, aki tanúságot tesz minderről és ezeket írta. És mi tudjuk, hogy igaz az ő tanúsága«. (Jn 21,24)

b./ János evangéliumának úgynevezett **szimbolizmusát** az egész keresztény hagyomány ismeri. Az ő evangéliuma nemcsak megbízható tanúbizonyság Jézus életéről, hanem egyúttal teljesen áthatja azt az elmélkedő, szemlélődő szellem, amely Jézus cselekedetei mögé lát, azoknak mélyebb értelmét felfogja és ezt írásban is érzékelteti. Ez a szimbolizmus, amely a tények titkos beszéde, nem zárja ki a történeti megbízhatóságot, sőt épp ezt feltételezi. János apostol nem a száraz történész, aki az eseményeket regisztrálja, hanem a szemlélődő misztikus, aki számára az események is mondanak valamit. De ezek az események valóban megtörtént, történeti tények.

Pl. Az összes evangélista beszámol arról, hogy Jézus az utolsó vacsorán megemlíti az apostoloknak, hogy egy közülük elárulja őt. De János több részletet közöl erről és ő az egyetlen, aki megemlíti Júdás távozását és hozzáteszi: »Éjszaka volt.«. Ennek a megjegyzésnek szimbolikus jelentése is van és nagyon jól beleillik Szt. Jánosnak »világosság-sötétség« ellentétre épülő gondolkörébe. De a szinoptikusokból tudjuk, hogy akkor valóban éjszaka volt, hisz az utolsó vacsora akkor kezdődött, »amikor beesteledett«. (Jn 13,30; vö. Mt 26,20-25p)

c./ A gnoszticizmus és Szt. János teológiájának összefüggése még nincs teljesen kikutatva. Annyi azonban bizonyos, hogy teológiájának lényege semmiféle hellenista hatásra nem vezethető vissza, legfeljebb egy-két kifejezés alkalmazásáról lehet szó. A jó és rossz abszolút dualizmusa, amely a keleti vallásokra annyira jellemző, János evangéliumában nem található. Jánosnál »a világ fejedelme« teljesen Isten alá van vetve. (Jn 12,31; 16,11) A világosság és sötétség »dualizmusának« megmagyarázására pedig nem kell a 2.-3. század hellenista vallásos irodalmához folyamodnunk, mert ez az Ószövetségből is megmagyarázható.

A kumráni lelet

Sőt korunk legjelentősebb archeológiai lelete valószínűleg végérvényesen megdönti a vallástörténeti iskola János evangéliumáról alkotott teóriáját. Ezért erről is szólunk néhány szót.

1947 tavaszán a Holt-tenger északnyugati partján, Júdea pusztaságának egy barlangjában En Fesha mellett egy pásztorgyerek egész véletlenül néhány kézirattekercsre bukkant. Amikor ezek a kéziratok a tudós világ elé kerültek, (elég későn, mert bocskort akartak belőle készíteni) rögtön felismerték annak jelentőségét.

1952-56-ban Kirbet Kumránban, ahol annak a szektának épületét gyanították, amelyhez a talált kéziratok tartoztak, archeológiai ásásokat folytattak s valóban megtalálták a kumráni szekta egyik központját.

Az ott talált kéziratok jelentőségét még nem lehet felmérni. Olyan ószövetségi tekercseket találtak, amelyeket kb. ezer évvel korábban írtak, mint a ma meglévő, legrégebbi héber nyelvű bibliakódex.

Az Újszövetség szempontjából sokkal fontosabbak azok a kéziratok, amelyek nem biblikus (nem szentírási) szöveget tartalmaznak. Ezekből ugyanis megismerjük azt a zsidó szektát, amely Jézus korában, Júda pusztaságában eléggé elterjedt lehetett.

A kumráni leletek időmeghatározásánál radioaktív méréseket is alkalmaztak, amelyet a chicagói egyetem laboratóriumában dr. W.F. Libby végzett, aki megállapította, hogy azt a lent, amelyből a tekercseket betakaró vászon készült, az ő mérése szerint Kr. u. 33-ban aratták le. (Plusz-mínusz 200 év.)

Honnan ez a pontos adat? A C 14-es vizsgálatból. A szén atomsúlya 12. Tehát a közönséges szén C12. A föld felső légkörében azonban a folytonos kozmikus sugárzás hatására egy 14 atomsúlyú szén keletkezik, a C14. Az élőlények ezt belélegzik és minden élőlényben állandó arányban van a C14 és C12. Még pedig minden gramm C12-re jut egy billiomod gramm C14. Amint az élőlény elpusztul, megszűnik a C14 utánpótlása és az elhalt szervezetben lévő C14 lassan, egyenletesen bomlik, úgy hogy 5568 év múlva csak a fele lesz (felezési idő), tehát akkor 1 gr. C12-re már csak egy grammnak 1/2 billiomodnyi része lesz C14.

A laboratóriumban a megvizsgálandó anyagot tiszta szénné égetik és azt a rendkívül érzékeny G.M. számlálócsővel megméri.

Ilyen kis anyagnál és ilyen nagy számoknál a mérés pontossága ellenére is lehet eltérés, de az eltérés 200 évnél több nem lehet.

A fenti adatot J.M. Allegro: Die Botschaft vom Toten Meer (Hamburg, 1958 68k. o.) c. könyvéből vettük. Ő azonban a C14 és C12 arányát az élőlényekben nem billiomodnyi, hanem trilliomodnyi résznek mondja. Szakkönyvek az arányt tíz a mínusz tizenkettediken formulával adják meg, ami billiomodnyi részt jelent. Allegro a felezési időt is csak nagyjából adja meg, 5500 évben. A híres orientalista tudós ezt a két adatát a természettudósok adatainak értelmében helyesbítettük.

A Kumránban és annak környékén talált bibliamagyarázatok, imák (zsoltárok), szerződések, levelek (még Bar Kochbától, a híres szabadsághőstől is), itt minket nem érdekelnek. De a szekta szabályai (A fegyelem kézikönyve) és a harci szabály (melyet a jeruzsálemi zsidó egyetem rektora: Sukenik adott ki 1954-ben: »A világosság fiainak a sötétség fiai ellen folytatott háborújának könyve« címen), néhány olyan kifejezést tartalmaz, amely a mi kérdésünkre is fényt vet.

Még nincs pontosan kikutatva, hogy milyen kapcsolatban volt Keresztelő János (akinek tanítványa volt János apostol) ezzel a szektával. De még, ha nem is volt közvetlen kapcsolata a szektával, a szekta tanai vagy legalább kifejezései a zsidóság kebelében alakultak ki és a zsidóságban el is terjedhettek. Olyan kifejezésekért tehát, mint a világosság és sötétség ellentéte, nem kellett János apostolnak (a szinkretista teóriának, tehát a vallástörténeti iskolának igazolása) a hellenista vallások szótárához folyamodnia.

A kumráni leletek tehát csak megerősítik János evangéliumának irodalmi és történeti hitelességét.

c./ Jézus beszédeinek hitelessége

Közismert dolog, hogy a görög-római történetírók a szavak visszaadásában sokkal nagyobb szabadsággal éltek, mint ahogy ezt a mai történetírás szabályai megengednék. Sőt, néha egész beszédeket is költöttek ott, ahol valóságban talán csak néhány szót váltottak. Ezt akarják most egyesek az evangéliumban idézett Jézus-szavakra is alkalmazni.

Meg kell jegyezni, hogy a fent említett antik történetírás egy külön műfaj. De történeti műfaj; megvannak a maga értelmezési szabályai, de igen tévedne az, aki modern történettudományos anakronizmussal ezeknek a műveknek történeti jellegét tagadná. És ha az evangéliumokról, vagy egy evangéliumról megbizonyosodnánk, hogy ehhez a műfajhoz tartozik, abból csak az következik, hogy a műfaj szabályai szerint kell az értelmezni, de nem az, hogy annak történetiségét egyszerűen tagadni lehet.

Ez a műfaj nem ellenkezik a sugalmazással. Mert minden műfaj lehet sugalmazott írás. Egy lírai költemény éppúgy, mint egy mese, vagy novella, történeti regény vagy hősi eposzt éppúgy, mint akármelyik történeti műfaj. Az Ószövetségben elég sok példát találunk a legkülönbözőbb műfajokra. A sugalmazás nem változtatja meg a sugalmazott írás műfaját és annak igazságát. A mese nem válik igazsággá a sugalmazás által, csak a mesében rejlő tanulság igazsága emelkedik a kinyilatkoztatott igazság bizonyosságára. A sugalmazott műnek igazsága nem különbözik attól a igazságtól, amelyet az illető műfaj szabályai szerint, nyelvészeti, irodalmi, és történeti eszközzel megismerünk.

aa./ Jézus beszédei a szinoptikusoknál

Az irodalmi kritikánál láttuk, hogy az evangéliumok nem tartoznak a hellenisták történeti műfajához. Még Lukács áll hozzájuk a legközelebb. Lehet, hogy az Apostolok cselekedeteiben néhány beszédet a klasszikusok módjára adott vissza. (Pl. Tertullusz beszédét a helytartó előtt (Csel 24,2-9). Az evangéliumok azonban nagyon elütnek mindenfajta hellenista műfajtól. Ezek Jézusnak azon szavait adják vissza, amelyek könnyen megjegyezhetők és szájhagyomány útján átadhatók. Parabolák, rövid velős mondások, parallelizmusok, viták, stb...

Minthogy Jézus arámul beszélt, maga a fordítás is lehetőséget ad eltérésekre, mégis igen gyakran a görög szövegben is felismerhető az eredeti arám forma és a kifejezések olyan utánozhatatlanul eredetiek s mind a három szinoptikusnál egyformák, melynél fogva belső és külső érvek is bizonyítják, hogy itt valódi Jézus-szavakkal találkozunk, nem pedig valami irodalmi termékkel. Máshol viszont nagyobb eltéréseket is tapasztalunk s nem kell itt ahhoz a megoldáshoz menekülnünk, hogy Jézus különböző alkalmakkor hasonló dolgokat más és másként mondott, egyszer úgy, ahogy azt Máténál, egyszer meg úgy, ahogy Lukácsnál olvassuk. Bár ez is lehetséges volna. Inkább azt tanuljuk ezekből az eltérésekből, hogy az evangélisták számára nem annyira a szavak külső formája, hanem Jézus tanítása volt a lényeg, amelyet szabadon alkalmaztak hallgatóikhoz (zsidók, görögök stb.) intézve. Az őskereszténység épp Jézustól tanulta meg, hogy el kell ítélni a rabbinikus, szavakon való nyargalást, mert »a betű öl, a lélek pedig éltet.«

A szinoptikusok történeti hitelét csak emeli az a tény, hogy a különböző formákban visszaadott Jézus-szavakból a legkisebb részletekre menő pontossággal összeállíthatjuk Jézus tanítását.

bb./ Jézus beszédei a János-evangéliumban

Sokkal vitatottabb (még a katolikusok és hívő protestánsok között is) az a kérdés: mennyi szerepe van János apostolnak Jézus beszédeinek összeállításában?

Mindenekelőtt nem kell azt hinnünk, hogy a János evangéliumban olvasható hosszú beszédeket Jézus ugyanazon alkalommal, ugyanúgy mondta el. Amint Máté (5-7) a

hegyibeszédbe olyan dolgokat is beleszótt, amelyeket Jézus – a Lukács-evangélium tanúsága szerint – más alkalmakkor mondott el, úgy János is összeszerkeszthetett különböző alkalommal elmondott beszédeket. De míg Máté szinte csak idézi Jézus szavait, János úgy számol be azokról, ahogy ő azokat – elmélkedve – magáévá tette. De ha a forma Jánosé is, a tartalom Jézus tanítása, amelyről János tanúskodni akar. Sőt egyes tudósok a János-evangéliumban lévő hosszú Jézus-beszédeket áttanulmányozva, azt is kimutatták, hogy melyek azok a logionok, amelyek Jézus szájából erednek. Jacquier fel is sorolja ezeket a mondatokat (E. Jacquier: *Histoire des livres du NT.IV*; - Párizs, 1921. 258-260. o.), de nekünk elég az, hogy János hűségesen adta vissza Jézus tanítását.

Jézus beszédeinek ilyen értelmezése nem a negatív kritika nyomására tett engedmény, mert már a Szentatyák is így értelmezték az evangéliumokat. Szt. Ágoston kifejezetten mondja, hogy nem hazudik az evangélista, ha saját szavaival adja vissza a mondottakat, vagy ha valamit a dolgok megvilágítására és megmagyarázására hozzáad.²

A történeti kritika szempontjából egyáltalában nem szükséges a szerzők csálhatatlanságát megvédeni, elég ha Jézus tanításának lényegét adták. Ezt pedig eléggé bizonyítja az a tény, hogy Jézus tanításának magvát nemcsak a négy evangélista, hanem az összes újszövetségi könyvek (főleg Szt. Pál levelei) egyformán adják vissza.

d./ Nem-keresztény források Jézusról

Az evangéliumok szavahihetősége ellen a hozzá nem értők azt a kifogást is fel szokták hozni, hogy hát miért nem számoltak be Jézusról az egykorú profán történétírók?

A felelet nagyon egyszerű volna: a kereszténység olyan, mint a mustármag, amely »kisebb ugyan minden magnál, de amikor felnő, nagyobb minden veteménynél.« (Máté 13,32) A magot persze nem vette észre a profán tudomány, mert a földbe került, elrohadt; sőt, amikor kicsírázott, akkor se vették észre a sok gaz közt, de amikor felnőtt, minden történésznek lett vele dolga és lesz is a világ végéig.

aa./ Pogány források

Cornelius Tacitus (Kr. u. 75-120) beszél a keresztényekről, akiket nem christiani, hanem chrestiani néven nevez. Ez az elnevezés elég általános lehetett, mert Tertullianusz is panaszkodik, hogy még nevüket sem tudják kimondani, hanem chrestianit mondanak christiani helyett. (Apologeticum 3; Pl. 1,331). Szóval Tacitusz Évkönyveiben (Ann 15,14), Néró uralkodásáról (Kr. u. 54-68) írva beszámol a Róma felgyújtása után kitört keresztényüldözésről és a keresztények nevét így magyarázza meg: »e név Krisztustól származik, akit Poncius Pilátus helytartó Tibériusz uralkodása alatt kivégeztetett«.

Ezt az egyházüldözést C. Suetonius Tranquillus történétíró is említi és a kereszténységet új és ártalmas vallásnak (babonának) nevezi (Vita Neronis 16,2). Érdekesebb az, amit Klaudiusz életrajzában (Vita Claudii 25,4) ír: Klaudiusz a »Chrestos izgatására (impulsore Chresto) állandóan zavargó zsidókat kiűzte Rómából«. A történészek szerint Suetoniusnak ez a megjegyzése félreértésből ered. A római gettóban szenvedélyes viták folytak a zsidók és keresztények között Krisztusról, az ebből folyó zavargások tehát Krisztusra vezethetők vissza. De Suetonius ezt úgy értette, hogy maga Krisztus volt a római zsidó lázongások vezére. Különben Klaudiusznak ezen rendeletéről Szt. Lukács is tud, mert az Apostolok

² »Satis apparet... nos non debere arbitrari mentiri quemquam (Evangelistarum), si... non eodem mundo atque iisdem verbis eadem tamen res fuerit indicata; aut sive mutatur ordo verborum, sive alia pro aliis, quae tamen idem valeant, verba proferantur... sive ad illuminandam declarandamque sententiam, nihil quidem rerum, verborum tamen aliquid addat...« (De consensu Ev. II. 27 s 34,1090 s).

cselekedeteiben (18,2) megírja, hogy Aquila és Priscilla azért mentek Itáliából Korintusba, „mert Klaudiusz elrendelte, hogy az összes zsidóknak el kell hagyniuk Rómát.”

Az ifjabb Plínusz is említést tesz Jézus Krisztusról. Bitíniai prokonzul korábban levelet intéz Trajánusz császárhoz: a keresztényekkel szemben követendő magatartásra kér utasítást. Ebben a levélben megírja, hogy a keresztények bizonyos napokon napfelkelte előtt összejönnek és himnuszokat énekelnek Krisztusnak, mint Istennek: néha a késői órákban is tartanak összejövetelt, ahol közösen szerény eledelet vesznek magukhoz. (Epist.lib. 10,96)

bb./ Zsidó források

A zsidó forrásokra leginkább az jellemző, hogy Jézust és az egész kereszténységet szeretnék elhallgattatni: úgy tekintik, mint családjuk szégyenét. A rabbinikus irodalom – tekintve a zsidók elfogultságát és nem egyszer gyűlöletét a kereszténységgel és annak alapítójával szemben – nem megbízható forrás Jézus életéhez. De történeti személyiségét kézzelfoghatóan bizonyítja. A zsidó J. Klausner, aki maga sem egészen mentes ettől az elfogultságtól, héberül megírta Jézus életrajzát. Ebben a műben beszámol azokról az adatokról, amelyek a rabbinikus irodalomban Jézusra vonatkoznak: »Názáreti Jézusnak hívták, a mágiát űzte, – azaz csodákat művelt, mint sokan mások is abban az időben –, becsapta és félrevezette Izraelt, az írástudók szavait megvetette, a farizeusok módszere szerint magyarázta az Írást, őt tanítványa volt, kijelentette, hogy nem azért jött, hogy valamit is hozzáadjon vagy elvegyen a törvényből; húsvét vigíliáján, szombaton keresztre feszítették, mert álmító volt, az ő nevében tanítványai is meggyógyították a betegeket.«³

Ez a rabbinikus tanúbizonyság nemcsak Jézus történetiségét bizonyítja, hanem elismeri a csodák tényét (melyet – természetesen – mágiával magyaráz), Jézus kereszthalálát és tanítványainak csodáit is.

Josephus Flavius zsidó történetíró, bár a rómaiakra tekintettel honfitársainak mozgalmait elhallgatja, vagy jelentéktelennek akarja feltüntetni, Kr. u. kb. 93-ban írt művében megemlíti Keresztelő Szt. János működését (Ant. 18,5.2). De fontosabb az, amit Jakabról, az Úr testvéréről ír, akit II. Annás főpap megköveztetett.

»Közben az ifjabb Annás kapta meg a főpapságot, mint már mondtuk. Ez a féktelen szellemű és rendkívül vakmerő ember a szaddúceusok szektájához tartozott, akik az ítéleteknél a többi zsidóknál kíméletlenebbek és kegyetlenebbek, amint már említettük. Minthogy Annás ilyen ember volt, alkalmasnak találta azt az időt, amikor Fesztusz (római helytartó) meghalt, Albínusz pedig (Fesztusz utóda) még útban volt, arra hogy a tanácsot ítélethozatalra összehívja: törvény elé állította a Krisztusnak nevezett Jézus testvérét, Jakabot és vele másokat. Ezeket törvényszegéssel vádolta és megköveztetette.« (Ant. 20,9.1). Jakabról, az Úr testvéréről, sokszor olvasunk a Szentírásban (Mt 13,35; Gal 1,39; 2,9; Csel 12,17; 15,13; 21,18). Péter menekülése után ő volt a jeruzsálemi egyház feje, az apostoli zsinaton is nagy szerepe volt. A zsidóktól a törvény megtartását követelte. A zsidók is nagyon tisztelték és a hagyomány csak »az Igaz«-nak nevezi. Sok zsidót megtérített. Így érthető, hogy a szaddúceusok a Fesztusz halála utáni interregnumot (Kr. u. 62) felhasználva, II. Annás főpap vezetésével kivégeztették. A szövegben nemcsak az a fontos, hogy Josephus megemlíti Jézust, hanem azt is tudja, hogy őt Krisztusnak, azaz Messiásnak tartják.

Poncius Pilátusról szóló részben sokkal részletesebben beszél Josephus Jézusról.

»Abban az időben élt Jézus, bölcs férfi, ha ugyan embernek lehet őt nevezni. Ugyanis csodálatos dolgokat művelt, tanította azokat az embereket, akik örömmel fogadják az igazságot. Sok zsidót és hellént is magához vonzott. A mi főembereink feljelentésére Pilátus keresztre feszítette, de nem szűntek meg szeretni őt azok, akik azelőtt szerették, mert harmadnapra élve

³ Idézve a francia fordítás alapján: Jésus De Nazareth Son temps, sa vie, sa doctrine; Paris 1933. 53. o.

megjelent nekik, amint ezt és ezer más csodálatos dolgot őróla az Isten által küldött próféták előre megmondták. És még a mai napig is fennáll a keresztény nép, amelyet róla neveztek el. (Ant. 18,3.3)

Míg az első két adat hitelességéhez kétség nem fér, e harmadik szövegnél joggal tesszük fel a kérdést, hogy nem valami keresztény glosszaként került-e ez a rész Josephus kéziratába? De ha glossza is ez a rész, akkor is már igen régi, mert Cézareai Euzébiosz többször is idézi (Demonstr. Ev. 3,5; Bist. Eccl. 1,11; PG. 20,221 és 20,117). Egyesek csak az »Ez volt Krisztus« mondatot tartják glosszának. Az sincs azonban kizárva, hogy Josephus valami keresztény forrást használt és azt nem dolgozta eléggé át. Josephusról már kimutatták, hogy a forrásokat elég hűségesen lemásolta. Egyszer azt is kiírta: »Amint az előbbi fejezetben leírtam« és hiába keressük azt a Josephus művének előbbi fejezetében, de megtalálhatjuk forrásművének előző fejezetében. Mivel azonban a szöveg hitelessége nem bizonyos, nem lehet ebből Josephus tanúságára hivatkozni.

Josephusnak ezt a bizonytalan szövegét azért hozzuk, mert a szöveget nemcsak katolikusok, hanem más szigorú kritikusok is hitelesnek tartják, mint F. C. Burkitt, A. Harnack, W. E. Barnes; vagy csak egy részét tartják betoldásnak, mint Th. Reinach (Rev. d'Etud. juives 35. évf. 1k. 1), Cerssen, Klausner.

Josephus e szövegétől eltekintve is elég adatunk van a zsidó és pogány forrásokban Jézus személyének történetiségére vonatkozóan. Így a nem-keresztény irodalom hallgatásából vett ellenvetés is összeomlik.

Különben, ha semmi adatunk se volna a profán irodalomban Jézus személyéről, ez se dönthetné meg az evangéliumok történeti szavahihetőségét, mert ha a mustár kikelt, sőt gyümölcsöt is hozott, akkor nem lehet tagadni, hogy volt valaha egy mustármag, amely a földbe került.

A csodákról szóló elbeszélések szavahihetősége

A csodák problémája már túlnő a történeti kritika keretein, de a csodákról szóló evangéliumi elbeszélések hihetősége a történeti kritikához tartozik.

A csoda filozófiai problémái más területre tartoznak, itt csak a rendkívüli és a szokottól eltérő jelenségek hitelt érdemlő és hű rögzítése a fontos. De mint látni fogjuk, a bölcséleti és történeti kérdés elválasztása nem mindig sikerül.

1./ Csodák az evangéliumokban

a./ A csodák száma és fajtái

Az evangéliumokban kb. 40 csodáról szóló elbeszélést találunk, ezekből kilencet közül János, a szinoptikusok mindegyike kb. húszat. Ezeknek a csodáknak egy része az élettelen világban játszódik le, pl. a tenger lecsillapítása, kenyérszaporítás, víz borrá változtatása; mások az állatvilágban, mint a csodálatos halfogás, sztatér (ezüstpénz) a hal szájában, legtöbbször azonban az embereken történt. Ezek között van három halott-feltámasztás, sokféle gyógyítás szervi betegségekből (vakon született, bélpoklos), vagy funkcionális bajokból s ez utóbbiak közt részben ördögűzéssel, részben anélkül történt gyógyítás.

A részletesen elbeszélt csodákon kívül mind a négy evangélista ismételt megemlíti, hogy Jézus több csodát művelt (kb. 25-ször).

Az evangéliumok tanúsága szerint Jézus ellenségei is elismerik, hogy ő sok csodát művelt.

Heródes király elismerte, hogy »csodaerők működnek benne« (Márk 6,14), ezért »látni kívánta őt« (Lk 9,9).

A zsidó főpapok és farizeusok is megállapítják, hogy »ez az ember sok csodajelt művel« (János 11,47).

A keresztt alatti is azzal gúnyolódnak: »Másokat megmentett, magát nem tudja megmenteni.« (Mt 27,42p)

b./ A csodákról szóló elbeszélések az evangéliumok lényegéhez tartoznak

Ezek a csoda-elbeszélések nemcsak jelentős részét alkotják az evangéliumoknak, hanem annak lényegéhez tartoznak és szorosan összefüggnek Jézus működésével és küldetésével. Ha valaki törölné a csodás elbeszéléseket az evangéliumokból, akkor a megmaradó töredékek mellett az egész evangélium érthetetlen lenne. Mi maradna Mk evangéliumából, akinek lényeges mondanivalója éppen az, hogy Jézus az ő csodáival bizonyítja isteni küldetését.

A többi evangéliumba is szervesen bekapcsolódnak a csodák, amelyek Jézus szavainak megerősítésére szolgálnak. Más helyeken Jézus szavai teljesen érthetetlenek a csodák nélkül. Keresztelő János követéinek mondott szavaiban Jézus a csodákra hivatkozik (Mt, 11,4-6 és Lk 7,22). A megátalkodott városok korholása nem volna indokolt a csodák nélkül (Mt 11,20-24; Lk 10,13-15). A szombati gyógyításról, (Mt 12,9-14), az ördögűzésről (Mt 12,23-37) és a zsidók által kért jelekről (Mt 12,38-42) szóló beszédek és viták feltételezik a csodákat.

János evangéliumában a csodák adnak alkalmat a hosszabb beszédekre (3,2; 5,16; 6,26; 7,21.), a csodák miatt vélekednek oly különbözőképpen Jézus személyéről (7,31k; 10,20k; 11,36k), a csodák ébresztik és táplálják sokakban a hitet (2,11; 6,14; 9,35-38; 11,45-48; 12,11-19), az ellenségekben pedig azt a gyűlöletet, amely végül is Jézus halálához vezetett (5,10.16-18; 7,20k; 9,40; 11,46-53; 11,56).

A csodákat tehát nem lehet elválasztani az evangéliumok egyéb elbeszéléseitől. Ha a csodákat elvesszük az evangéliumokból, mindazt el kell vennünk, ami a csodákkal összefügg és akkor majdnem semmi se marad az evangéliumokból.

c./ A csodák, mint jelek

Az Újszövetségben a csodákat gyakran erőnek, erőmegnyilvánulásnak (dünameisz) nevezik, mert azokban Isten ereje nyilvánul meg. Ugyanezért nevezik jeleknek is (szemeia). A János-evangéliumban kizárólag a »jel« szót találjuk a csodákra, mert a testté lett Ige ezekben a csodákban nyilatkoztatta ki az ő istenfiúi dicsőségét (Jn 2,11), egyúttal ezek a csodák az ő tanításának szimbólumai is (Vö. TW II,302-306; III. 27-42).

Az evangéliumok Jézus csodáiban az ő küldetésének bizonyítékait látták. Így fogták fel Jézus csodáit a szemtanúk (Mt 14,33; 15,31; Mk 15,39; Jn 6,14; 7,31; 9,16; 32k), ezért hittek benne tanítványai (Jn 2,11; 20,30k), ezért hivatkozik Jézus is csodáira (Mt 11,2k; Jn 5,36; 10,25; 11,41k; 14,12; 15,24;) és ezért korholja a megátalkodott városokat, amelyek a csodák láttára se tértek meg (Mt 11,20).

Jézus művében megnyilvánul Isten országa (Mt 12,28). De Jézus senkit se kényszerít a hitre, csak épp e jelek által hív. Már nyilvános működése elején visszautasította azt a kísértést, hogy a csodavárá tömeg (1 Kor 1,22) szeszélyéhez alkalmazkodva, feltűnő, szinte színpadias jeleneteket rendezzen (Jézus megkísértetése, Mt 4,3kp). Ezért utasítja vissza a farizeusok és szadduceusok kérését, akik »égi jelet« követelnek tőle (Mt 16,1-4p).

Összefoglalóul tehát megállapíthatjuk: az evangélisták sok rendkívüli, szinte hihetetlen eseményről számolnak be, ezeket az eseményeket ők valóságos csodáknak, isteni jeleknek tekintették és szerintük azok is, akik az események résztvevői vagy tanúi voltak, valóságos csodát láttak az eseményekben.

Ezek a csodálatos események nemcsak epizód jellegűek, hanem az evangélisták mondanivalójának lényegéhez tartoznak. Ebből az következne, hogy miután az evangéliumok általános szavahihetőségét bizonyítottuk, az a szavahihetőség elsősorban az evangélium lényegére vonatkozik, tehát a csoda-elbeszélésekben valóban megtörtént eseményekről van szó. De akik a csoda lehetőségét eleve tagadják, azok éppen fordítva érvelnek; szerintük a csoda-elbeszélések az egész evangélium szavahihetőségét lerontják. Ezért kell ezzel a kérdéssel külön foglalkoznunk.

2./ A csodák a történeti kritika előtt

A történeti kritikát a csoda-elbeszélések elsősorban a szavahihetőség szempontjából érdeklik. Valóban megtörtént tények-e azok az események, amelyekről az evangélisták beszámolnak? A hozzájuk fűzött értelmezés, magyarázás már csak annyiban tartozik a történeti kritikához, amennyiben megállapítható az a tény, hogy az apostolok, tanítványok, evangélisták ezekben az eseményekben Isten rendkívüli működését (isteni jelet), azaz: a szó bölcsélet-teológiai értelmében vett csodát láttak. De hogy ez a nézet helyes volt-e vagy sem, már kívül esik a történeti kritika területén.

Csodának ugyanis olyan, tapasztalati világunk keretén belüli, rendkívüli jelenséget nevezünk, amelyet természeti okokkal megmagyarázni nem tudunk, hanem Isten közvetlen behatására kell azt visszavezetnünk. A történész csak azt állapítja meg, hogy az említett rendkívüli esemény megtörtént-e? Hogy ez a jelenség természetes okokkal megmagyarázható-e, vagy sem és hogy közvetlen isteni behatásra kell-e azt visszavezetnünk? Ez már a természettudós, bölcsész és teológus dolga.

A gyakorlatban azonban nem olyan egyszerű a dolog, mert a történeti kritikánál is szerepet játszik a kutató »világnézete«, bölcséleti elgondolása, pl. a csoda lehetőségéről. Ezért egy

ateista, vagy olyan tudós, aki csak egy deista, panteista istenfogalomig jutott el, nem fogadja el a csodát, ezért inkább a leghetetlenebb teóriát építi fel, vagy a legnevetesebb magyarázatokhoz folyamodik, minthogy a csoda tényét elismerje.

Ezt nyíltan ki is mondta H. Rashdall filozófus: »Lehetne a bizonyíték akár ötvenszer erősebb is, akkor is valószínűbbnek tartanánk egy hipotézist⁴ (Jézus feltámadása helyett).«

Ezek mindaddig alkalmatlanok az ilyen történeti kutatásokra, amíg bölcséleti előítéletüket a világos tények fölé helyezik és helyes fogalmat nem alkotnak a csodáról.

Bölcséleti előítéletek

Az összes csodaellenes előítélet a helytelen istenfogalomra vezethető vissza. (panteisták, deisták, sőt ateisták is, mert az az istenfogalom, amelyet ők tagadnak, helytelen, ha pedig helyes istenfogalmuk lenne, azt nem tagadnák.)

A csoda ugyanis egy személyes Isten tétel fel (és ha felismertük, arra utal), aki nemcsak különbözik a természettől, hanem minden tekintetben a természet fölött áll (»transzcendens«) és épp ezért természetfölötti módon is jelt adhat magáról. Természetesen nem szabad könnyelműen feltételezni, hogy adott is ilyen jelt magáról, mert épp transzcendenciájából következik, abszolút függetlensége és szabadsága is. De ha a csoda ténye bizonyítható, maga ez a tény is elvezetheti az embert (nem a történetészt és természettudóst) annak felismerésére, hogy a természet fölött is van Valaki és így alkalmassá lesz a személyes Isten elfogadására, a hitre is. Hisz a csodának épp ez a lényeges funkciója: tanúságot tenni a természetfeletről.

A csodaellenes előítéletek bölcséleti természetűek, hasztalanul hivatkoznak a természettudományokra. A csoda lehetőségének kérdése egyáltalában nem természettudományi kérdés. Mivel a természettudomány csak azt állapíthatja meg, hogy a természet erői ilyen, vagy olyan jelenségekre már nem elégségesek. A csoda felismeréséhez pedig épp az a megállapítás szükséges, hogy a jelenség ellenkezik a természettudománnyal. E megállapítás nélkül csak valami rendkívüli, érdekes és csodálatos tény megtörténtét tudjuk, de nem állíthatjuk arról, hogy az csoda volna. A csoda felismerésénél tehát a történész és a természettudós együtt dolgozik, esetleg lehet egy személy is. A történész megállapítja a tény, a természettudós pedig megállapítja, hogy az lehetetlen a természet erői szerint. Természettudományos alapon a tény tagadni nem lehet, ez már bölcséleti előítélet volna, minden természetfölötti megnyilvánulás lehetőségével szemben.

Másrészt nagy következetlenség (circulus vitiosus) lenne kimondani: a természetfölötti lehetetlen, mert annak semmi nyoma nincs a történelemben, aztán meg a csodát támadni azért, mert a természetfölötti, lehetetlen.

Nézzük a legáltalánosabb kifogásokat a csoda ellen.

A csodát, a deterministák azért tagadják, mert az ellenkezik a »természettudománnyal«. De a csoda lényegéhez tartozik, hogy a természet törvényei szerint lehetetlen legyen és ha mégis megtörténne, az csak azt jelenti, hogy a természet keretén belül valóban változhatatlan törvények fölött is van Valaki, aki épp ezzel a jelenséggel akar jelt adni magáról.

Az indeterministák a Planck-féle quantumelméletre és a Heisenberg-féle »bizonytalansági relációk«-ra hivatkozva, azért tagadják a csodákat, mert semmiféle rendkívüli esemény nem ellenkezik a »természettudomány«-nyal, hisz a mikrokozmosz utolsó elemeinek mozgását és pályáját nem tudjuk pontosan meghatározni, ezért a makromechanikai (azaz a nagy testekre

⁴ »Were the testimony fifty times stronger than it is, any hypothesis would be more possible than that.«. Idézi L. de Grandmaison: Jesus-Christ, Paris, 1931. II. 371.

vonatkozó) törvények csak statisztikus jellegűek. De ha egy csoda-elbeszélésről van szó (pl. csodálatos kenyérszaporítás, vagy Krisztus feltámadása), akkor eszükbe se jut, hogy a jelenséget mikromechanikus indeterminizmussal magyarázzák, hanem egyszerűen a tényeket tagadják, mert ellenkezik a makromechanikus törvénnyel, és nem a statisztikus törvényre hivatkoznak.

Tehát, ha nem is tudják teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a természet milyen eredmények létrehozására képes, (mert ehhez a mikrokozmosz utolsó elemeinek törvényeit pontosabban kellene ismerni), mégis vannak olyan esetek, amelyekről határozottan kijelenthetik, hogy ezen konkrét eredmény létrehozására a természet erői elégtelenek. Ez pedig a csoda felismeréséhez elég.

A deisták

A deisták nem fogadják el a csodát, mert Isten bölcsességével ellenkezik, hogy belenyúljon és folytonosan kijavítsa az egyszer megalkotott művét. És ebben igazuk is volna, ha a csoda a természet szolgálatában állna; ám de a csoda kizárólag a természetfeletti szolgálatában áll. A természet Isten »beleavatkozása« nélkül is csodálatosan működne tovább, a beléadott természeti törvények szerint. Ha mégis történik valami, ami a természeti törvénnyel ellenkezik, az csak azt jelenti, hogy Isten öröktől fogva elhatározta: a természeten kívül, természetfeletti módon is kinyilatkoztatja magát, jelt ad magáról. Ez a jel pedig az idők folyamán épp a csodában jelenik meg.

A csoda tehát nem ellenkezik a természettudománnyal, mert természetfeletti jelenség, és mint ilyennek lényege, hogy a természeti törvények fölött álljon. Nem ellenkezik Isten bölcsességével sem, mert az épp a kinyilatkoztatott bölcsesség szolgálatában áll.

A csoda egyedül az ember kevélységével ellenkezik, aki Isten egyik művét, a természetet egy kicsit megismerte és ezenfelül semmi természetfelettit elismerni nem hajlandó.

Ha helyesen fogjuk fel a csoda fogalmát, semmiképp sem állíthatjuk annak lehetetlenségét. Hogy azonban volt-e, vagy van-e csoda, azt se bölcséleti, se természettudományi érvekkel bizonyítani nem lehet, mert ez a ténykérdés. Tehát a jelenben a tapasztalat, megfigyelés (pl. Lourdes és a szentté avatási csodák) útján, a múltban pedig a történeti kutatás útján bizonyítható.

»Miért nincsenek most csodák?«

Még csak arra a kérdésre kell felelni, hogy miért nincsenek ma csodák? Hitetleneknél már közhely az a kifogás, hogy régen azért volt olyan sok csoda, mert nem ismerték a természetet.

Igaz, hogy régen is voltak, ma is vannak olyanok, akik ott is csodát látnak, ahol természetes jelenségekről van szó. De mint régen voltak, úgy ma is vannak olyan esetek, amelyeket a természettudomány megmagyarázni nem tud.

De nézzünk csak szembe ezzel a kifogással. Az evangéliumok mindössze negyven csodáról számolnak be, ezzel szemben pl. Lourdes-ben egy nem hittudósokból álló bizottság hatezer csodálatos gyógyulást tart számon, amelyből az Egyház csak hatvanat ismer el csodának. És még ebben a döntésben sem »ex cathedra« nyilatkozott, azaz nem követeli meg, hogy a hívők mindezeket csodáknak tartsák. A hivatalos Egyházra tehát nem lehet ráfogni a túlzott »hiszékenységet«. Ugyanígy a szenttéavatásoknál is tucatjával hozzák az orvosi nyilatkozatokat, röntgen stb. leleteket, mert az Egyház csak azt avatja szentté, vagy boldoggá, akinek közbenjárására legalább két csoda történt. De itt sem a csoda ténye a csalhatatlan döntés, hanem az, hogy a nevezett szent: Istennek tetsző életet élt és ezért üdvözült.

Aztán ha a jelenéseket is ideszámítjuk, itt van Lourdes, Fatima, Siracusa és még jó néhány, kevésbé ismert jelenés, meg egyéb jelenség, amelyeket az Egyház gyanakvással vagy tartózkodással fogad (pl. Pio atya és Neumann Teréz esete).

Sajnos, nem állnak rendelkezésünkre pontos statisztikai adatok a csodákról és különféle jelenésekről. De két tény eléggé megvilágítja a kérdést: 1945-től 1952-ig több mint kétezer csodát vizsgáltak felül, amelyekben nemcsak katolikusok hittek. 1930-tól 1950-ig pedig csupán Nyugat-Európában harminc Szűz Mária-jelenés sorozatot vizsgáltak felül, amelyek során a Szűzanya kb. háromszázszor jelent meg gyermekded lelkeknek. (C. M. Staehlin: Apariciones. Madrid, 1954. 12. o. és K. Rahner: Visionen und Prophezeiungen. Freiburg in Br. 1958. 10. o. 2. jegyzet)

Ha tehát valaki pár száz év múlva összeírná a mi századunk csodálatos jelenségeit, több adatot tudna összehozni, mint amennyit az apostolok korából történetileg bizonyíthatunk. Így állunk tehát a sok régi csodával. Természetesen, ha az Egyház kétezer éves múltjának csodáit együtt tekintjük, akkor soknak tűnnék fel, de ha egy századot a mi századunkkal hasonlítunk össze, nem is olyan nagy a különbség.

Aki tehát az mondja, hogy nincsenek csodák, az hasonlít a farizeusokhoz, akik Jézus csodáival nem voltak megelégedve, ezért »próbára akarták tenni és égi jelet követeltek« (Lk 11,16). De ezt a jelet Jézus megtagadta a »gonosz és hűtlen nemzedéktől« (Mt 12,39; vö. Mt 16,1-4; Mk 8,11-12; Lk 11,29-32).

Színházi csoda nincs. Jézus visszautasítja a kíváncsiskodó Heródes óhaját is (Lk 23,8-9). Nem lehet azt mágiával se kierőszakolni, mert a csoda a transzcendens Isten teljesen szabad ténye, amellyel jelt ad magáról és mindig a kinyilatkoztatás és a természetfeletti hit szolgálatában áll.

Az Egyház álláspontja a csodáról

Az Egyház dogmatikus álláspontja nem tartozik ugyan a történeti kritikához, de ha bölcséleti előítéletekről beszélünk, erről is kell néhány szót szólnunk.

Az ősegyház – mint látni fogjuk – tanúskodik egy tényről: Jézus Krisztus feltámadásáról. Ez a keresztény hit alapja. Ebből a tényből azonban következik, hogy a csoda lehetséges. A vatikáni zsinat a csodáról a következőket állítja: a csodák lehetségesek. Nem lehet állítani, hogy az összes csodaelbeszélés, még azok is, amelyek a Szentírásban vannak, pusztán mesék vagy mítoszok. A csodák felismerhetők és azokkal a keresztény vallás isteni eredetét bizonyítani lehet. (Const. de fide Can. 4, DB 1813.)

Tehát tulajdonképpen nem előítéletekről van szó, hanem egy tényből vett következtetésről. (Ha megtörtént, akkor lehetséges is.) Ha ellenben valaki a tényt még nem ismeri (vagy nem ismeri el), akkor az előítéletmentes magatartás éppen az lesz, hogy a csoda lehetőségét nem zárja ki. Ilyen beállítottságban a szellem szabad lesz a való tények felismerésére. De aki a csoda lehetőségét eleve kizárja, azaz előítéletével korlátozza megismerő képességét.

A csoda lehetőségével számolni: még nem jelent hiszékenységet. Sőt nagyon jól összeegyeztethető bizonyos tartózkodással, óvatossággal, minden csodálatos jelenséggel szemben. Erre a legjobb példa az Egyház magatartása éppen azokkal a csodákkal szemben, amelyek, végeredményben az ő isteni küldetését bizonyítják.

A szenttéavatás sem a csodákat, sem a szentek esetleges látomásait, vagy »magánkinyilatkoztatásait« nem hitelesíti olyan értelemben, hogy azoknak elvetése a katolikus hittal ellenkeznék. Az egyházi jóváhagyás sem az jelenti, hogy a jelenést hinni kell. Ezt a Lourdes-i és a La Salette-i jelenésekről is kimondta egy római hatóság 1877-ben. A Beaurain-i és Banneux-i jelenésekről pedig, a mechelni tartományi zsinat, amelynek aktáit a Szentszék jóváhagyta. (1937.) A jóváhagyás csak azt jelenti, hogy a jelenést jámborul hinni szabad,

pusztán emberi hittel (*tantum permissas, tamquam pie credendas fide solum humana*), olvassuk Lourdes-ról és La Salette-ról (A SS 1877 XI. 509-11. de Guibert Doc. Perf. n. 1005).

Ha tehát valakinek oka van, kellő szerénységgel és tisztelettel tagadhatja is ezeket a jelenségeket vagy pedig ezeknek természetfeletti jellegét. (K. Rahner i. m. 13k. o.)

Csak ne származzék ez a tagadás hitetlenségből, a természetfeletti elvetéséből, kevélységből és megvetésből.

A klasszikus misztikusok még a valóban Istentől származó misztikus alapélményből eredő látomásokkal (képzelőtehetségben támadt képekből) szemben tanúsított közömbösséget, sőt elutasítást se tartják helytelennek, vagy Isten megbántásának, ha ezáltal a figyelem a misztikus élmény lényegére irányul: a láthatatlan, elképzelhetetlen, minden jelenés és kép fölött álló, fenséges Istenre és arra, amit ennek az Istennek misztikus kegyelme benne művel: a tiszta hitre és önfeláldozó szeretetre. (Uo. 58. o. és »Adatok a misztika történetéből« 54. és 55. jegyzetben).

Az Egyház tehát egyáltalában nem csinál »propagandát« a rendkívüli jelenségekből, sőt nagyon is óvatos ezekkel szemben. De ha ezek a jelenségek valóban természetfeletti, akkor azok isteni jelek, az Egyház és az általa őrzött természetfeletti kinyilatkoztatás mellett, amely Jézus Krisztusban érte el csúcspontját és semmiféle magánkinyilatkoztatással nem pótolható.

Az Egyháznak azért is óvatosnak kell lennie a csodahajhászó, szenzációéhes és mindenféle magánjövendöléseket terjesztő jámbor lélekkel szemben, mert ez a hiszékenység sokszor a lényeges hinnivalóról tereli el a figyelmet és nem egyszer épp a hit gyengeségének jele, amely »az utolsó deszkáért küzdő hajótörött makacsságával ragaszkodik egy ilyen hitpótlékhoz.« (A. Brenninkmeyer, *Traitement pastoral des névrosés*. Paris, 1947. 145. o.)

3./ A helyes magatartás a csodák történeti kritikájánál

Mint minden kutatásnál, úgy a csodák történeti kritikájánál is első és legfontosabb kellék az előítéletektől való mentesség.

Miképpen veszélyes a hiszékenység, amely annál könnyebben hiszi el a jelenségeket, minél csodálatosabbak azok, épp oly veszélyes az a beállítottság, amely minden rendkívüli jelenséget eleve lehetetlennek tart. (Az egyik igaznak fogja venni a hamisat, a másik tagadni fogja a valóságos tényeket is.)

Ebből azonban nem következik, hogy a csodaelbeszélésekkel szemben nem szabad szigorúbb kritikát gyakorolnunk, mint a természetes jelenségekkel szemben. De a történésznek nem a bölcseleti elgondolásait kell a múltba vetítenie, hanem a források alapján kell megállapítani, hogy mi történt? Ha a tényeket források, okmányok alapján vagy az azokból (nem pedig egyéni elgondolásból) levont következtetések alapján, megállapította, regisztrálta, azok összefüggéseit stb. összeállította, el is végezte munkáját.

Ha már a tények bizonyítva vannak, felteheti a kérdést, hogy azok természettudományosan megmagyarázhatók-e? De ez már nem a történész dolga. De ha a természettudósok megállapítják, hogy a jelenség a természettudomány szerint megmagyarázhatatlan, akkor a történész megállapíthatja, hogy ebben a történeti eseményben valami természetfeletti nyilvánul meg, ezért azt isteni jelnek, csodának tarthatja.

Vannak azonban olyan csodák, ahol a természettudósok véleményét nem is kell kikérni, mert annyira világos, hogy a természet erői arra nem képesek, (pl. halott feltámasztása). Ilyen esetekben a ténymegállapítás egyúttal azt is kimondhatja, hogy valami természetfeletti nyilvánult meg a történelemben.

Ha tehát azok, akik nem vettek annyi fáradságot, hogy a forrásokat áttanulmányozzák és ezért a történeti tényt is tagadják (legyenek azok természettudósok vagy csak »józanul gondolkodó« emberek), akkor épp ez a tagadás erősíti meg a történészt abban a nézetében,

hogy itt természetfeletti tényről van szó. Hisz a tényt épp azért tagadják, mert a természet erőivel megmagyarázhatatlannak tartják.

A történész a csodakérdésben hasonlít a fizikushoz, aki az anyag törvényeit vizsgálva, egyszer előben vizsgálta az anyagot és észrevette, hogy itt az anyag fizikai és kémiai törvényein kívül más elv is érvényesül, tehát az élettelen anyag zárt törvényei nem abszolút kizárólagosságúak, mert van felettük egy magasabb rend is.

Mint minden hasonlat, ez is sántikál, de a csoda ténye is azt bizonyítja, hogy az egész természet törvényei nem abszolút szükségszerűek, mert kivételesen egy magasabb rend: a természetfeletti is megnyilvánul benne.

4./ Az evangéliumi csodák hitelességének érvei

aa./ Az evangéliumok

Láttuk, hogy az evangéliumok hiteles történeti dokumentumok, lényeges mondanivalójuknak igaznak kell lennie. A csodákról szóló beszámolók pedig az evangéliumok lényegéhez tartoznak, tehát azok is igazak.

Jézus történelmi (emberi) létezését tagadni teljesen tudománytalan dolog. Ámde a csodák tagadása következetesen Jézus történelmi létezésének tagadására vezet; a történelmi források ugyanis mindkettőt egyforma tekintéllyel tanúsítják. Önkényes és a történelemtudománnyal ellenkező eljárás, ugyanazon forrásokból azt a részt, amely bölcséleti elképzeléseinknek nem felel meg, elvetni, a másikat meg megtartani.

A csodák hitelességének tagadásánál nem történeti érvek, hanem bölcséleti előítéletek döntenek. Ezt a hitetlen kritikusok nem egyszer be is vallják.

bb. Egyéb történeti források

Egyéb történeti források közt idézhetnénk az Újszövetség többi könyveit is (pl. Csel 2,22; 3,12; 10,37k; 2 Pét 1,16), de itt nem keresztény forrásokkal foglalkozunk.

Az egykorú zsidók is elismerték Jézus csodáit, csak azt mágiával magyarázták. Kitűnik ez a Talmudból is, amelynek Jézusról alkotott véleményét fentebb idéztük a zsidó J. Klausner művéből. A zsidó Tryphon, akivel Szt. Jusztiinosz vitázott a második század első felében, szintén elismeri a csodák tényét, de azt mindenféle mesterkedéssel ki akarja magyarázni. (Dial. o. Tryph. 17 és 108; PG. 6,512 és 725). Hogy mit kell tartani Josephus Flaviusnak Jézusról szóló beszámolójáról, már fent láttuk. Ebben azt is olvassuk: Jézus... csodálatos dolgokat művelt.

Az első pogányok, akik Jézussal szemben és a kereszténységgel szemben állást foglaltak, szintén elfogadják a csodák tényét.

Kelszosz (kb. 178-ban) pogány racionalista meg akarja cáfolni a kereszténységet, de nem a csodák tényét tagadja, hanem azt egyiptomi bűvészmesterkedéssel (J.517) magyarázza, vagy pedig az eszkulaposzi csodákhoz hasonlítja. (J. 524)

Porphüriosz (232-303) pogány neoplatonista is teljesen racionalista módon magyarázza Jézus egész művét. (Hier. L. hebr. guest in Gen 1,10; PL. 23,988.)

cc./ Maga a kereszténység léte

Maga a kereszténység is bizonyítja Jézus csodáiról és főleg Jézus feltámadásáról szóló evangéliumi beszámolók szavahihetőségét.

J. M. Lagrange ezt úgy fejezi ki, hogy már az első században itt van, mint letagadhatatlan tény a kereszténység, amely tűzvészként terjed, nem lehet tehát tagadni a gyújtót, amely azt lánggra lobbantotta.

Az apostolok fáradhatatlanul hirdették az evangéliumot, a jó hírt, ezért életüket is feláldozták. Ennek az életáldozatnak kellett valami reális alapjának lennie és ez más nem lehetett, mint az, hogy az »örömhír« igaz volt.

A szentíráskutatásban a legmodernebb módszer a formatörténeti kutatás, foglalkoznak vele hívők és hitetlenek egyaránt. A hitetlen »formatörténészek« megállapították, hogy az apostolokban és tanítványokban egy hatalmas, erőteljes »húsvéti élmény« volt.

Mi az a húsvéti élmény? Az, hogy az apostolok teljesen meg voltak arról győződve, hogy nekik a feltámadt Jézus megjelent, ugyancsak meg voltak győződve arról is, hogy ez nem pusztán »jelenés«, hanem valóságos és élő jelenlét volt. Azt mondják, hogy ennél többet történetileg bizonyítani nem lehet, legfeljebb még azt, hogy Jézus sírja harmadnapra üres volt. Itt megállnak és kijelentik: nem tudjuk megmagyarázni, honnét volt az apostolokban ez a hatalmas »húsvéti élmény« (Osternelebenis). Azt már nem merik következtetni, hogy »Jézus valóságos jelenlétének« élményét egyszerűen úgy magyarázzuk meg, hogy Krisztus valóságosan jelen volt. Akkor el kellene fogadni a feltámadást és a természetfeletti rendet, ezt pedig bölcséleti előítéletük nem engedi.

Az elfogulatlan ember azonban az egész okoskodásból levonja azt a következtetést, hogy történelmileg minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy az apostolok Jézus feltámadásáról teljesen meg voltak győződve. A hívő pedig bátran elhiheti, hogy Jézus feltámadt. És ez a hite történelmileg is igazolható.

Kissé másként érvel a kereszténység létéről Szt. Ágoston. Ha az evangélium csodái nem igazak, »akkor az az egy nagy csoda elég nekem, hogy az egész világ minden csoda nélkül hitt« (Jézus feltámadásában). (De civ. Dei 22,5; Pl 41,757.)

5./ A negatív kritika ellentmondásai és tanúságtétele

Albert Schweitzer megírta a Jézus életéről folyó kutatások történetét; könyve, amely 1951-ben már a hatodik kiadásban jelent meg, (Geschichte der Leben-Jesu-Forschung, Tübingen) igen tanulságos olvasmány. Az tűnik ki belőle, hogy milyen különböző, egymásnak homlokegyeniesen ellentmondó elméleteket, kiutakat keresnek azok a Jézus életével foglalkozó tudósok, akik a természetfelettit eleve kizárják (negatív kritikusok). Könyvének azt a címet is adhatta volna: »A tagadás csődje«, vagy pedig »A racionalista elméletek temetője«; ez utóbbi esetben a fejezetek címei is önként adódnak: »Itt nyugszik a Reimar-féle csalás-elmélet«. Amott meg a naturalisztikus, a vallástörténeti, a tübingeni kritikai iskola elmélete...

Ezek az elméletek csak egy dologban egyeznek meg: a természetfeletti a tagadásában. Egyik elmélet jön a másik után és egyik sem él 30 évnél tovább. A pozitív kritikusoknak nem is kellene őket megcáfolniuk. Mert még eddig mindig maguk a negatív kritikusok mutatták ki a legmeggyőzőbben, egymás elméletének tarthatatlanságát. A következő nemzedék aztán a nagy vitában összegyűjtött és leszűrt adatokat használja fel újabb elméletek gyártására. Mert nem kell azt gondolni, hogy ezek a negatív kritikusok nem komoly tudósok. Határtalan szorgalommal gyűjtik az adatokat és azok megítélésében mindaddig tárgyilagosság, amíg előítéletük ezt megengedi.

Így aztán sok értékes anyagot gyűjtöttek össze, sőt majdnem minden elméletben van valami igen nagyjelentőségű részletigazság.

Így a negatív kritika végül is az igazság tisztázását szolgálja, s akarva, nem akarva, a pozitív kritika számára dolgozik. (Szóval nekünk dolgoznak.)

Legújabb irányzatok

Észrevehető ez a német protestáns teológusok és vallástörténészek legújabb irányzatain is.

A két legelterjedtebb irány a formatörténeti módszer és a Barth és Brunner által képviselt dogmatikus irány.

A formatörténeti módszer hívei nem elégszenek meg az evangéliumok mai formáival, hanem kutatják az egyes elbeszélések irodalom előtti formáit is. Kutatásuk során sok értékes adatot hoztak össze az evangéliumok keletkezésére vonatkozóan. Bár a kelleténél inkább kihangsúlyozzák az őskeresztény közösség szerepét az evangéliumok kialakulásában és így a biblikus szerzők irodalmi személye teljesen lényegtelené válik.

A külső műfajok és formák felállításában és osztályozásában is sokszor önkényesek és a közösségnek nemcsak forma-alakító, hanem tartalmat adó szerepet is tulajdonítanak. Mégis nagy jelentőségű az, amit kutatásaik eredményeként kihoznak: azok a hívők, akiknek ajkán ezek a »formák« jóval az evangéliumok írásba foglalása előtt keletkeztek, valóban hitték mindazt, amit Jézusról mondtak. Abban már nem egyeznek meg, hogy mik voltak a legfőbb forma-alakító tényezők.

Bultmann szerint kezdetben volt a víta, Dibelius szerint kezdetben volt a prédikáció, a katekézis, Bertram szerint kezdetben volt a Jézus-kultusz... a negatív kritikusok ennél tovább nem is mennek, de a pozitív kritikusok hozzáteszik: kezdetben voltak azok a tények, amelyek miatt Jézust isteni tiszteletben részesítették.

A hívő szerint az Egyház tanúságot tesz Krisztusról és ezt a tanúságot most kimutatták az ősegyház eredeténél is. Aki nem fogadja el ezt a tanúságot, az azt mondja, hogy a közösség nemcsak a formát alakította, hanem a tartalmat is, azaz a közösség teremtette Krisztust, ha nem is a semmiből, legalább a történeti Jézusból. Körülbelül ezt tartja Bultmann, aki meg akarja tisztítani az evangéliumot azoktól a mitológiai elemektől, (»Entmythologisierung«), amelyek az első keresztény közösségektől származtak. Ha a természetfeletti mitológiai elemnek tartja, akkor sok ilyen elemet talál az evangéliumokban, de a legkiválóbb vallástörténészek ilyen elemeket nemcsak, hogy nem találnak, hanem arra is felhívják a figyelmet, hogy az a közösség, amelyből a kereszténység elindult, mennyire irtózik minden mítosztól. (K. Prümm: »Jesus« címszó, in: König, Religionswissenschl. Wörterb.)

A formatörténeti iskola keretén belül egy új módszert is alkalmaznak az egyes elbeszélések irodalmi és történeti hitelességének bizonyítására: a hanganalízis (Schallanalyse) módszerét. E. Sievera, a módszer megalapítója, azt állítja, hogy az írott szó is megőrzi a beszélő hangsúlyát, vagy annak visszhangját és így meg lehet állapítani, hogy férfi vagy nő, görög vagy zsidó, őszinte vagy hazug volt a szó. E módszer követői Márk evangéliumában felismerni vélnek Péter és János apostolok hangját, János evangéliumában pedig János és András apostolok hangját és ebből következtetnek az irodalmi és történeti hitelességre.

Ez a módszer túl szubjektív ahhoz, hogy elfogadhatnánk. A történeti és irodalmi érvekkel való csodálatos megegyezés lehet véletlen is, de lélektani úton is magyarázható.

A formatörténeti módszernek vannak pozitív eredményei is. Sok katolikus és hívő protestáns alkalmazza az evangéliumokra is. De inkább irodalmi, mint történeti kritikai eszköz és főleg nem lehet azt kizárólagosan, önkényesen és főleg előítéletektől vezetve alkalmazni.

A dogmatikus irány fő képviselői K. Barth és E. Brunner. Ezeknek fő érdeme, hogy a német protestánsok közt, ahol a negatív kritikusok sokféle elmélete az embereket már csaknem egészen összezavarta, határozottan és erélyesen hitet tettek Krisztus Istenségéről. De még rajtuk is érezhető a radikális biblia-kritika hatása. Pl. nem ismerik el a Szentírás sugalmazottságát, csak a szerzők voltak inspiráltak... de ezek már nem történeti, hanem dogmatikai kérdések, amelyekkel itt most nem foglalkozhatunk.

Részletigazságok a régi elméletekben

A régebbi kritikus iskolák elméleteit nem tárgyalhatjuk, csak rámutatunk néhány részletigazságra, amelyet a negatív kritika kidolgozott.

A naturalista magyarázat hívei Jézus tanításának ésszerűségét és szépségét dolgozták ki; a liberális iskola követői Jézus emberi nagyságát állítják elének; ő a nagy vallásos inspirátor és fennkölt erkölcsoktató, de nem más, mint egy rendkívüli ember.

Ezzel szemben a misztikus elmélet bebizonyította, hogy Krisztust már a kereszténység bölcsőjében valóságos Istenként imádták, de hogy ennek az imádásnak a történeti Jézus élete és csodái és főleg feltámadása lett volna az alapja, azt már nem fogadhatták el. Aztán jött a formatörténeti iskola, amely a vallástörténeti iskolával szemben kimutatta, hogy az apostolok Jézus Krisztus valóságos feltámadásáról meg voltak győződve (de hogy ennek a meggyőződésnek mi volt az alapja, azt már nem tudták megmondani).

Az eszkatologikus iskola azt bizonyította, hogy Jézusnak fennkölt messiási öntudata volt. (De ezt úgy magyarázza, hogy Jézus a világ közeli végét várta.)

Mindezek a részletigazságok csak akkor foghatók szerves egységbe, ha elfogadjuk, hogy ez a »rendkívüli ember«, akinek »oly nagyszerű vallásos és erkölcsi tanítása« volt és »fennkölt messiási öntudata«, történetileg bizonyíthatóan »VALÓBAN ISTEN FIA« volt (mint a római százados mondta, – Mk 15,39), aki nemcsak meghalt Poncius Pilátus alatt, hanem fel is támadt, mert csak ez magyarázza meg az apostoloknak rendíthetetlen meggyőződését az ő »húsvéti élményük« valóságáról és azt a kultuszt, amellyel Jézus személyét a kereszténység bölcsőjében Istenként tisztelték.

Hol van a Jézus-probléma?

Ez a végső következtetés már túlnő a történeti kritikai kereteken. Itt már nem a történész dönt, hanem az embernek kell döntenie abban a kérdésben, amelyet Jézus ad fel mindenkinek, aki az evangéliumot olvassa:

»Minek tartotok ti engem?« (Mt 16,15) És aki ki tudja mondani Péterrel: »Te vagy Krisztus, az Élő Isten Fia« (Mt 16,16), arra alkalmazhatjuk Jézus szavait: »Boldog vagy..., mert nem a test és vér nyilatkoztatta ki ezt neked, hanem Atyám, ki a mennyekben van« (Mt 16,17). Mert ez már természetfeletti hit, amely, bár történelmileg is igazolható tényeken alapul, végeredményben Isten ajándéka.

Ez már nem egy nézet a sok elmélet közül, amelyek az evangéliumokkal és Jézussal foglalkoznak, hanem az egyetlen kapu, amely bevezet abba a világba, ahol az egész evangélium érthetővé válik.

Ezért igazat kell adnunk a mitológus P. L. Couchoud-nak, aki ezeket írja *Le Mystere de Jesu* c. művében (Paris, 1924. 109k. o.):

»Minél többet gondolkozom, annál inkább meg vagyok győződve arról, hogy a történeti Jézust teljesen csak a hívők fogadhatják el; nem is érti meg más őt, mint azok... A hívőknél van a régi szövegek kulcsa. Ezek könnyen olvassák azokat és behatolnak azoknak igazi értelmébe. Lehet, hogy egy-egy részletkérdésben magyarázatot kívánnának. De lényeges nehézségük, radikális problémájuk nincs. Számukra nem létezik Jézus-talány.«

Valóban, a negatív kritikusok mindig olyan tényeken akadtak fönn, amelyek a hívő számára maguktól értetődők.

Mennyi gondot okoz például most a »formatörténeti iskola« hitetlen híveinek az a probléma, hogy honnan eredhet az apostolokban az a rendíthetetlen meggyőződés Krisztus feltámadásáról; a hívő tudja: onnan, hogy valóban feltámadt.

A liberális és az eszkatologikus iskola rengeteg munkát fordított annak a kérdésnek a tisztázására, hogyan fejlődhetett ki Jézusban olyan határozott »messiási öntudat«, mégse tudták megoldani a kérdést, mert nem fogadták el a hívők kézenfekvő magyarázatát: Jézus valóban Messiás.

A mitológiai és a vallástörténeti iskola azt a rejtélyt akarja megoldani: hogyan lehetséges, hogy épp a legszigorúbb monoteizmusban élő zsidóság történetében, egyszerűen csak egy egészen

új jelenség előtt állunk, amikor az emberek Istenként tisztelik egyik kortársukat. Hogyan lehet az, hogy a farizeus neveltetésű Pál az egyetlen Isten (Jahve) jelzőit a legnagyobb természetességgel Jézusra alkalmazza? Ezért a legkülönbözőbb vallások befolyását vélik felfedezni a kereszténységben, sokszor nem is törődve azzal, hogy a felfedezett hasonlóságok sokkal későbbiek az evangéliumoknál. (Ezt pl. világosan kimutatták a mandeizmusról, amelynek tanítását először Kr. u. a 7.-8. században foglalták írásba). Mennyivel egyszerűbb, problémamentes és kézenfekvő a hívő megoldása: Jézust azért tisztelték Istenként, mert Isten volt. És ezt csodáival igazolta...

A negatív kritikusoknak ezek a problémái nagyon hasonlítanak a farizeusok és a zsidó főpapok problémáihoz: »mit csináljunk, mert ez az ember sok csodát művel? (Jn 11,47).

Szent Ágoston megfelelt nekik: azt kérditek, mit csináljatok? Hát egyszerű a felelet: »Higgyetek!«.

Ma a hitetlen tudósokat nagyon izgatja a Jézus-probléma. Hol van a Jézus-probléma. Ott, hogy ezek a tudók csak a kutató kíváncsiságával néznek Jézusra és mint Zakeus, a vámos, felmászna egy vad fügefára. Aki az áltudományosság büszkeségével csak úgy lefelé nézve akarja Jézust meglátni, aki egyszer túlhaladt a történelem nagy országútján, az sohasem ismeri meg az igazi Jézust. De ha észreveszik, hogy Jézus feltekint rájuk és azt mondja:

»Szállj le hamar, mert ma a te házában kell maradnom«, akkor Zakeussal sietve le kell szállniuk és örömmel fogadni őt. Különbözik sohase hallják meg ezt a szót: »Ma üdvössége lett e háznak« (Lk 19,1-10), mert „nincsen üdvösség senki másban. Mert más név nem is adatott az embereknek az ég alatt, melyben üdvözülni kellene”. (Csel 4,12).

»Ez az a szegletkő, melyet ti, mint építők, elvetettek, mely szegletkő lett.« (Csel 4,11)

Függelék

A legfontosabb újszövetségi bibliai kéziratok

Kódexek

(a kódex neve után zárójelben hozzuk a kódex »jel«-ét és pedig először a régi betűjelet, aztán a Gregory-féle számjelet.)

Vatikáni kódex, Codex Vaticanus, B, 03

Az újszövetségi részből hiányzik a Zsid 9,15-13,25; a pasztorális levelek (1-2 Tim, Tit) Filem és Jel. A 4. században készült. Már századok óta a Vatikáni Múzeum tulajdona. Betűhív mását 1869-72-ben, fakszimiléjét 1889-ben adták ki.

Sínai kódex, Codex Sinaiticus, a, S, 01

Tischendorf találta meg a Sínai hegyen a Szt. Katalin kolostorban (1844 és 1859), a cárnak ajándékképpen hozhatta Szentpétervárra. 1933-ban a londoni British Múzeum vette meg. A 4. században készült és az egész Újszövetséget tartalmazza.

Alexandriai kódex, Codex Alexandrinus, A, 02

Az egész Újszövetséget tartalmazza (némi hiány van a Mt, Jn és 2 Kor-ban) Az 5. században készült. Londonban a British Múzeum tulajdona.

Efrém újraírt kódexe, Codex Ephraemi rescriptus, C, 04

Az 5. században írt bibliakézirat, amelyre a 13. században Szent Efrém 38 értekezését írták; a teljes Újszövetséget tartalmazza, de nagyon töredékesen. Medici Katalin vitte Párizsba, ahol most is őrzik a Bibliothèque Nationale-ban.

Béza kódexe, Codex Bezae Cantabrigensis, D, 05

A 4. században írták; az evangéliumokat és az Apostolok cselekedeteit tartalmazza. A bal lapon a görög szöveg, a jobb lapon az ólatin fordítás olvasható. Béza 1581-ben ajándékozta a Cambridge-i egyetemnek. Ez a kódex most többirányú kutatás központjába került. Az evangéliumok görög szövegében Tacianusz Diatesszaronjának hatását vélik felfedezni. Maga a görög szöveg sokszor az ólatin fordításhoz alkalmazkodik. Az Apostolok cselekedeteinek szövege terjedelmesebb, mint az ismert szövegek és fontos szövegváltozatok vannak benne.

Codex Claramontanus, D, 06

Szt. Pál leveleit tartalmazza, a 4. században írták. (Figyelem: a »D« jel két kódexet jelöl, Bézát és a Claramontanust, de tévedés mégse lehetséges, mert ha evangéliumokról vagy az Apostolok cselekedeteiről van szó, akkor a »D« csak Bézát jelenthet. Ha pedig Szt. Pál leveleinél találkozunk a »D« kódex jelével, akkor az csak a Claramontanust jelentheti.)

Papiruszok

A legrégebbi evangélium-kézirat az 1935-ben közzétett Rylands papirusz (P⁵²), amely a 2. század elején írt kódex egy lapja és Szt. János evangéliumának elejét tartalmazza (18,31-33.37-38). Legújabb felfedezés az 1956-ban közzétett Bodmer II. papirusz (P⁵⁶), amely

János evangéliumának első 14 fejezetét tartalmazza a 3. század elejéről (a házasságtörő asszony és a vizet felkavaró angyal versei nélkül).

Legjelentősebb papirusz-leletek a fő tulajdonosuktól elnevezett Chester-Beatty papiruszok, amelyek közül újszövetségiek: P⁴⁵ evangéliumok és Apostolok cselekedetei-töredék a 3. századból, P⁴⁶ Pál-levelek 200 körül. London és Ann Arbor (Michigan egyetem): P⁴⁷ Jel 9,10-17,2. Mindezeket főleg F. Kenyon adta ki (London, 1933-36).

Szakkifejezések jegyzéke

Aeon, vagy eón:	korszak, hosszú időszak. (Görög aión, latin saeculum)
Africa proconsularis:	római tartomány Afrikában.
Amplifikáció (katonai):	bővítés. A szónoklattanban egy gondolatnak több szóval, kifejezéssel való bővebb leírása.
Anakronizmus (gör.):	kortévesztés. Az követi el, aki valamely eseményt más korba helyez el, mint amelybe való.
Apokrif (gör.):	áleredetű, álnevű. A bibliai tudományokban a Szentírást utánzó, de nem sugalmazott (lásd ott) könyv.
Apologéta (gör.):	védíró, hitvédő.
Apologetika:	hitvédelem.
Apológia:	védírat, védekező irat.
Apostoli atyák:	azok az egyházi írók, akik az apostolok közvetlen tanítványai voltak.
Archeológia:	régészet, régiségek tudománya, amely a reánk maradt (nem írott) emlékekkel foglalkozik.
Circulus vitiosus (lat):	hibás kör. Olyan bizonyítás, amelynél a bebizonyítandó tételt bizonyítottnak véve érvelünk.
Deisták:	a deizmus világnézetét vallók, akik szerint Isten teremtette ugyan a világot, de aztán sorsára hagyta. Tagadják a Gondviselést és a csodákat.
Determinizmus:	bölcseleti irány, amely szerint minden előre meg van határozva a létre.
Dokumentum (lat):	tanúsítvány, okadat. Tágabb értelemben minden olyan adat, tárgy, amely bizonyításra felhasználható. Szűkebb értelemben kizárólag írásos emlék. Okirat.
Dualizmus (lat):	kételvűség. A bölcseletben a monizmus ellentéte. A monizmus csak egyféle létezőt ismer el. Vagy csak szellemi létezőt (spiritualista monizmus; idealizmus), vagy csak anyagi létezőt (materialista monizmus; pl. dialektikus materializmus). Ha a monizmus nemcsak egyféle, hanem csupán egyetlen egy létezőt fogad el, akkor azt panteizmusnak nevezzük. (Minden Isten: azaz a világ és az Isten egy és ugyanaz). A bölcseleti dualizmus (keresztény filozófiai) elismeri az anyagi lét valóságát is (ezért nem materialista). Elfogadja a lét felsőbbrendűségét a tudat fölött (szemben a materialistákkal). A vallástudományokban a dualizmust »Istenkettőzésnek« nevezhetjük. Ez a világnézet a rossz a problémáját úgy oldja meg, hogy felvesz két, teljesen önálló és egymástól függetlenül létező örök lényt: az egyik a Jó, a másik a Rossz. A világ minden dolga vagy egyikhez, vagy a másikhoz tartozik. Ez a dualizmus természetesen ellenkezik a keresztény tanítással: az egy Isten hittel.
Egyház:	kisbetűvel, vagy többesben: »egyházak, helyi egyházat, hitközséget jelent. Az egész, Krisztus által alapított, látható társaságot, amelynek feje Szent Péter mindenkori utóda, a római pápa, Anyaszentegyháznak, vagy Egyháznak

Egyházi írók:	nevezzük. (Ilyenkor nagybetűvel.) szűkebb értelemben a Szentatyák (lásd ott) korában működő írók, akik tudományos műveikkel az Egyház szolgálatában álltak, de nem lettek »szentek«.
Emfázis (görög):	megvilágosítás, nyomaték, lendület. Beszédben, írásban erőteljes, lendületes, nyomatékos, lelkes kifejezőmód.
Epizód:	jelenet, mellékes esemény.
Eucharisztia (gör.):	hálaadás. Egyházi értelemben: Oltáriszentség.
Glossza:	széljegyzet, magyarázat.
Gnoszticizmus:	bölcseleti irány. Lásd fent a Történeti kritikánál a »János-kérdés« cím alatt.
Hamiscímű:	lásd Hiteles-nél.
Hellenista, hellenizmus:	lásd a Történeti kritikánál »János-kérdés« cím alatt.
Hiteles vagy igazcímű:	az az írás mely attól származik, akinek nevét viseli. Ellentéte: hamiscímű.
Indeterminizmus:	a determinizmus szélsőséges ellentéte, amely szerint még a fizikai rendben sincs előre meghatározva az eredmény az ő létrehozó okában (ill. okaiban).
Interregnum:	uralomköz, trónüresség. Az az idő, amely az előző elöljáró távozása (vagy halála) és a következő hivatalba lépése közt eltelik.
Kánon, kanonikus:	lásd a Szövegkritikánál a »Kánontörténet tanúságtétele« cím alatt.
Katalógus:	jegyzék, névsor, könyvsor, stb.
Koiné:	közös. A Nagy Sándor után kialakult görög köznyelv.
Konszekráció:	szentel. A liturgiában. Konszekráció: a kenyér és bor átváltoztatása Krisztus vérévé.
Kronológia, kronologikus:	időrend, időrendi egymásután.
Kultusz:	tisztelet. Istentisztelet.
Legátus:	követ, helytartó, megbízott.
Logion:	rövid mondás. Krisztusra vonatkozó rövid mondások, amelyek összessége a Logia, a szóbeli evangélium.
Mágia:	varázslás, »bűbájosság«.
Monarchianizmus, monarchiánus:	Istenben csak egy személyt ismer el, a Szentháromságot tagadja.
Makrokozmosz:	a nagy világ. Mindaz, amit láthatunk.
Mikrokozmosz:	kis világ. Az atomok, parányok világa.
Misztérium:	titok, hittitok.
Mítosz:	hitrege.
Mnemotechnika:	emlékezést segítő eszközökkel az emlékezőtehetség gyakorlása.
Montanista:	Montánusznak, a szigorú eretnek követése.
Pandekták:	A Jusztiniánusz császár által 529 körül kiadott törvénygyűjteménynek (az úgynevezett Corpus Juris Civilisnek) egy része, amelyben kiváló jogászok írásaiból vett kivonatok vannak.
Polemikus:	hitvitázó.
Posztumusz mű:	amelyet a szerző halála után hoztak nyilvánosságra.
Profán:	világi, szemben az egyházzal, vagy vallással, vagy szenttel.

Prológus:	előszó.
Provincia:	tartomány.
Racionalista:	észelvű, »észhitű«. Lásd Racionalizmus.
Racionalizmus:	Mint bölcseleti (ismeretelméleti) tan túlértékeli a tiszta fogalmi megismerést. (Descartes a modern racionalizmus atyja.) Ezzel szemben az angol empirizmus egyoldalúan túlértékeli az érzéki megismerést. A kettő között szintézist akart teremteni Kant, de a racionalista formalizmus megalapítója lett. (Velünk született formákból és kategóriákból vezeti le az általános érvényű ismereteket.) A filozófiai racionalizmussal szemben a kritikai realizmus (a »keresztény filozófia«) szerint az érzéki megismerés nyújtja az anyagot az értelemnek, amely az érzéki megismerés egyedi jegyeitől elvonatkoztatva alkotja meg (»absztrahálja«) az általános fogalmakat. A teológiai racionalizmus: az emberi értelem egyedüli forrása az igazságnak. Ezért elvetik a keresztény hittitkokat és egy »ész-vallást« hirdetnek.
Sugalmazott vagy inspirált: Szentatyák:	az az írás, amelynek szerzője isteni ösztönzésre írta művét. a 10. század előtt élt egyházi írók, akiknél a nagy tudás életszentséggel párosul.
Szinkretizmus:	vallások keveredése. Lásd a történeti kritikánál »János-kérdés« cím alatt.
Szinoptikus:	együttlátó, párhuzamosan író. Így nevezik az első három evangéliumot: Máté, Márk, Lukács evangéliumát. Lásd az Irodalmi kritikánál (az evangéliumok műfajának tárgyalásánál) »Evangéliumok forrásai« cím alatt.
Topográfia:	helyleírás.
Vulgáta:	közhasználatú, közhírű. A Szentírás latin fordítása, amelyet Szt. Jeromos készített.

Rövidítések

Mivel ezt az írást a »tudományos apparátus mellőzésével« kérték, nem dokumentálhatok minden adatot. A legfontosabb érveknél azonban röviden utalok a forrásokra.

D – Denzinger, H. Banvert, C. Umberg, V: Enchiridion Symbolorum et Definitiorum, (Az egyházi dogmatikus döntések gyűjteménye. 23. kiadás, Freiburg, 1937.⁵

EB – Enchiridion Biblicum. (A Szentíráásra vonatkozó döntések.) Róma, 1927.

J – Journal, M.J. Rouet, Enchiridion Patristicum. (Az egyházi írók fontosabb megnyilatkozásainak gyűjteménye) 11. kiadás, Freiburg, 1937. A jelek után lévő szám nem a lapszámot, hanem az idézet sorszámát jelzi. E kézikönyvekben nemcsak az idézet, hanem annak forrásait is megtalálhatjuk.

PG – J. P. Migne, Patrologiae Cursus Completus: Series graeca. (A görög szentatyák művei 161. kötetben. Paris, 1857-65.)

PL – Ugyanaz. Series latina. (A latin szentatyák művei 217. kötetben.) Paris, 1844-55.

TW – G. Kittel, Theologisches Wörterbuch zum NT. (A protestáns teológusok monumentális teológiai szótára az Újszövetséghez.) A római szám a kötet, az arab szám az oldal jelzésére szolgál.

A szentírási idézetek jelölésének módja:

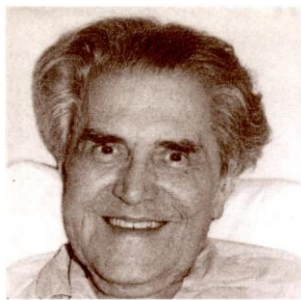
Mt 5,7; 6,3.11 = Máté evangéliuma 5. fejezetének 7. verse és a 6. fejezet 3. és 11. versei.

1 Kor 5,3; 6,2-3; 7,1.5 = első korintusi levél 5. fejezet 3. vers, 6. fejezet 2. és 3. vers, 7. fejezet 1. és 5. vers.

Tehát a fejezetet a verstől vessző választja el. Egy fejezeten belül a verseket pont különíti el egymástól. A pontosvessző jelzi, hogy új fejezet (esetleg új könyv) idézete következik.

⁵ A 32. kiadás magyar fordítása: Fila Béla – Jung László, Az egyház tanítóhivatal megnyilatkozásai, Örökmécs Alapítvány, Kisterenye-Budapest, 1997.

Mócsy Imre

Élete

Mócsy Imre 1907. november 24-én, Kalocsán született. Apja ügyvéd volt. 1925-ben, a gimnáziumi érettségi után belépett a Jézus Társaságba. A próbaidő és a bölcséleti tanulmányok befejezése után 1933-tól 1938-ig az Innsbrucki Egyetemen teológiát hallgatott és doktorált. 1938-tól 1944-ig a szegedi Hittudományi Főiskolán volt teológiai tanár. Közben két alkalommal egyházi ösztöndíjjal Rómában volt, ahol a Gergely Egyetemen bölcséleti doktorátust, a Pápai Biblikus Intézetben pedig kandidátusi tudományos fokozatot szerzett.

1944 februárjában a Pápai Gergely Egyetemen meghívta a teológiai fakultásnak éppen megüresedett újszövetségi tanszékére, melyet 1947-ig töltött be. Közben 1946-ban megvédte doktori disszertációját a római Biblikus Intézetben.

1947-től 1949-ig Szegeden volt a biblikus tudományok tanára.

1948-ban „egyházi ügyben” útlevelet kapott, és mint Czapik érsek szóvivője (portavoce) Rómába utazott. A vatikáni választ 1949-ben hozta haza. 1949. jan. 17-én letartóztatták, és a „Buda-Dél”, majd a kistarcsai internálótáborba internálták, ahol előbb az építkezésnél volt vízfordó, majd a „papi szobában” szőnyegszövő.

1953. okt. 15-én Kistarcsán a Budapesti Megyei Bíróság B.III.00265/1953. számú ítéletével izgatás címén kilenc évre ítélte, amely ítélet az azévből már megjelent amnesztia rendelet alapján hat év és négy hónapra harmadoltatott. Büntetése hátralevő részének kitöltésére a Markó utcai és a váci fogház után a KÖMI kezelésében lévő mosodában dolgozott, mint felrázó, gőzmángorló és szárító. Itt a pelenkamángorlásnál elfogadták újítását, amellyel naponta néhány munkaórát meg lehetett takarítani.

1954. dec. 22-én feltételesen szabadlára helyezték.

1955. január 4-én az Állatorvosi Főiskolán mint könyvtári főmunkaerőt alkalmazták. Ez a munkaviszonya „hozzájárulással kilépett” címen 1955. júl. 26-án szűnt meg.

1955. aug. 3-tól 1958. márc. 31-ig a MÁV Északi Osztószertárában (Budapest, X. Kőbányai út 30) fizikai dolgozó volt.

1958. júl. 1-től 1964. jan. 1-ig a Szépművészeti Múzeum dokumentációs központjában volt tudományos kutató.

1964. jan. 2-től 1965. jan. 16-ig ismét a MÁV Északi Osztószertárában dolgozott.

1965. jan. 17-én letartóztatták, és „összeesküvésben való részvétel” címen a Legfelsőbb Bíróság TBF. IV. 7/65 sz. alatt négy évre ítélte.

1968. jan. 16-i szabadulása után jelentkezett régi munkahelyére a MÁV-nál, innen ment nyugdíjba 1970. októberében.

Nyugdíjas korában ádventi, nagybőjti lelkigyakorlatokat és előadásokat tartott mindenütt, ahová meghívták, de egy alezredes tanácsára csakis templomban. Így a továbbiakban elkerülte az összeesküvés vádját és az újabb letartóztatást (álladó megfigyelése és zaklatása természetesen továbbra is folytatódott).

1980. június 12-én, élete 73., hivatása 55., papsága 44. évében magához szólította az Úr.

Írásai

Az Evangélium kritikája (1959) (= a jelen kiadványunk)
A keresztség misztériuma és az evangéliumi tanácsok
A mulandóság és az örök élet
Magnum mysterium et ineffabile sacramentum
Ecce nova facio
Élet és örökélet a Bibliában (1960)
Mi a Biblia? (1961) (Szt. Jeromos Bibliatársulat, 1998)
Ante orationem praepara animam tuam (1962)
Szent Pál élete és levelei (1963)
Mária és az egyház (1963)
Bibliai protológia (Teremtéstörténet és az ősszülok története, 1963)
Énekek éneke (1963)
Bibliai őstörténet, Gen 4-11 (1964) (Ádámtól Krisztusig, I. Szt. István Társulat, 1980)
Nyitott szívvel (Szent István Társulat, 1980)
Beadványom

Előadásai, tanulmányai

Az imádság a papi életben
Az Eucharisztia és a papi lelkiesség
Felajánlás és engesztelés
Az erkölcsi rossz problémája
Jámbor gondolatok az analógia entis tanával kapcsolatban
Istent minden dologban megtalálni
Istennel minden dologban egyesülni
A bűnbánatról
Az én Istenemről
Önátadás és keresztség
Gondolatok a bibliai teremtéstörténetek katekétikai és homiletikai feldolgozásához